

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BÜYÜK MİLLETLERDEN İNGİLİZLER VE
MACARLAR ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYON
VE DEĞERLENDİRMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
DOÇ. DR. BAHATTİN ÇATMA OLCAY İÇER

MALATYA-2025

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**BÜYÜK MİLLETLERDEN İNGİLİZLER VE MACARLAR
ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYON VE
DEĞERLENDİRMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OLCAY İÇER

MALATYA 2025

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Bahattin Çatma danışmanlığında Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar Adlı Eserin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Olca İçer

25.06.2025

ÖZET

Türkiye’de modern coğrafya biliminin öncülerinden biri olarak kabul edilen ve ülkemizde coğrafya eğitiminin gelişimine büyük katkılarda bulunan Faik Sabri Duran gerek kişiliği gerekse de yaptığı çalışmalar ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasındaki milletleşme sürecine ışık tutması açısından da dikkat çeken önemli isimlerden biridir.

Türk okuyucusunun kendi milletini anlaması ve karşılaştırmalı bir bilinç geliştirmesi için önemli çalışmalar yürüten Faik Sabri Duran dönemin eğitim ve kültür politikalarıyla da uyumlu çalışmalar yürütmüş ve bu bağlamda pek çok eser kaleme almıştır. Onun kaleme aldığı eserlerden biri de “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” adlı çalışmasıdır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan bu eser sade ve edebi bir dil ile kaleme alınmıştır.

“Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” adlı kitap farklı milletlerin tarihsel gelişimlerini, kültürel özelliklerini ve toplumsal yapıları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından önemlidir. Bu kitap, okuyuculara hem İngilizler hem de Macarlar hakkında derinlemesine bilgi sunarken, millet olma bilincinin nasıl şekillendiğini anlamaya da katkı sağlamaktadır. Kitapta, İngilizler ve Macarların tarih boyunca geçirdiği sosyal, kültürel ve siyasal evreler, onların “büyük millet” olma vasfını nasıl kazandıkları bağlamında incelenmiştir. Duran, her iki milletin tarihî olaylar karşısındaki tutumlarını, kurumlarını nasıl şekillendirdiklerini ve toplumsal bilinçlerini nasıl geliştirdiklerini açıklarken, aynı zamanda okuyucuya genel bir medeniyet tasavvuru da sunmaktadır. Bu kitap sadece tarihî olayları aktarmakla kalmayıp, milletlerin karakter özelliklerini, değer sistemlerini ve toplumsal düzenlerini de anlamaya çalışması açısından da önem arz etmektedir. Yazar İngilizlerin denizcilik, siyasal istikrar ve sömürgecilik üzerinden gelişen modern devlet yapıları ile Macarların Orta Avrupa’daki mücadeleci ve kültürel olarak güçlü kimliklerini, karşılaştırmalı biçimde sunarak okuyucuya hem benzerlikleri hem de farklılıkları aktarmaktadır. Bu yönüyle kitap, coğrafya, sosyoloji ve tarih meraklıları için kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: İngilizler, Macarlar, Coğrafya, Tarih

ABSTRACT

Faik Sabri Duran, who is regarded as one of the pioneers of modern geography in Turkey and has made great contributions to the development of geography education in our country, is one of the most important figures in terms of shedding light on the process of nationalization during the establishment phase of the Republic of Turkey with his personality and his works.

Faik Sabri Duran, who carried out important studies for Turkish readers to understand their own nation and develop a comparative consciousness, also carried out studies in line with the educational and cultural policies of the period and wrote many works in this context. One of his works is his work titled *The English and Hungarians among the Great Nations*. This work, written in Ottoman Turkish, is written in a simple and literary language.

The book, *The Great Nations of the British and Hungarians*, is important in terms of its comparative analysis of the historical development, cultural characteristics and social structures of different nations. This book provides readers with in-depth information about both the British and the Hungarians and contributes to understanding how the consciousness of nationhood is shaped. In the book, the social, cultural and political phases of the British and Hungarians throughout history are analyzed in the context of how they gained the qualification of being a “great nation”. Duran explains the attitudes of both nations towards historical events, how they shaped their institutions and how they developed their social consciousness, while at the same time providing the reader with a general vision of civilization. This book is important not only in terms of narrating historical events, but also in terms of trying to understand the character traits, value systems and social order of nations. The author compares and contrasts the modern state structures of the British, which developed through seafaring, political stability and colonialism, and the struggling and culturally strong identity of the Hungarians in Central Europe, and conveys both similarities and differences to the reader. In this respect, the book is a valuable resource for geography, sociology and history enthusiasts.

Keywords: British, Hungarians, Geography, History.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM.....	13
FAİK SABRİ DURAN'IN HAYATI VE ESERLERİ	13
1. Ailesi	13
2. Eğitim Hayatı.....	17
3. Meslek Hayatı	19
4. Yayıncılık Hayatı.....	25
5. Eserleri	27
5.1. Ders Kitapları	27
5.2. Öğretmenlere Yönelik Kitaplar	29
5.3. Atlaslar	29
5.4. Konferanslar	29
5.5. Gezi Yazıları.....	30
5.6. Romanlar	30
5.6.1. Telif	30
5.6.2. Tercüme	30
5.7. Piyas.....	30
5.8. Biyografi	30
5.9. Ansiklopedi	30
5.10. Tarih.....	30
II. BÖLÜM	32
BÜYÜK MİLLETLERDEN İNGİLİZLER VE MACARLAR ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU	32
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	73
KAYNAKÇA.....	92
EKLER	96

ÖNSÖZ

Faik Sabri Duran'ın Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı bir coğrafya eseri olan “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” adlı kitabı bu iki milletin tarihsel gelişimlerini, kültürel özelliklerini ve toplumsal yapıları üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alması bakımından önem arz etmektedir. Bu eser okuyuculara hem İngilizler hem de Macarlar hakkında derinlemesine bilgi sunarken, millet olma bilincinin nasıl şekillendiğini anlamaya da katkı sağlamaktadır.

Osmanlı Türkçesinden transkribe ettiğimiz bu kitap sadece tarihî olayları aktarmakla kalmayıp, milletlerin karakter özelliklerini, değer sistemlerini ve toplumsal düzenlerini de anlamaya çalışması açısından da önemlidir. Çeviri anlamında bir takım bölge isimleri ve özel isimlerin tespitinde zorluklar ile kısmen karşılaştığımız bu eser Türkiye’de modern coğrafyanın öncü eserlerinden biri kabul edilmektedir.

Bu tezin hazırlık safhasında büyük bir özveri ile çalışmamı takip ederek yardımlarını esirgemeyen ve de bana ilim dünyasına dair katkılar sağlayan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Bahattin Çatma’ya samimi duygularıyla şükranlarımı sunarım. Derslerinde milletimizin Türklük vurgusunu coşkuyla anlatarak Türk milleti ve tarihinin önemini daima belirten tarih bölüm başkanımız Prof. Dr. Neslihan Durak hocama teşekkür ederim. Gerek ders ve tez dönemlerimdeki akademik hayatımda beni yönlendirme ve teşvikleriyle destekleyen gerekse de sivil yaşamda sık sık görüşlerine başvurduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Karagöz’e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders dönemimde ve sonrasında akademik donanımla her daim yardıma hazır olması ile güven duygumu arttıran Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan’a, tezin savunmasında yer alarak görüş ve önerileri ile bu çalışmanın şekillenmesine katkılar sağlayan Doç. Dr. Hidayet Kara’ya, teknik destek ve motivasyonu ile bu süreçte yanımda olan Dr. Yusuf Ziya Söylemez ile analiz ve araştırmacı yönüyle desteklerini gördüğüm oğlum Sıtkı Süleyman İçer’e teşekkür ederim.

Olca İÇER

Malatya 2025

KISALTMALAR

ed: Editör

çev: Çeviren

vd: ve diğerleri

s.: Sayfa

S.: Sayı

C: Cilt

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde coğrafya, kuruluş döneminden itibaren özellikle askerî seferler ve idarî organizasyonlar gibi pratik ihtiyaçlara dayalı olarak gelişmiş zamanla teorik ve ansiklopedik bir boyut kazanarak önemli bir ilmî disiplin hâline gelmiştir. Bu çerçevede Osmanlı coğrafya geleneği büyük ölçüde klasik İslam coğrafyacıları ile erken dönem Osmanlı âlimlerinin ilmî mirasına ve uygulamaya dönük askerî ihtiyaçlara dayanmaktadır.¹ İlk dönem Osmanlı coğrafya metinleri genellikle Arapça kaleme alınmışken, 14. yüzyıldan itibaren coğrafi eserlerin Türkçe olarak yazılmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlılar, özgün telif eserlerden ziyade İslam coğrafyacılarına ait metinlerin tercüme ve şerhine yönelmişlerdir. Böylece hem mevcut bilgi birikimini kendi dil ve ihtiyaçlarına uyarlamışlar hem de bu metinleri geliştirerek yeni yorumlar katmışlardır. Öte yandan Osmanlı coğrafya geleneği, ilmî etkileşim ve eğitim yoluyla da şekillenmiştir. 16. yüzyıl öncesinde Osmanlı âlimleri, tahsil amacıyla dönemin önemli medrese merkezleri olan Mâverâünnehir, Horasan, Mısır, Irak ve Suriye gibi bölgelere gitmişlerdir. Bu bölgelerde eğitim gören âlimler 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında ilim öğretmeye başlayarak doğrudan veya dolaylı yoldan coğrafya literatürüne katkıda bulunmuşlardır. Devletin ilk dönemlerinde sayıca sınırlı olan coğrafi eserler fetihlerle birlikte artış göstermiştir. Özellikle Arapça ve Farsça kaleme alınmış acâib (olağanüstülükler) ve garâib (tuhafliklar) türündeki eserlerin yanı sıra, Avrupa menşeli coğrafya kitaplarının da Osmanlıcaya tercüme edilmesiyle birlikte literatür zenginleşmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde, askerî gereksinimlerin etkisiyle coğrafi bilgiye olan ihtiyaç daha da artmış ve bu doğrultuda daha sistematik ve uygulamaya dönük eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemde deniz coğrafyası, haritacılık, yeni coğrafi keşifler, uzak diyarlara yönelik seyahatnâmeler, şehir ve yol tariflerini içeren menzîlnâmeler ayrıca fetihnâme ve rûznâme türündeki eserler coğrafya yazınının başlıca temalarını oluşturmuştur. Bu gelişmeler, coğrafyanın yalnızca bir bilgi alanı değil aynı zamanda devletin stratejik ve idarî politikalarıyla da doğrudan ilişkili bir disiplin hâline geldiğini göstermektedir.²

¹Gümüşçü, Osman, “*Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi*”, **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.334-335.

²Ak, Mahmut, “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı*”, **Sosyoloji ve Coğrafya**, (Yayına hazırlayan E.Ğribel-U.Özcan), İstanbul 2006, s.524; Ak, Mahmut, “*Osmanlı Coğrafya Çalışmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.II, S.4, İstanbul 2004, s.165; Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul 2004, s.120.

Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk Türkçe coğrafya eseri 1365-1370 yılları arasında Ali bin Abdurrahman tarafından kaleme alınan Acâibü'l-Mahlûkât adlı eserdir. Bu eserin bir başka versiyonu, 1453 yılında Ahmed Bican tarafından Türkçeye tercüme edilen Zekeriya el-Kazvînî'nin aynı adlı Acâibü'l-Mahlûkât'ıdır. Ahmed Bican'ın bir diğer önemli eseri ise Dürr-i Mekkûn'dur. Bu dönemde İslam dünyasında meşhur olan bazı klasik coğrafya eserleri de Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bunlar arasında Ebü'l-Fidâ'nın Takvîmü'l-Büldân'ı, Belhî'nin Suverü'l-Ekâlîm'i ve İbnü'l-Verdî'nin Harîdetü'l-Acâib'i özellikle dikkat çeker. 16. yüzyılda Osmanlı telif coğrafya yazımının geliştiği gözlemlenmektedir. Bu dönemde kaleme alınan önemli eserlerden biri, Mustafa b. Ali el-Muvakkît'in 1525 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu İ'lâmü'l-İbâd fî A'lâmi'l-Bilâd adlı çalışmadır. Bunu 1526 yılında yazdığı Tuhfetü'z-Zemân ve Harîdetü'l-Evân takip eder. Aynı yüzyılda, Gelibolulu Âlî tarafından kaleme alınan Künhü'l-Ahbâr ve Sipahizâde'nin Evzahü'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Memâlik adlı eseri de Osmanlı coğrafya yazını açısından kayda değer çalışmalardır.³ Osmanlı coğrafya geleneğinde en önemli dönüm noktalarından biri, hiç şüphesiz 16. yüzyılda yaşamış olan amiral ve kartograf Pîrî Reis ile başlamıştır. Pîrî Reis'in Kitâb-ı Bahriye adlı eseri Akdeniz havzasına dair ayrıntılı portolan haritaları ve seyir bilgilerini içermesi bakımından yalnızca Osmanlı denizciliği için değil dünya kartografya tarihi açısından da müstesna bir yere sahiptir. Gözleme dayalı bilgi toplama yöntemine dayanan bu eser Pîrî Reis'in klasik dönem Osmanlı coğrafyası içinde özgün bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Kitâb-ı Bahriye'de kullanılan ayrıntılı tasvirler yerel bilgiler ve denizcilik terminolojisi, dönemin coğrafi anlayışını ve bilgi üretim tekniklerini yansıtmaktadır. Eser, Osmanlı denizcilerinin Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na kadar uzanan geniş bir coğrafyada seyrüsefer yapabilmelerine katkı sağlayacak nitelikte bilgiler sunması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.⁴

16.yüzyılda Osmanlı coğrafyacılığının gelişiminde önemli bir yere sahip olan isimlerden biri Seydi Ali b. Hüseyin'dir. Pîrî Reis'in Basra'da bıraktığı donanmayı İstanbul'a getirmekle görevlendirilen Seydi Ali Reis, bu seferi askerî açıdan başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Ancak bu süreçte kaleme aldığı Mir'âtü'l-Memâlik ve

³Yeşiltepe, Didem Sevtap, **Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.2-3.

⁴Kazancıgil, Aykut, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.134; Yeşiltepe, Didem Sevtap, **a.g.t.**, s.3.

Kitâbü'l-Muhît adlı önemli eserleri Kanûnî Sultan Süleyman'a takdim etmesi üzerine affedilmiştir. Seydi Ali Reis'in ayrıca Hülâsatü'l-Hey'e adlı bir astronomi eseri de bulunmaktadır. Bu eser Osmanlı bilim geleneği içinde gökbilimle coğrafyanın nasıl iç içe geçtiğine dair önemli veriler sunar. Dönemin bir diğer önemli figürü ise Ali Macar Reis'tir. Kendisi, özellikle denizcilik coğrafyasına katkı sağlayan kıymetli haritalar çizmiştir. Haritacılık alanındaki bu katkılar, Osmanlı denizciliğinin 16. yüzyılda ulaştığı seviyeyi yansıtan unsurlardandır. Ayrıca 1559 yılında Tunuslu Hacı Muhammed tarafından çizilen ve altı elma ağacı üzerine kalp biçiminde tasvir edilen dünya haritası dönemin kartografik algısını yansıtan dikkat çekici bir örnektir. 1583 yılında ise Emir Mehmed el-Suûdî tarafından kaleme alınan Tarih-i Hind-i Garbî, III. Murad'a sunulmuştur. Bu eser Yeni Dünya'ya (Amerika kıtasına) dair Osmanlı coğrafya literatüründe yer alan ilk kapsamlı çalışmalardan biri olması bakımından önem arz etmektedir. Dönemin bir diğer mühim çalışması Aşık Mehmed b. Ömer b. Bayezid'in yazdığı Menâzirü'l-Avâlim adlı eserdir. Bu eser sadece coğrafi değil aynı zamanda kozmografik bilgiler de içermektedir. 16. yüzyılda ayrıca Fransa Krallığı'nı konu edinen bir Batı kaynağının tercümesi niteliğindeki Tevârih-i Pâdişahân-ı Françe ile Çin coğrafyasına dair bilgiler içeren ve Ali Ekber tarafından tercüme edilen Hitaynâme de Osmanlı coğrafya literatürüne kazandırılmıştır. Bu tercümeler, Osmanlıların Batı ve Uzak Doğu coğrafyasına olan ilgisini ve küresel ölçekteki bilgi dolaşımına katılımını göstermektedir.⁵

17.yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığında Batı etkisinin ilk kez sınırlı da olsa hissedilmeye başlandığı bir dönem olarak dikkat çeker. Bu yüzyılda kaleme alınan coğrafi eserlerde Batılı kaynaklar hem doğrudan tercüme edilerek hem de içeriklerine atıf yapılarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişme Osmanlı coğrafya geleneğinin klasik İslam coğrafyasından evrilerek daha geniş, sentezci ve ansiklopedik bir niteliğe bürünmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemin en öne çıkan iki müellifi Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'dir. Kâtip Çelebi özellikle Cihannümâ adlı eseriyle Osmanlı coğrafya yazımında yeni bir dönemi başlatmıştır. Cihannümâ yalnızca yer adlarının listelendiği veya betimlendiği bir coğrafya kitabı olmanın ötesine geçerek astronomi, kozmografya ve fiziki coğrafya unsurlarını da içeren sistematik ve ansiklopedik bir yapıdadır. Müellif, hem geleneksel İslam coğrafyacılığının klasik kaynaklarını hem de Avrupa

⁵Kazancıgil, Aykut, **a.g.e.**, s.137-138; Yeşiltepe, Didem Sevtap, **a.g.t.**, s.3; Ak, Mahmut, **a.g.m.**, s.524-535.

menşeli haritacılık ve kozmografya bilgilerini sentezleyerek Doğu-Batı epistemolojisini buluşturan özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yönüyle Cihannümâ, Osmanlı düşünce dünyasında coğrafyanın metodolojik ve teorik açıdan daha derinlikli biçimde ele alınmasının ilk örneklerinden biridir. Evliya Çelebi ise Seyahatnâme adlı eseriyle 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığına gözlem temelli zengin bir katkı sunmuştur. On ciltlik bu külliyyat yalnızca bir seyahat anlatısı değil; şehir coğrafyası, nüfus yapısı, yerel idare, folklor, ulaşım ve doğa tasvirlerini de kapsayan çok yönlü bir coğrafya kaynağıdır. Seyahatnâme halk coğrafyası açısından eşsiz veriler sunarken, aynı zamanda çağdaş coğrafi bilgi üretimi açısından önemli bir gözlemsel temele dayanmaktadır. Kâtip Çelebi'nin Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, İlhamü'l-Mukaddes fî'l-Feyzi'l-Akdes ve Levâmi'u'n-Nûr fî Zulumâti Atlas Minor adlı eserleri ile Keşfü'z-Zünûn'u onun entelektüel çok yönünü ve coğrafyaya ilişkin kavrayışının çeşitliliğini ortaya koyar. Bu eserlerde, Batı kaynaklarının çevirileri ile İslam dünyasına ait bilgilerin karşılaştırmalı bir biçimde ele alınması, dönemin bilimsel zihniyetindeki dönüşümün habercisidir.⁶ 17. yüzyılda, bu iki önemli figür dışında da coğrafya alanında üretim yapan birçok müellif mevcuttur. Bursalı Hüsameddin, Dilaver b. Abdullah, Abdurrahman Hibri, Ebubekir b. Behrâm Dimaşkî ve Es'îrî Hasan Efendi gibi yazarlar da çeşitli coğrafi eserler kaleme almışlardır. Bu eserler, dönemin bilgi anlayışı içinde daha çok tasvirî ve pratik hedefler güden metinler olarak dikkat çeker. Kısaca 17. yüzyılda Osmanlı coğrafya literatürü Batı etkisinin sınırlı biçimde hissedilmeye başlandığı ve ansiklopedik/sistematik bilgi üretiminin öne çıktığı bir döneme tekabül eder. Ancak bu dönemin coğrafi bilgi birikimi hâlen büyük ölçüde betimleyici ve uygulamaya dönük nitelikler taşımakta modern coğrafyanın analitik, matematiksel ve teorik çerçevesinden henüz uzakta kalmaktadır. Bununla birlikte bu yüzyılda atılan entelektüel adımlar 19. yüzyıldaki coğrafya çalışmalarına giden yolu açan önemli bir miras oluşturmuştur.⁷

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl coğrafyanın Batı'da bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaştığı ve metodolojik temellerinin yeniden inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönüşümün öncülerinden Alexander von Humboldt (1769-1859) ve Carl Ritter (1779-

⁶ Şeşen, Ramazan, “*Osmanlılarda Coğrafya*”, **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.322-323; Üstüner, Ahmet, “*Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.14, S.33, 2019, s.42-46.

⁷ Yeşiltepe, Didem Sevtap, **a.g.t.**, s.4.

1859) coğrafyayı yalnızca yer adlarının ve mekânsal tasvirlerin ötesine taşıyarak doğal çevre ile insan faaliyetleri arasındaki ilişkileri sistematik biçimde inceleyen nedensellik ilkesine dayanan modern coğrafya anlayışını geliştirmişlerdir. Humboldt'un gözleme, ölçüme ve keşif gezilerine dayanan araştırmaları ile Ritter'in tarihî bağlamı öne çıkaran karşılaştırmalı yaklaşımı coğrafyanın teorik ve metodolojik temellerini derinleştirmiştir. Bu dönemde Avrupa'da coğrafya üniversitelerde akademik bir disiplin olarak kürsüler kazanmış, coğrafya cemiyetleri ve dernekleri aracılığıyla sistematik bilgi üretimi yaygınlaşmıştır. Özellikle Fransa ve Almanya modern coğrafyanın kurumsallaşmasında başat rol oynamışlardır. Fransa'da Paul Vidal de la Blache öncülüğünde gelişen "possibilizm" (olasılıkçılık) yaklaşımı beşeri coğrafyaya özgün katkılar sunarken Alman ekolü, fiziki coğrafya ve bölgesel coğrafya alanlarında derinleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise aynı dönem Batı'da gelişen bu bilimsel dönüşümün doğrudan etkilerinin sınırlı fakat giderek artan biçimde hissedildiği bir evreyi temsil eder. 18. yüzyılın sonlarında ve özellikle 19. yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyacılığı büyük ölçüde Batı kaynaklı eserlerin çevirisi ve adaptasyonu ile şekillenmiştir. Lâle Devri'nde başlatılan yenileşme hareketlerinin bir yansıması olarak matbaanın kurulması coğrafi bilgi üretiminde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Matbaa aracılığıyla basılan coğrafya kitapları ve haritalar, yalnızca aydın çevrelerde değil geniş halk kitlelerinde de coğrafyaya olan ilgiyi artırmıştır. Bu dönemde açılan teknik okullar, özellikle Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun ve Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun, coğrafyanın eğitim müfredatına sistemli biçimde dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu kurumlar sayesinde coğrafya, ilk kez teorik bilgiyle pratik mühendislik ve haritacılık uygulamalarının birleştiği bir alan haline gelmiştir. İbrahim Müteferrika, bu dönemin en önemli simalarından biridir. Hem tercümeleri hem de telif çalışmalarıyla Osmanlı coğrafyacılığında kurucu bir rol oynamış, bu nedenle "el-Coğrafi" lakabıyla anılmıştır. Onun çalışmaları Batı bilim ve düşüncesinin Osmanlı dünyasında tanınmasına katkı sağlamıştır. İbrahim Müteferrika dışında, tercüme faaliyetleriyle tanınan isimler arasında Kayserili Petros Baronian ve Osman b. Abdülmennan da anılmalıdır. Aynı yüzyılda telif edilen veya derlenen bazı önemli coğrafya eserleri ise İbrahim Hakkı'nın doğa bilimlerini de içeren ansiklopedik eseri Ma'rifetnâme, Ayvansarayî'nin camiler üzerinden şehir topografyasını aktardığı Hadîkatü'l-Cevâmi', Mehmed Edib'in Menâsikü'l-Hac adlı eseri, İbrahim Hamdi'nin atlası ve Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin

Paris elçiliği sırasında kaleme aldığı Sefâretnâme'dir. Bu eserler hem yerel hem de küresel ölçekte coğrafi bilgilerin Osmanlı dünyasında nasıl algılandığını ve dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu bağlamda 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığında modernleşme eğilimlerinin belirginleşmeye başladığı bir geçiş dönemidir. Her ne kadar bu dönemin coğrafya üretimi büyük ölçüde Batı kaynaklı çevirilere dayanmakta ve tasviri boyutta kalmakta olsa da, matbaa, eğitim kurumları ve tercüme faaliyetleri sayesinde coğrafyanın yaygınlaşması sağlanmış, bu da modern coğrafya anlayışının Osmanlı entelektüel çevrelerinde yer bulmasına zemin hazırlamıştır.⁸

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda Batı ile artan siyasî, askerî ve ekonomik ilişkileri bilimsel alanlarda da çok yönlü bir etkileşimi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Batı Avrupa'da kurumsallaşan ve disipliner niteliği belirginleşen modern coğrafya anlayışı Osmanlı düşünce dünyasını ve özellikle teknik eğitim kurumlarını giderek daha fazla etkilemiştir. Söz konusu etkileşim doğrudan kültürel aktarımdan ziyade askeri modernleşme çabaları kapsamında dolaylı ve pragmatik bir biçimde gerçekleşmiştir. Özellikle Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun ve Mekteb-i Harbiye gibi askeri okullar modern coğrafyanın Osmanlı coğrafyacılığına nüfuz ettiği başlıca kurumsal mecralar olmuştur. Bu okullarda haritacılık, topografya ve jeodezi gibi coğrafi alt disiplinler Batı'daki teknik yöntemlere uygun biçimde öğretilmeye başlanmıştır. Batılı haritacılık tekniklerinin benimsenmesi yalnızca coğrafi bilgi üretimini değil aynı zamanda devletin idari ve askeri planlama kapasitesini de doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte coğrafya ders kitapları ya doğrudan Batı dillerinden tercüme edilmiş ya da Batı'daki örnekler temel alınarak Osmanlı aydınları tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Böylece coğrafya, Osmanlı'da giderek daha fazla kuramsal çerçeveye oturtulan ve yalnızca yer adlarının öğretildiği bir ders olmaktan çıkarılarak doğa-insan ilişkisini ve mekânsal analiz becerilerini içeren bir öğretim alanı hâline gelmiştir. Bu açıdan 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığı Batı'da gelişen modern coğrafya yöntemleriyle doğrudan temas hâlinde olmasa da bu yöntemlerin etkisiyle şekillenen bir dönüşüm sürecine girmiştir. Özellikle askerî ve teknik gereklilikler çerçevesinde gelişen

⁸Şeşen, Ramazan, *a.g.m.*, s.323; Yeşiltepe, Didem Sevtap, *a.g.t.*, s.4; Üstüner, Ahmet, *a.g.m.*, s.46-50; Yaltkaya, Şerafettin, "*Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*", *Tanzimat I*, Maârif Matbaası, İstanbul 1940, s.463.

bu etkileşim Osmanlı bilim hayatının modernleşme sürecine katkıda bulunmuş ve coğrafyanın hem kuramsal hem de pratik yönlerini zenginleştirmiştir.⁹

Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanıyla başlayan modernleşme süreci Osmanlı eğitim sisteminde kapsamlı bir yeniden yapılanmayı da zorunlu kılmıştır. Bu dönemde coğrafya devletin ihtiyaçları doğrultusunda “yeni” ve “gerekli” bir bilim dalı olarak müfredatlarda daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Batı'dan getirilen uzmanlar, batılı dillerde yazılan eserlerin Osmanlı Türkçesine çevirisi ve eğitim amacıyla Avrupa'ya gönderilen öğrenciler modern coğrafi düşüncenin Osmanlı topraklarına taşınmasında kritik roller üstlenmiştir. Bu etkileşim klasik Osmanlı coğrafya geleneğinin esasen pratik ve tasviri özelliklerini korurken ona daha analitik, sistematik ve bilimsel bir perspektif kazandırma potansiyeli de sunmuştur. Zaten Osmanlılar Fatih Sultan Mehmet döneminde Batlamyus'un Coğrafya adlı eserini Yunanca'dan Arapça'ya çevirmiş ve sonraki yüzyıllarda Piri Reis, Ali Macar Reis ve Tunuslu Hacı Ahmed gibi önemli denizcilerin dünya haritalarıyla Avrupa'daki coğrafi gelişmelerden haberdar olduklarını göstermişlerdir. Bununla birlikte 18. yüzyılda coğrafya alanında bir duraklama yaşanmış özgün telif eserlerin sayısı azalmıştır. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı etkisi belirgin biçimde artmış, coğrafya sahasında çok sayıda tercüme eser ortaya çıkmış ve Avrupa kaynaklarının kullanımı yoğunlaşmıştır. Böylece Osmanlı coğrafyası Batı'dan gelen bilimsel metodoloji ve bilgi aktarımıyla zenginleşmiş, modern coğrafyanın temel ilkeleri Osmanlı bilim ortamına yerleşmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı coğrafya literatüründe Batılı yazarların seyahatnameleri ve genel coğrafya eserlerinden etkilenecek tercüme yoluyla veya doğrudan esinlenerek kaleme alınan eserler dikkat çekmektedir. Bu yüzyılın ilk coğrafya eseri olarak Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca yazdığı ve Yakovaki Efendi tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilen İcâletü'l-Coğrafya kabul edilmektedir. Batı kaynaklı bu eserler Osmanlı coğrafyasının modernleşmesinde ve bilimsel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Dönemin önemli isimlerinden Ahmed Mermi özellikle seyahatnameleri dilimize kazandırmak suretiyle coğrafya bilgisinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. 19. yüzyılda yazılan coğrafya kitaplarının sayısı Osmanlı'nın kuruluşundan 1800 yılına kadar kaleme alınan eserlerin toplamından daha

⁹Er, Hamit, **Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, s.45; Özyılmaz, Ömer, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.159-160; Üstüner, Ahmet, **a.g.m**, s.50-55.

fazladır.¹⁰ Genel anlamda 18. ve 19. yüzyıllar Osmanlı'da coğrafya ilminin gelişiminin, büyük ölçüde yeni kurulan eğitim ve askeri kurumlar etrafında şekillendiği dönemlerdir. Bu kurumlar modern coğrafya bilgisinin aktarıldığı, uygulandığı ve yeniden üretildiği merkezler haline gelmiştir. Osmanlı'da eğitimin kurumsallaştığı bu dönemde coğrafya eğitimi, Sıbyan Mektepleri, İbtidâîler, Rüşdiyeler, İdâdîler, Sultaniler ve Darüşşafakalar gibi temel eğitim kurumlarında başlamış sonrasında ise yükseköğrenim kurumları ve özellikle askeri okullarda daha sistematik şekilde verilmiştir. Bu kurumların en önde gelenleri arasında Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye yer almaktadır.¹¹

1834 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye Osmanlı modernleşmesinin temel taşlarından biri olarak modern askeri teknikleri bilen subaylar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede coğrafya, stratejik önemi nedeniyle müfredatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Harbiye'de verilen coğrafya eğitimi, özellikle askeri harekâtların planlanması ve icrası için gerekli arazi bilgisi, harita okuma ve yorumlama becerilerine odaklanmıştır. Ders programında hem Osmanlı coğrafyası hem de genel coğrafya konuları kapsamlı biçimde işlenmiş özellikle sınır bölgeleri ve potansiyel savaş alanlarına dair detaylı bilgiler sunulmuştur. Kullanılan ders kitapları başlangıçta Batı dillerinden yapılan çeviri ve uyarlamalardan oluşurken zamanla yerli telif eserler de ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Mehmed Şevki Paşa'nın Harbiye'de verdiği coğrafya dersleri ve notları Osmanlı askeri coğrafya eğitimindeki erken ve önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Harbiye'de verilen coğrafya eğitimi yalnızca teorik bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamış, arazi çalışmaları ve harita çizim uygulamalarıyla da desteklenmiştir. Bu uygulamalar coğrafyanın pratik ve işlevsel yönünün güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Böylece öğrenciler coğrafi bilgileri sadece soyut olarak değil, sahada karşılaştıkları durumlara uygun şekilde öğrenmişlerdir. Mekteb-i Mülkiye 1859 yılında kurulduğunda temel amacı modern devlet anlayışına uygun, idarî görevleri yürütebilecek nitelikte sivil yöneticileri (vali, kaymakam gibi) yetiştirmektir. Mülkiye müfredatında coğrafya dersi, yönetilecek toprakların fiziki yapısı, beşeri

¹⁰Gümüşçü, Osman, "*Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi*", **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.338; Yeşiltepe, Didem Sevtap, **a.g.t.**, s.4-5; Şeşen, Ramazan, **a.g.m.**, s.324.

¹¹İzgi, Cevat, **Osmanlı Medreselerinde İlim, Tabii İlimler**, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s.230-249; Baltacı, Cahit, "*Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim*", **Türkler**, C.XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.447-457; Berker, Aziz, **Türkiye'de İlköğretim, (1839-1908)**, M.E.B. Yayınları, Ankara 1945, s.112-113; Akyol, İbrahim Hakkı, "*Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya*", **Türk Coğrafya Dergisi**, S.II, 1943, s.133-135; Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.84-106.

unsurları ve ekonomik potansiyelinin bilinmesi açısından kritik bir konuma sahipti. Burada coğrafya, askeri strateji odaklı yaklaşımların ötesinde idarî taksimat, nüfus yapısı, tarım, ticaret ve ulaşım gibi konuları kapsayan kapsamlı ve çok yönlü bir disiplin olarak ele alınmıştır. Mülkiye mezunlarının, görev yapacakları bölgelerin coğrafi özelliklerini derinlemesine kavramaları, karşılaşılabilecekleri sorunlara çözüm üretebilmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca, Mülkiye'deki coğrafya eğitimi, devletin merkezileşme çabaları ve ülkenin doğal ve beşeri kaynaklarının daha etkin kullanılması arayışıyla uyumlu olarak şekillenmiştir. Dersler vasıtasıyla öğrencilere “vatan” coğrafyası tanıtılarak bir aidiyet duygusu ve ulusal bilinç oluşturulması amaçlanmıştır. Her iki okul, yani Harbiye ve Mülkiye, Osmanlı modern coğrafya bilgisinin bürokrasi ve aydın sınıfları arasında yayılmasında temel platformlar olarak öne çıkmıştır. Ayrıca Darü'l-Muallimîn ve Darü'l-Muallimat, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne, Ticaret Mektebi, Dârü'l-Fünûn ve Hendese-i Mülkiye Mektebi gibi eğitim kurumları da coğrafya derslerinin verildiği önemli merkezler olmuştur. Bu kurumlarda verilen coğrafya eğitimi, Osmanlı'nın modernleşme ve merkezi idareyi güçlendirme hedefleri doğrultusunda şekillenmiş hem teorik hem de pratik unsurları içeren kapsamlı bir eğitim sürecini temsil etmiştir.¹²

Askerî okullarda önemli bir ders olarak müfredatta yer alan coğrafya özellikle Erkân-ı Harbiye bünyesinde 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir konuma ulaşmıştır. Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi çabaları kapsamında, savaşların ve sınır güvenliğinin coğrafi bilgiye olan bağımlılığı, doğru ve detaylı askeri haritaların üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Erkân-ı Harbiye, modern ölçüm teknikleri ve çağdaş kartografik yöntemleri benimseyen bir örgütlenmeye gitmiştir. Kırım Savaşı (1853-1856) ve 93 Harbi (1877-1878) gibi büyük çatışmalar Osmanlı'nın mevcut haritalarının yetersizliğini gözler önüne sermiş ve modern askeri haritacılığın gerekliliğini acil bir şekilde ortaya koymuştur. Bu dönemde harita üretim süreçlerinin geliştirilmesi için Fransız ve Alman askeri uzmanlarından destek alınmış Erkân-ı Harbiye bünyesinde kurulan harita daireleri aracılığıyla topografik ölçümler

¹²İzgi, Cevat, **a.g.e.**, s.248; Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.62; İhsanoğlu, Ekmeleddin, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II**, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul 1998, s.279-280; İhsanoğlu, Ekmeleddin vd, **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, C. I**, IRCICA, İstanbul 2000, s.XLIV; Akyüz, Yahya, “*17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2002, s.859-863.

yapılmaya başlanmıştır. Ülkenin stratejik öneme sahip bölgeleri, askeri operasyonlara uygun ölçeklerde (genellikle 1:50.000, 1:100.000, 1:200.000) haritalandırılmıştır. Haritaların basımında kullanılan litografi (taşbaskı) tekniği, üretim hızını ve çoğaltma sayısını artırmıştır. Erkân-ı Harbiye'nin ürettiği askeri coğrafya haritaları, yalnızca askeri amaçlarla sınırlı kalmamış demiryolu güzergâhlarının belirlenmesi, idari sınırların çizilmesi ve doğal kaynakların tespiti gibi sivil alanlarda da kullanılmıştır. Böylece askeri haritacılıktaki gelişmeler, sivil kartografyayı da doğrudan etkileyerek genel coğrafi bilgi üretiminin kalitesini yükseltmiştir. Bu alandaki birikim Cumhuriyet döneminde Harita Genel Komutanlığı'nın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Harita Genel Komutanlığı, Osmanlı'nın son döneminde askeri ihtiyaçlarla şekillenen modern coğrafya ve kartografya uygulamalarının önemli bir devamı niteliğindedir. Askeri okullarda coğrafya eğitimi, özellikle Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Deniz Mühendisliği Okulu), Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Mühendisliği Okulu), Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye, Askeri Öğretmen Okulu, Jandarma Zabit Mektebi, Küçük Zabitan İbtidâi Mektepleri, Küçük Zabitan Mektepleri ve Piyade İhtiyat Zabitanı Mektebi gibi kurumlarda verilmiştir. Bu okullar, askeri coğrafya bilgisinin sistematik olarak aktarılması ve uygulamalı eğitimlerle desteklenmesi açısından kritik merkezler olmuştur.¹³ Osmanlı Devleti'nde coğrafya eğitimi, askeri ve sivil okulların yanı sıra Enderun Mektebi, Dilsizler ve Körler Mektebi, Aşiret Mektebi, Kız Sanayi Mektepleri, Çiftlik Mektebi, Maliye Mektebi, Kadastro Mektebi, Kondüktör Mektebi ve Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye gibi çeşitli kurumlarda da verilmiştir. Bu okullar, coğrafya bilgisinin farklı alanlarda yayılmasını sağlayarak, devletin çeşitli bürokratik, teknik ve toplumsal ihtiyaçlarına hizmet etmiştir.¹⁴

1900'lü yıllardan itibaren Darülfünun, Osmanlı coğrafya eğitimlerinin merkezi haline gelmiştir. Osmanlı'da modern anlamda bir üniversite kurma çabalarının sonucu olan Darülfünun, çeşitli kesintiler yaşamış olsa da, 1900 yılında "Darülfünun-ı Şahane" adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinde Batı üniversite modelleri esas alınarak farklı fakülteler ve kürsüler oluşturulmuştur. Coğrafya başlangıçta Edebiyat Fakültesi bünyesinde bir ders olarak okutulmuş, ancak kısa sürede bağımsız bir kürsüye dönüşme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in (1908)

¹³Kazancıgil, Aykut, **a.g.e.**, s.248; Baltacı, Cahit, **a.g.m.**, s.460; Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.260-307.

¹⁴Yeşiltepe, Didem Sevtap, **a.g.t.**, s.54-58.

getirdiği özgürlük ortamı ve bilimsel gelişmeye verilen önem Darülfünun'daki coğrafya çalışmalarının hız kazanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim 1915 yılında Edebiyat Fakültesi çatısı altında müstakil bir Coğrafya Kürsüsü kurulması, Osmanlı topraklarında coğrafyanın akademik bir disiplin olarak kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kürsünün başına Almanya'da coğrafya eğitimi görmüş olan Faik Sabri Duran getirilmiştir. Faik Sabri, Alman coğrafya ekolünün özellikle fiziki coğrafya ve bölgesel coğrafya anlayışını Osmanlı bilim çevrelerine taşımada kilit bir rol oynamıştır. Kürsünün kurulmasıyla birlikte coğrafya eğitimi sistematik bir çerçeveye kavuşmuş, modern coğrafyanın teorik ve metodolojik temelleri öğrencilere aktarılmaya başlanmıştır. Ders programlarında fiziki coğrafya, beşeri coğrafya, bölgesel coğrafya ve kartografya gibi alt disiplinler kapsamlı şekilde işlenmiştir. Böylece Darülfünun Coğrafya Kürsüsü sadece öğretmen yetiştirmekle kalmamış aynı zamanda bilimsel araştırmaların yapıldığı ve akademik yayınların üretildiği bir merkez haline gelmiştir. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası gibi yayın organlarında coğrafya alanındaki makalelere yer verilmiştir. Darülfünun'daki bu akademik ilerleme Cumhuriyet dönemi coğrafya biliminin şekillenmesinde temel bir miras olarak yerini almış Türkiye'de modern coğrafya biliminin gelişimine öncülük etmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin son döneminde coğrafya çalışmalarında öne çıkan önemli isimlerden biri, devlet adamı ve mütefekkir Ahmed Cevdet Paşa'dır. Çok yönlü bir şahsiyet olan Ahmed Cevdet Paşa, tarih, hukuk, dil ve edebiyat gibi pek çok alanda eser vermiştir. Coğrafya alanındaki katkıları ise doğrudan coğrafya kitabı formunda olmasa da, özellikle Takvimü'l-Edvar ve Maruzat adlı eserlerinde coğrafi unsurlara ve coğrafi düşünceye önemli yer ayırmıştır. Takvimü'l-Edvar, bir takvim ve kronoloji kitabı olmasının yanı sıra olayların geçtiği yerler ve bu yerlerin coğrafi özellikleri hakkında da detaylı bilgiler sunar.¹⁶ Bir diğer önemli isim ise Osmanlı modernleşme döneminin önde gelen dil bilgini, ansiklopedist ve yazarı Şemseddin Sami'dir. Şemseddin Sami coğrafya alanına da önemli katkılar yapmıştır. En bilinen eseri Kamusü'l-A'lam sadece özel

¹⁵Gencer, Ali İhsan-Arslan, Ali, **İstanbul Darülfünûn'u Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2004, s.35-36; Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.163-164; Sakaoğlu, Necdet, **a.g.e.**, s.84-141.

¹⁶Hanioğlu, M. Şükrü, **"Abdullah Cevdet"**, TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.90-93.

isimler ve terimler sözlüğü olmakla kalmayıp aynı zamanda kapsamlı bir tarih ve coğrafya ansiklopedisi özelliği taşımaktadır.¹⁷

Bu çalışmada transkripsiyon kuralları mümkün olduğunca metnin özgün yapısına sadık kalınarak, hafifletilmiş bir biçimde uygulanmıştır. Anlamın daha açık hale gelmesi amacıyla bazı kelimelerde günümüz Türkçesi tercih edilmiştir. Ayrıca transkribe edilen metinde geçen yabancı şahıs ve coğrafya adları, hem çevrilen eserin Osmanlı Türkçesindeki orijinal formuna hem de Osmanlıca sözlüklerde yer alan kullanımlarına uygun biçimde yazılmıştır.

¹⁷Uçman, Abdullah, “Şemseddin Sami”, TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s.519-523.

I. BÖLÜM

FAİK SABRİ DURAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. Ailesi

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan Türkiye'de modern coğrafya biliminin öncülerinden biri olarak kabul edilen ve ülkemizde coğrafya eğitiminin gelişimine büyük katkılarda bulunan yazar ve eğitimci bir kişilik olan Faik Sabri Duran'ın ailesi hakkında bilgiler kısıtlıdır.¹⁸

Coğrafyacı ve yazar Faik Sabri Duran, 1884 yılında İstanbul'un Üsküdar ilçesinde dünyaya gelmiştir.¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde doğan Duran, dönemin entelektüel atmosferinde yetişmiş ve bu ortamın şekillendirdiği önemli bilim insanlarından biri olmuştur. Babası Hüseyin Sabri Bey, Posta ve Telgraf Nezâreti'nde Evrak Müdürü olarak görev yapmış, bürokrasi içerisinde önemli bir konuma sahip bir devlet adamıdır. Babasının devlet hizmetindeki görevi, Faik Sabri Duran'ın erken yaşlardan itibaren disiplinli bir eğitim ortamında yetişmesine ve dönemin ileri gelen aydın çevreleriyle temas kurmasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda, Duran'ın ailesel arka planı, onun eğitim hayatı ve mesleki yönelimi açısından belirleyici bir rol oynamıştır.²⁰

Faik Sabri Duran, yükseköğrenimini sürdürmek amacıyla Fransa'ya gitmiş ve burada bulunduğu süre zarfında yalnızca akademik gelişimini değil, kişisel yaşamını da derinden etkileyecek bazı önemli temaslarda bulunmuştur. Bu süreçte, İngiliz kökenli Corrinne Rena Hanım ile tanışmış, ikili arasında gelişen arkadaşlık zamanla ciddi bir ilişkiye dönüşmüştür. Çift, 1913 yılında Londra'da bulunan Osmanlı Devleti Türkiye Büyükelçiliği'nde evlenmiş ve aynı yıl Türkiye'ye dönüş yapmışlardır. Bu evlilik, dönemin sosyal ve kültürel yapısı göz önüne alındığında, hem bireysel hem de

¹⁸Sağdıç, Mustafa, “*Faik Sabri Duran (1882-1943)*”, **Türk Maarif Ansiklopedisi**, s.1; Akyol, İbrahim Hakkı, “*Ölümlerinin Yıl Dönümü Münasebetiyle Müdüris Faik Sabri Duran ve Prof. Ernest Chaput*”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S.5-6, 1944, s.143; Dölen, Emre, **İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müdürisler 1915-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.139; Alagöz, Cemal Arif, “*Faik Sabri Duran'ın Hayatı*”, **Ulus**, 1 Mayıs 1943, s.2.

¹⁹Faik Sabri Duran'ın doğum yılına ilişkin farklı kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bazı biyografik çalışmalarda ve arşiv belgelerinde 1882 yılı doğum tarihi olarak belirtilmiş olsa da, bizzat mezar taşında 1884 yılı yer almaktadır. Bu durum, dönemin resmi kayıt tutma usullerindeki farklılıklar ve belgelerdeki olası maddi hatalar göz önüne alındığında, tarihsel biyografi çalışmalarında sıkça karşılaşılan bir belirsizlik örneği olarak değerlendirilebilir. Sağdıç, Mustafa, **a.g.m**, s.1; Yiğit, Ali-Tunçel, Harun, **100. Yılında Türkiye'de Coğrafyacılar Türkiye Coğrafyacı Biyografileri (1915-2015)**, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, Bilecik 2017, s.11.

²⁰Kocatürk, Mehtap, **Modern Coğrafya'nın Öncülerinden Faik Sabri Duran: Hayatı ve Eserleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya 2020, s.45.

toplumsal düzeyde dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Duran ailesinin bu birlikteliğinden Lütfiye adını verdikleri bir kız çocukları dünyaya gelmiştir. Aile içi iletişimlerinde ona hitaben kullandıkları “Lulu” ismi, hem dönemin Batılı etkilerini hem de ailenin çokkültürlü yapısını yansıtan sembolik bir unsurdur.²¹

Faik Sabri Duran iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğini Heybeli adada yaşayan Provans kökenli bir Fransız ile yapmıştır. İkinci evliliğinden İngiltere’de iken Corrinne Rana Hanım ile yapmıştır.²² Corrinne Rena Hanım’ın tanışma hikâyesi dönemin sosyal ilişkileri ve kültürel etkileşimleri açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Lütfiye Hanım’ın yakın arkadaşı Tengün Hanım’ın aktardığına göre, Rena Hanım’ın Fransızca’ya olan özel ilgisi bu tanışmanın temelini oluşturmuştur. Londra’da, küçük ve sevimli bir çay evinde vakit geçirirken, yakınındaki bir masadan Fransızca konuşmalar duyduğunu fark eden Rena Hanım, nezaketle müsaade isteyerek bu kişilerin yanına oturmuştur. Bu sırada tanıştığı kişiler arasında, dikkat çekici duruşu ve entelektüel tavrıyla Faik Sabri Duran da bulunmaktadır. Aralarında başlayan bu tesadüfi sohbet, zamanla daha düzenli görüşmelere ve derin bir dostluğa evrilmiştir. Fransa’da eğitimi devam ettiren Duran, eğitim süreci tamamlandıktan sonra Rena Hanım ile evlenmeye karar vermiştir. Rena Hanım, tanıştıkları dönemde Duran’ın Fransız olduğunu düşünmektedir. Ne var ki, Duran’ın bir gün farklı bir dilde konuştuğuna tanıklık ettiğinde büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Bu gelişme üzerine Duran, kendisinin Fransız değil, Türk olduğunu açıkça ifade etmiş ve bu yeni bilginin Rena Hanım’ın evlilik kararını etkileyip etkilemeyeceğini samimi bir şekilde sormuştur. Rena Hanım ise bu açıklamayı olgunlukla karşılamış ve evlenme kararında bir değişiklik olmadığını belirterek Duran’ın teklifini kabul etmiştir. Bu olay, dönemin kültürel farklılıklarına rağmen bireyler arası anlayış ve sevgi temelinde kurulan ilişkilerin mümkün olduğunu göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.²³

Faik Sabri Duran’ın şahsiyetine dair doğrudan bilgi sağlayan kaynaklar son derece sınırlıdır. Bu nedenle biyografik çözümlemelerde daha çok dolaylı verilerden, özellikle de kendi kaleme aldığı metinlerden hareketle bazı çıkarımlar yapmak gerekmektedir. Duran, kendisini “yazısından çizisinden ayrılmayan bir inzivaparest”

²¹Kocatürk, Mehtap, **a.g.t.**, s.45.

²² Sağdıç, Mustafa, **a.g.m.**, s.1

²³Duran, Faik Sabri, **İstanbul’dan Londra’ya Şileple Bir Yolculuk**, Akşam Kütüphanesi, İstanbul 1934, s.11.

(yalnızlığı ve içe dönüklüğü tercih eden bir kişi) olarak tanımlamaktadır. Bu öz tanım, yalnızlığa ve bireysel tefekküre verdiği önemin açık bir göstergesidir. Duran'ın yalnızlıkla kurduğu bu özel ilişki, yalnızca beyanlarında değil, yaşam tarzında ve seyahat tercihlerinde de kendisini açıkça göstermektedir. Uzun mesafeli seyahatlerinde lüks ve konfor odaklı yolcu gemilerini tercih etmek yerine, daha mütevazı ve birkaç yolcu taşıyan yük gemileriyle yolculuk etmeyi tercih etmesi dikkat çekicidir. Bu tercih, onun kalabalıktan uzak durma ve doğayla baş başa kalma arzusunun bir yansımasıdır. Söz konusu yolculuklar sırasında, çoğu kişinin istirahat ettiği saatlerde deniz havasını içine çekmek ve ay ışığını seyretmek amacıyla güverteye çıkarak tek başına uzun vakitler geçirmesi, Duran'ın içe dönük kişiliğinin ve doğaya duyduğu derin hayranlığın pratik yansımalarıdır. Nitekim bu eğilimi ve yalnızlıktan aldığı hazzı kendisinin kaleme aldığı *İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk* adlı eserinde açık bir şekilde ifade eder. Duran, söz konusu eserde, yolculuk sırasında yaşanacak dinginlikten söz ederken şu ifadelerle yer verir: *“Yalnızlık... İşte yolda uğrayacağımız bir limandan ötekine gidinceye kadar, gök ile deniz arasında geçecek sakin günlerin en büyük zevki bu olacaktır.”* Bu alıntı, yalnızlığın Duran için bir kaçış değil, aksine ruhsal bir dinginlik ve estetik bir deneyim anlamına geldiğini göstermektedir. Onun doğa, deniz ve gökyüzü ile kurduğu bu sessiz ve içsel bağ, hem kişiliğini hem de yazılarına yansıyan düşünce dünyasını anlamada anahtar rol oynamaktadır.²⁴

Faik Sabri Duran'ın hayat tarzına yön veren temel eğilimlerden biri, gürültü ve gösterişten bilinçli olarak uzak durma arzusudur. Bu tutumun arka planında ise, daha önce de belirtildiği üzere, onun yalnızlığa olan düşkünlüğü ve içe dönük kişiliği önemli bir rol oynamaktadır. Duran'a göre, insanların toplumsal alanlarda sergilediği abartılı davranışlar- örneğin coşkuyla mendil sallamaları, yüksek sesli tezahüratlar ya da bağırış çağırışlar- yalnızca estetik bir rahatsızlık yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda doğanın sükûnetini ve dinginliğini de bozmaktadır. Bu nedenle, tabiatla baş başa kalmayı önceleyen bir yaşam felsefesi geliştirmiştir. Bu yaklaşım, Duran'ın seyahat tercihlerine de yansımıştır. Lüks kamaraları, şatafatlı yemek salonları ve sosyal etkileşim alanlarıyla öne çıkan yolcu gemileri yerine, daha sade ve mütevazı donanıma sahip gemileri tercih etmesi, onun yalnızlık arzusunun yanı sıra gösterişe karşı mesafeli duruşunun da bir göstergesidir. İlginçtir ki, başlangıçta yük gemileriyle seyahat etmenin

²⁴ Duran, Faik Sabri, **a.g.e**, s.12; Kocatürk, Mehtap, **a.g.t.**, s.46.

konforsuz ve hijyen açısından yetersiz olabileceğini düşünerek bu seçeneğe mesafeli yaklaşmış; ancak bir karara varmadan önce gemiyi yerinde görmeyi tercih etmiştir. Bu tavrı, Duran'ın önyargılardan uzak, deneyim ve gözleme dayalı kararlar alan rasyonel bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Duran'ın entelektüel yaşamı da bu içe dönük ve sade yaşam anlayışıyla tutarlılık göstermektedir. Okumaya, araştırmaya, öğrenmeye ve aynı zamanda öğrendiklerini aktarmaya yönelik bitmeyen bir ilgi ve merak içerisinde. Seyahatlerinde kitaplarını ve daktilosunu (yazı makinesini) yanından ayırmaz karşılaştığı her ayrıntıyı not alarak bunları ileride okuyucularıyla paylaşmak üzere yazıya döker. Hatta kızının gezi notlarından dahi bir kitap oluşturmayı düşünmesi, yazma tutkusunun yalnızca bireysel değil aynı zamanda ailesel deneyimlere de dayandığını göstermektedir. Seyahatlerden dönüşünde, yokluğunda biriken gazete ve dergileri büyük bir dikkatle ve adeta bir ritüel ciddiyetinde okuyarak, hem güncel gelişmeleri takip eder hem de bu süreci bir entelektüel haz alanı olarak yaşar. Tüm bu yönleriyle Duran, kendisini çevresinden izole eden değil, aksine çevresini anlamaya çalışan, fakat bunu yaparken kalabalığın değil tefekkürün içinde var olmayı tercih eden bir düşünce adamı profili çizer.²⁵

Faik Sabri Duran, yalnızlık ve sadelik tutkularının yanı sıra, derin bir doğa sevgisine de sahip bir düşünce insanıdır. Bu doğa tutkusu, onun yazınsal üretiminden günlük yaşantısına kadar hayatının hemen her alanına sirayet etmiştir. Özellikle denizle iç içe geçen uzun gemi yolculuklarından sonra kent yaşamına, özellikle de İstanbul'un kalabalık ve yapılaşmış bölgelerine geri dönmek onun için adeta bir ruhsal daralma anlamına gelmektedir. Bu duyguyu oldukça çarpıcı bir biçimde ifade ettiği şu satırlar, Duran'ın tabiatla kurduğu estetik ve duygusal bağın yoğunluğunu gözler önüne serer: *“Gökyüzü o kadar yükseklerde asılmış kalmış ki geniş ufuk heveslerimizi artık bırakmak zaruretini hatırlatıyor... şimdi tabiati ancak dördüncü kattaki balkonumuzdan seyredebileceğiz ve yüksek bina blokları arasından ve birçok damlar ve üzerlerine çamaşırlar serili tahtaboşlardan ötede bir ucunu görebildiğimiz Sarayburnu'ndan ileride avuç içi kadar bir deniz parçasına bu dar çerçeve içinden bakacağız.”* Bu gözlem, yalnızca bir çevre eleştirisi değil, aynı zamanda bireyin doğadan

²⁵ Duran, Faik Sabri, **Akdenizde Bir Yaz Gezintisi**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1938, s.189.

uzaklaşmasının yarattığı estetik ve psikolojik yoksunluğu dile getiren bir iç hesaplaşmadır.²⁶

Duran'ın doğaya duyduğu bu derin ilgi, hayvanlara karşı geliştirdiği hassasiyetle de bütünleşir. Evinde “Kiki” adını verdiği yaşlı, kara bir kediyle birlikte yaşamaktadır. Bu bireysel ilişki, onun *Hayvanlar Âlemi* adlı eserinde daha evrensel bir boyuta taşınır. Söz konusu eserde Duran, hayvanlara yönelik sevginin toplumda yaygınlaşmasını arzulamakta, aynı zamanda hayvanlara zarar veren bireylerin tutumlarını sorgulamakta ve bu tür eğilimlerin önüne geçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu çaba, onun yalnızca doğayı gözlemleyen değil, aynı zamanda doğaya ve canlılara karşı etik bir duruş geliştiren bir aydın olduğunu da göstermektedir.²⁷ Tengün Sevinç Hanım'ın aktardığına göre Faik Sabri Duran, aynı zamanda mason cemiyetine üyedir. Bu bilgi, İlhami Soysal'ın *Türkiye ve Dünya'da Masonluk ve Masonlar* adlı çalışmasında da teyit edilmekte ve Duran'ın dönemin aydın çevreleriyle olan bağlantılarına işaret etmektedir. Masonlukla olan bu ilişkisi, onun Batı düşüncesine olan yakınlığını ve bireycilik, özgür düşünce, ilerlemecilik gibi ilkelerle olan uyumunu da yansıtmaktadır.²⁸ Duran, 1942 yılında geçirdiği kısmi felç nedeniyle aktif eğitimcilik faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Ancak yazı hayatını bu süreçte de sürdürmüştür. Ölümünden yalnızca iki gün önce son yazısını kaleme almış olması, onun yaşamı boyunca üretkenliğini ve düşünsel dinamizmini koruduğunun somut bir göstergesidir. 7 Mayıs 1943 sabahında geçirdiği ikinci felç, onun yaşamına son vermiştir. Faik Sabri Duran'ın kabri, İstanbul'un Feriköy Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Ardında bıraktığı eserler ve fikirler, onu Türk düşünce ve coğrafyacılık tarihinde önemli bir yere konumlandırmaktadır.²⁹

2. Eğitim Hayatı

Faik Sabri Duran'ın çocukluk yıllarına dair elimizdeki sınırlı bilgilerden biri, onun coğrafya alanına duyduğu erken yaşlardaki ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. İlköğrenimini İstanbul'un Üsküdar semtinde bulunan Ravza-i Terakki Mektebi'nde tamamlayan Duran, henüz bu dönemde gösterdiği bilgi düzeyi ve gözlem yeteneğiyle dikkat çekmiştir. Özellikle, okul yıllarında gerçekleşen ve eğitim kurumları açısından

²⁶ Duran, Faik Sabri, **a.g.e**, s.267.

²⁷ Kocatürk, Mehtap, **a.g.t**, s.47.

²⁸ Soysal, İlhami, **Türkiye ve Dünya'da Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul 1978, s.385.

²⁹ Alagöz, Cemal Arif, “*Haberler*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.1/5, 1943, s.193-200.

sembolik öneme sahip olan bir ziyarette, Japon subaylarının okula konuk olduğu sırada yaşanan bir olay, onun bu alana olan yatkınlığını gözler önüne sermektedir. Ziyaret esnasında, küçük yaşına rağmen Japonya'nın fiziki ve beşerî coğrafyasına dair kapsamlı bilgiler sunan Duran, kendi elleriyle çizdiği Japonya haritasını subaylara takdim etmiş ve ülke hakkında yaptığı açıklamalarla misafirlerini hayran bırakmıştır. Bu durum, yalnızca onun bilgi birikiminin değil, aynı zamanda temsil yeteneği ve kültürler arası iletişim becerisinin de erken yaşlarda gelişmiş olduğunu göstermektedir. Duran'ın bu etkileyici performansı karşısında oldukça etkilenen Japon subayları, okul idaresinden özel izin alarak kendisini gemilerine davet etmiş, ona gemiyi gezdirerek ülkelerine ait çeşitli resim ve hatıralar hediye etmişlerdir. Bu olay, Duran'ın coğrafya ile kurduğu entelektüel ilişkinin ve bu alana duyduğu sevginin ilk somut göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.³⁰

Faik Sabri Duran'ın eğitim hayatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şekillenen modern eğitim kurumları çerçevesinde başlamıştır. Ortaöğrenimine Üsküdar'daki askerî ve mülkî idadilerde başlayan Duran, dil becerilerini geliştirme hedefi doğrultusunda eğitimini Fransızca eğitim veren prestijli bir kurum olan Saint Benoît Lisesi'nde sürdürmüş ve burada 1900 yılında öğrenimini başarıyla tamamlamıştır. Bu dönemde, özellikle Avrupa dillerine ve bilimsel disiplinlere olan ilgisi, onun ilerleyen yıllardaki akademik yönelimini belirlemiştir. 1909 yılında Maarif Nezareti tarafından düzenlenen ve Avrupa'ya öğrenci gönderme amacı taşıyan seçkin bir sınavı kazanması, Faik Sabri Duran'ın akademik kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sınavı başarıyla geçerek ilk öğrenci grubuyla birlikte Fransa'nın başkenti Paris'e gönderilmiştir. Burada, Louis-le-Grand Lisesi'nde bir yıl boyunca eğitim görmüş ve bu süre zarfında dönemin önde gelen coğrafyacılarından M. Fallex'ten dersler alarak coğrafya alanındaki temel bilgilerini derinleştirmiştir. Bu eğitim, Duran'ın coğrafyaya duyduğu ilgi ve merakın daha da artmasına vesile olmuştur. Ertesi yıl eğitimine Sorbonne Üniversitesi'nde devam eden Faik Sabri Duran, burada Lucien Louis Joseph Gallois ve Marcel Dubois gibi alanında uzman akademisyenlerle çalışma imkânı bulmuştur. Ayrıca, coğrafyanın metodolojik gelişimini desteklemek amacıyla Amerika'dan Avrupa'ya gelmiş olan ünlü coğrafyacı William Morris Davis'ten dersler alarak modern coğrafya biliminin yeni yöntemleriyle

³⁰Alagöz, Cemal Arif, "Faik Sabri Duran'ın Hayatı", *Ulus*, 1 Mayıs 1943, s.2; Kocatürk, Mehtap, *a.g.t.*, s.47; Sağdıç, Mustafa, *a.g.m.*, s.1.

tanışmıştır. Bu eğitim süreci, onun hem teorik hem de uygulamalı coğrafya alanında donanım kazanmasına katkı sağlamıştır. Üniversite eğitiminde, bitirme sınavı kapsamında ele aldığı konu olan İngiltere kıyılarının incelenmesi, onun saha çalışmalarına verdiği önemi göstermektedir. Bu bağlamda, doğudan batıya doğru Beachy Head burnundan Portland Bill burnuna kadar olan Manş Denizi kıyılarında yaptığı detaylı saha incelemeleri, onun hem coğrafi gözlem becerilerini hem de bilimsel analiz yetkinliğini geliştirmiştir. Faik Sabri Duran, eğitimini tamamladıktan sonra sahip olduğu bu bilgi ve deneyimleri ülkesine taşıyarak, coğrafya biliminde önemli katkılar sunma yolunda ilerlemiştir.³¹

3. Meslek Hayatı

Faik Sabri Duran, Avrupa'daki kapsamlı eğitimini tamamlayarak yurda dönüşünün ardından, Osmanlı eğitim sisteminin önemli orta ve yükseköğrenim kurumlarında öğretim görevleri üstlenmiştir. Bu süreçte Maliye Mektebi, Vefa ve İstanbul Sultanîleri, Yüksek Ticaret Mektebi, Darülmuaallimîn-i Âliye, İnas Darülfünunu ve Darülmuaallimât gibi eğitim kurumlarında coğrafya öğretmeni olarak görev yapmış, böylece hem farklı düzeylerde hem de çeşitli alanlarda coğrafya eğitiminin yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Bu kurumlar, dönemin modernleşme çabalarının bir parçası olarak, özellikle bilimsel eğitim ve disiplinler arası etkileşim açısından önemli merkezler olmuştur.³² 1913 yılında, Darülfünun'da görev yapan dönemin önde gelen coğrafyacılarından Saffet Geylangil'in görevinden ayrılmasıyla boşalan pozisyona vekâleten atanan Duran, 2 Ekim 1913 tarihinde "müderris muavini" unvanıyla resmen görevlendirilmiştir. Bu atama, onun akademik kariyerinde önemli bir basamak teşkil etmiş ve coğrafya biliminin akademik platformlarda sistematik olarak gelişmesini sağlayacak ortamın bir parçası olmuştur. 1915 yılında ise müderris unvanını alarak tam anlamıyla öğretim üyeliğine yükselen Duran, bu yeni statüsüyle coğrafya alanında bilimsel araştırmalar yapmak, eğitim programları geliştirmek ve öğrenciler yetiştirmek gibi sorumlulukları üstlenmiştir. Faik Sabri Duran'ın bu dönemdeki çalışmaları, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de coğrafya

³¹İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. (ed.), **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi Cilt 2**, IRCICA, İstanbul 2000, s.534; Sağdıç, Mustafa, **a.g.m.** ,s.1; Akyol, İbrahim Hakkı, "Ölümlerinin Yıl Dönümü Münasebetiyle Müderris Faik Sabri Duran ve Prof. Ernest Chaput", **Türk Coğrafya Dergisi**, S.5-6, 1944, s.144; Küçük, Serhat, "Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: Mösyö Elektrik'in Sergüzeşti", **Belleten**, C.77, S.279, 2013, s.723.

³²Akyol, İbrahim Hakkı, **a.g.m.**, s.144.

biliminin kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamış, coğrafya eğitiminin akademik disiplin olarak tanınması ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda onun Darülfünun'daki öğretim görevi hem teorik bilgi aktarımı hem de pratik saha araştırmalarının desteklenmesi açısından kritik bir rol oynamıştır.³³

Faik Sabri Duran, Darülfünun'daki akademik kariyerinde coğrafya disiplininin kurumsallaşması ve gelişimi adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Özellikle coğrafya şubesinin açılmasına öncülük etmiş ve Darülmesai (enstitü) adıyla bilinen özel bir coğrafya biriminin kurulmasında aktif rol oynamıştır. Bu yapısal gelişmeler, coğrafya biliminin hem teorik hem de pratik açıdan sistematik olarak öğretilmesi ve araştırılmasının önünü açmıştır. Duran, eğitim programlarında kıtalar coğrafyası, riyazî (matematik) coğrafya, tabîi coğrafya ve İslam ülkeleri coğrafyası (İslam memalikî coğrafyası) gibi çeşitli alt disiplinlere yönelik dersler vererek, alanın kapsamlı bir şekilde öğretilmesini sağlamıştır. Bu dersler, coğrafya biliminin çok yönlü yapısını yansıtmakla birlikte, öğrencilere hem genel hem de bölgesel düzeyde bilgi aktarımını hedeflemiştir. Darülfünun'un yeniden yapılandırılması sürecinde, Almanya'dan davet edilen ve coğrafya alanında uluslararası bir otorite olan Prof. Dr. Erich Obst ile işbirliği yaparak saha çalışmaları organize etmiştir. Bu çalışmalar, sadece akademik teoriye dayalı eğitimin ötesinde, öğrencilerin coğrafi alanlarda doğrudan gözlem ve araştırma yapmalarını sağlayarak, coğrafya eğitiminde deneysel öğrenmenin önemini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, Faik Sabri Duran, coğrafyanın akademik bir disiplin olarak sınırlı kalmaması gerektiğine inanarak, halkın coğrafya bilincinin artırılması amacıyla halka açık konferanslar düzenlemiştir. Bu konferanslar aracılığıyla, toplumda coğrafyaya dair doğru ve bilimsel bilgi yaymak, coğrafi farkındalığı artırmak ve geniş kitlelerde sağlıklı bir coğrafya algısı oluşturmak gibi toplumsal bir misyon üstlenmiştir. Böylece Duran, coğrafyayı sadece akademik çevrelerle sınırlı tutmayıp, halkla da buluşturan önemli bir öncü figür olmuştur. Faik Sabri Duran, Darülfünun'daki coğrafya bölümünün gelişimi ve kurumsallaşması için yoğun ve sistematik çabalar göstermiştir. Bu kapsamda, Alman coğrafyacı Prof. Dr. Erich Obst ile birlikte, Coğrafya Darülmesai bünyesinde Tetkikat-ı İklimiyye Encümeni (İklim Araştırmaları Komitesi) kurulması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu encümenin amaçları arasında Türkiye'nin iklim özelliklerine ilişkin bilimsel araştırmaların organize edilmesi, saha

³³ Kocatürk, Mehtap, *a.g.t.*, s.47; Akyol, İbrahim Hakkı, *a.g.m.*, s.144-145.

çalışmalarının planlanması ve bu alandaki verilerin sistematik şekilde toplanması yer almaktaydı. Böylelikle, coğrafya biliminin iklim bilimleriyle olan ilişkisi güçlendirilmiş ve disiplinlerarası araştırma zemini oluşturulmuştur. Ayrıca, Duran ve Obst, coğrafya eğitiminde kullanılan materyallerin temini ve eğitim kalitesinin artırılması amacıyla bölüme zengin bir kütüphane kazandırılması için aktif bir girişimde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda çeşitli ulusal ve uluslararası kurumlarla yazışmalar yaparak, coğrafya alanındaki kitap, harita, rapor ve diğer dokümanların temin edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle Maarif Nezareti ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde, Avrupa’da eğitim gören ve coğrafya alanında tez hazırlayan Türk öğrencilerin akademik çalışmalarının Coğrafya Darülmesai kütüphanesine gönderilmesini talep etmişlerdir. Bu girişim, Türkiye’de coğrafya alanındaki bilgi birikiminin derlenmesi ve genç akademisyenlerin çalışmalarının akademik camiada paylaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmalar, Faik Sabri Duran’ın sadece eğitim ve öğretim faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp, bilimsel araştırma altyapısının oluşturulmasına ve Türkiye’de coğrafya disiplininin sürdürülebilir şekilde gelişmesine öncülük ettiğini göstermektedir.³⁴

Faik Sabri Duran’ın Darülfünun’daki akademik görevi sırasında askere çağırılması, eğitimcilik kariyerinin sürekliliği açısından önemli bir sınav teşkil etmiştir. Eğitim hayatının kesintiye uğramaması için Üsküdar Ahz-ı Asker Şubesi sağlık kurulundan sağlık raporu alarak askerliğini ertelemiş ve böylelikle öğretim faaliyetlerine kesintisiz devam etme imkânı bulmuştur. Bu tutumu, dönemin eğitimcileri arasında nadir rastlanan bir kararlılık ve mesleki bağlılık örneği olarak değerlendirilmelidir. Duran, eğitimde cinsiyet ayrımcılığına karşı olan yaklaşımıyla da dikkat çekmiştir. Sadece erkek öğrencilere değil, kız öğrencilere de ders vermiş böylelikle karma eğitimin yaygınlaşmasına öncülük eden öncü isimlerden biri olmuştur. İnas Darülfünunu’nun (kızlar için açılan yükseköğretim kurumu) kapanması üzerine, Edebiyat Fakültesi’ne nakledilen kız öğrencilerin eğitimlerinin aksamaması için, sınıf kapısında bir nöbetçi bulundurarak onlara ders vermeyi sürdürmüştür. Bu tutum, dönemin toplumsal ve eğitim politikaları bağlamında olağanüstü bir sorumluluk ve vizyonun göstergesidir.³⁵

³⁴Akyol, İbrahim Hakkı, **a.g.m**, s.145; Unat, Faik Reşit, “*Faik Sabri Duran*”, **Aylık Ansiklopedi I-IV**, İstanbul 1946, s.427.

³⁵Kocatürk, Mehtap, **a.g.t**, s.49-50.

Vefa İdadîsi'nde coğrafya derslerini yürütmekte olan müdür Saffet Bey'in Avrupa'ya gitmesi nedeniyle görevinden istifa etmesi üzerine, yerine vekâleten Faik Sabri Bey atanmıştır. Faik Sabri, 1912 yılında Paris Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuş, eğitimini tamamlayarak İstanbul'a döndükten sonra ilk olarak İstanbul Sultanîsi'nde coğrafya muallimi olarak göreve başlamıştır. İyi derecede Fransızca ve İngilizce bilen Faik Sabri Bey, ilerleyen yıllarda Edebiyat Fakültesi ve özellikle coğrafya bölümü için önemli hizmetlerde bulunmuştur. Edebiyat Fakültesi kadrosuna atanması sürecinde Maarif Nezareti'nin tavsiyesi belirleyici olmuştur. Saffet Bey'in görevinden ayrılması sonrası boşalan kadro için Meclis-i Müderrisîn'in iki aday belirlemesi istenmiş, nezaret tarafından fakülteye yazılan tezkerede Faik Sabri hakkında *"müfettişlerin takdiratı vardır"* ibaresine yer verilerek onun dikkate alınması talep edilmiştir. Meclis tarafından Darüşşafaka muallimlerinden Saim Bey ile Faik Sabri Bey'in isimleri nezarete sunulmuş, Maarif Nezareti de Avrupa'da eğitimini tamamlamış ve müfettişlerce beğenilmiş olan Faik Sabri'nin "müderris muavini" unvanıyla coğrafya derslerini vermek üzere 19 Eylül 1329 (2 Ekim 1913) tarihli atama kararnamesini imzalamıştır. Bu atama, Faik Sabri Bey'in akademik kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte, Osmanlı eğitim sisteminde modern coğrafya biliminin yaygınlaşmasına katkı sağlaması açısından da büyük önem taşımaktadır.³⁶ Coğrafya müderrisi Dr. Erich Obst, derslerini ve darülmesai ile ilmi seyahatlerini geniş bir ekip eşliğinde yürütmüştür. Bu çalışmalar sırasında Faik Sabri Bey de Obst'un en önemli yardımcılarında biri olarak görev almıştır. Almanca diline Fransızca ve İngilizceye kıyasla daha az hâkim olan Faik Sabri, bu dil engelini aşmak amacıyla Obst'a tercümanlık yapmak üzere Davut Paşa Sultanîsi'nden Emin Paşa, muavin olarak atanmıştır. Bu atama, dil farklılıklarının eğitim ve saha çalışmalarını olumsuz etkilememesi için alınmış stratejik bir önlem olarak değerlendirilebilir. Aynı dönemde Coğrafya Darülmesaisi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Tetkikat-ı İklimiye İdare Merkezi'nin müdür muavinliği görevine ise Almanya'dan yardımcı personel olarak Mösyö Würschmidt atanmıştır. Almanca bilen nitelikli eleman eksikliği sebebiyle merkezin yazışmalarını yürütmek ve kütüphane memurluğu görevlerini üstlenmek üzere uygun kişiyi bulmak amacıyla gazetelerde ilanlar verilmiştir. Başvurular arasından, Almancasını diğer adaylara kıyasla daha iyi kullanan ve Berlin Sefaret-i Seniyyesi'nin

³⁶ Selçuk, Mustafa, **İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s.101; Unat, Faik Reşit, **a.g.m.**, s.427.

eski imamı olan Yahya Hilmi Efendi tercih edilmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı eğitim kurumlarında yabancı dil bilen ve özellikle Almanca iletişim becerisine sahip personelin önemini göstermektedir. Dr. Obst ve ekibi Coğrafya tatbikat derslerine 2 Şubat 1331 (15 Şubat 1915) tarihinden itibaren başlamış, ilk keşif gezisini ise İstanbul'un Zincirlikuyu ile Şişli semtleri arasında gerçekleştirmiştir. Bu saha çalışması, coğrafya eğitiminde teorik bilgilerin pratik uygulamalarla desteklenmesi açısından büyük önem taşımakta olup dönemin eğitim anlayışında uygulamalı coğrafya eğitiminin gelişmesine öncülük etmiştir. Bu bağlamda derslerinde gezi ve gözlem yöntemini aktif olarak kullanan Duran, akademik teoriyi saha çalışmalarıyla bütünleştirmiştir. Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. Erich Obst ile birlikte düzenlenen coğrafya tatbikat gezilerine katılmış ve kendi öğrencileriyle birlikte Bursa-Yalova civarında saha gezileri organize etmiştir. Bu uygulamalı eğitim yaklaşımı, coğrafya disiplininin sahada deneyimlenmesi ve öğrencilerin doğrudan gözlem yoluyla öğrenmelerini teşvik etmesi bakımından önemlidir. Prof. Dr. Erich Obst'un Almanya'ya dönmesinin ardından Coğrafya Darülmesai'sinin kapanmasıyla birlikte, bu birimde bulunan kıymetli kitapların ve materyallerin zarar görmemesi için Faik Sabri Duran büyük bir özveri göstermiştir. Edebiyat Fakültesi kütüphanesine taşınması gereken bu kaynakların düzenlenmesi ve korunması için yoğun gayret sarf etmiş, hatta dönemin fakülte müdürü Mehmet Emin Erişirgil'in ifadesine göre zaman zaman evine dahi gitmeden gece gündüz fakültede kalarak taşınan materyallerin düzenlenmesi işini bizzat üstlenmiştir. Bu fedakârlık, onun bilimsel mirasa verdiği önemi ve sorumluluk bilincini ortaya koymaktadır.³⁷

Coğrafya müderrisi Faik Sabri Duran, Almanya'dan davet edilen Prof. Dr. Erich Obst'un bilimsel yaklaşımını örnek alarak, Avrupa'da eğitimlerini tamamlamış ve coğrafya alanında tez hazırlayan Türk öğrencilerin akademik çalışmalarının birer nüshasının Darülmesai kütüphanesine gönderilmesini Maarif Nezareti'nden talep etmiştir. Bu talep, hem coğrafya alanındaki bilgi birikiminin yerel kaynaklarda toplanması hem de öğrencilerin çalışmalarının bilimsel açıdan değerlendirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla yapılmıştır. Ancak Maarif Nezareti tarafından verilen yanıtta, söz konusu tezlerin öğrencilere ait şahsi dosyalarda bulunması nedeniyle doğrudan kütüphaneye tesliminin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Buna karşın, Darülmesai'den gönderilecek bir kâtibin bu tezlerden birer nüsha "istinsah" ederek

³⁷ Selçuk, Mustafa, **a.g.t**, s.132; Akyol, İbrahim Hakkı, **a.g.m**, s.145.

kütüphane koleksiyonuna dâhil edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu süreç, coğrafya biliminde bilgi paylaşımının ve akademik materyallerin sistematik olarak arşivlenmesinin önemine işaret etmektedir.³⁸

1918 yaz tatilinde, Osmanlı okullarında eğitim materyali olarak kullanılmak üzere Coğrafya Darülmesai tarafından hazırlanan haritaların Berlin'deki basım sürecini denetlemek amacıyla müderris Faik Sabri Bey Almanya'ya gönderilmiştir. Bu görev, hem coğrafya eğitiminin kalitesinin yükseltilmesi hem de Osmanlı eğitim sistemine modern ve bilimsel harita materyallerinin kazandırılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Faik Sabri Bey'in Avrupa'daki basım işlemlerini bizzat takip etmesi, eğitim materyallerinin doğruluğu ve standartlara uygunluğunun sağlanması açısından titiz bir kontrol mekanizması işlevi görmüştür. Aynı zamanda bu süreç, Osmanlı eğitim kurumları ile Avrupa'daki bilimsel ve teknik gelişmeler arasında köprü kurulması bakımından da stratejik bir adım olarak değerlendirilmelidir.³⁹

1920 yılında sağlık sorunları nedeniyle Darülfünun'daki görevinden istifa eden Duran, tedavi amacıyla yurt dışına çıkmıştır. Bu dönemde, 1925 yılında Paris'te düzenlenen Milletlerarası Tezyinî Sanatlar Sergisi'nde Türkiye Fahri Başkomiserlik görevini yürütmüştür. Ülkeye 1926 yılında dönen Duran, 1928 yılına kadar Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi'nde çevirmenlik yapmıştır. Takip eden yıllarda, 1928-1930 arasında İstanbul Devlet Matbaası Müdürlüğü, 1930-1931 yılları arasında ise Gazi Terbiye Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Bu idari görevlerin ardından Haydarpaşa Lisesi ve sonrasında Galatasaray Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yapmaya devam etmiş hastalığı sebebiyle mesleki yaşamına son verene kadar eğitim alanında aktif kalmıştır. Faik Sabri Duran, 1941 yılında Ankara'da gerçekleştirilen I. Coğrafya Kongresi'ne katılarak, Türkiye'de coğrafya biliminin kurumsallaşması yönündeki önemli gelişmelere katkı sağlamıştır. Aynı yıl, kurucuları arasında yer aldığı Türk Coğrafya Kurumu'nun Umumî Merkez Heyeti üyeliği görevini ölümüne kadar sürdürmüş, ülkemizde coğrafya biliminin gelişimine ve yaygınlaşmasına öncülük etmiştir.⁴⁰ Faik Sabri Duran, eğitim faaliyetlerinde cinsiyet ayrımcılığını aşan yaklaşımıyla dikkat çekmiş ve sadece erkek öğrencilere değil, aynı

³⁸ Selçuk, Mustafa, **a.g.t.** s.162; Unat, Faik Reşit, **a.g.m.** s.427.

³⁹ Selçuk, Mustafa, **a.g.t.** s.163.

⁴⁰ Kocatürk, Mehtap, **a.g.t.** s.49-50; Erişirgil, Mehmet Emin, "*Edebiyat Fakültesi Tarihi Hakkında*", **Milli Mecmua**, S.552, Nisan 1921; Akyol, İbrahim Hakkı, **a.g.m.** s.145; Yiğit, Ali-Tunçel, Harun, **a.g.e.** s.11.

zamanda kız öğrencilere de ders vermiştir. Bu tutumu, dönemin eğitim sisteminde yaygın olmayan karma eğitim uygulamalarının öncülerinden biri olarak onu konumlandırmaktadır. Özellikle, kız öğrenciler için kurulan İnas Darülfünunu'nun kapatılması sürecinde, bu öğrencilerin eğitimlerinin devamlılığını sağlamak adına önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Edebiyat Fakültesi'ne nakledilen kız öğrencilerin derslerinde aksama yaşanmaması için sınıf kapısında bir nöbetçi bulundurarak onların derslere düzenli katılımını sağlamış ve böylelikle eğitimde fırsat eşitliğinin korunmasına katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşım, dönemin toplumsal ve eğitim politikaları çerçevesinde eğitimde cinsiyet eşitliği konusunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.⁴¹

4. Yayıncılık Hayatı

Faik Sabri Duran, yayıncılık kariyerine Osmanlı döneminin önde gelen gazeteleri ve mecmualarında edebiyat ile seyahat konularında yazılar kaleme alarak başlamıştır. İlk dönem eserleri arasında *Tarik*, *Musavver Fen ve Edep*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Çocuklara Mahsus Gazete* ve *Malûmat* gibi çeşitli yayın organları yer almaktadır. Daha sonraki süreçte, kuruculuğunu üstlendiği *Resimli Kitap*, *Resimli Roman* ve *Musavver Muhit* gibi mecmualarda da yazılar yayımlayarak yayıncılık hayatını sürdürmüştür. Özellikle *Resimli Kitap* mecmuasının kurucularından biri olan Faik Sabri Duran, bu yayının basım kalitesini yükseltmek amacıyla Avrupa'dan özel baskı makineleri getirtmiş, böylece Osmanlı yayıncılık sektöründe teknolojik gelişmelerin entegrasyonuna öncülük etmiştir. Duran, mecmuada kullandığı görsellerin altında Fransızca açıklamalara yer vererek, Fransız dergilerinden aldığı estetik ve içeriksel etkileri açıkça yansıtmıştır. Derginin içeriği, belirli bir konuya sınırlanmamış; spor, edebiyat, bilim ve güncel olaylar gibi geniş bir yelpazeyi kapsayarak okuyucularına çok yönlü bir bilgi kaynağı sunmuştur. Ayrıca bir dönem müdürlüğünü ve başyazarlığını üstlendiği *Musavver Muhit* dergisi, Fransız magazin dergisi *L'Illustration*'dan esinlenerek hazırlanmıştır. Her ne kadar magazin türünde bir yayın olarak tanımlansa da, temel amacı güncel olaylar hakkında bilgi vermek olan *Musavver Muhit*'te de içerik oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu yönüyle Duran'ın yayıncılık

⁴¹Celasun, Zehra, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitapyurdu, İstanbul 1946, s.141.

anlayışı, dönemin toplumsal ve kültürel dinamiklerini takip ederek geniş kitlelere hitap eden, çok disiplinli ve modern bir perspektif taşımaktadır.⁴²

Prof. Dr. Erich Obst ile Faik Sabri Bey müstakil bir coğrafya mecmuası çıkarma arzusu ve bu konuda planlar yapmıştır. Coğrafya müderrisleri tarafından hazırlanan bu teklif, 28 Şubat 1918 tarihli Meclis-i Müderrisîn oturumunda müzakere edilmiştir. Toplantıda, böyle bir derginin bilimsel ve eğitimsel açıdan önemli ve faydalı olacağı vurgulanmış olmakla birlikte, o dönemde yaşanan kâğıt kıtlığı nedeniyle yayıncılık faaliyetlerinde ciddi güçlükler yaşandığı belirtilmiştir. Hatta bu kâğıt yokluğu nedeniyle İhtimaiyat Mecmuası gibi daha geniş kitlelere hitap eden diğer dergilerin bile düzenli yayımlanamadığı ifade edilmiştir. Bu koşullar doğrultusunda, coğrafya mecmuası çıkarma teşebbüsü geçici olarak ertelenmiş ve sonraki yıllarda da ekonomik ve lojistik zorluklar sebebiyle bu tür bir yayının hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır.⁴³ Ayrıca Faik Sabri Duran Avrupa ve Ortadoğudan getirilen çeşitli eserlerin Darülfünun kütüphanesine yerleştirilmesi hususunda da çalışmalar yapmıştır. Faik Sabri Bey'in, Coğrafya Darülmesai'si'nden getirilen kitap ve materyallerin Edebiyat Fakültesi kütüphanesine eksiksiz ve düzenli bir şekilde yerleştirilmesi konusundaki titiz ve fedakâr çalışması, dönemin Edebiyat Fakültesi müdürü Mehmet Emin Erişirgil tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: *“Faik Sabri, yalnızca gündüz saatlerinde değil, gece de fakültede kalarak, hamalların sırtında perişan bir halde nakledilen Coğrafya Darülmesai'si'nin eşyalarını bizzat kendi eliyle yerleştirmiştir. Öyle ki bazı geceler boyunca evine dahi gitmemiş, seyyar bir karyola üzerinde yatmak suretiyle çalışmalarını sürdürmüştür. Kitapları ve öğretim materyallerini büyük bir özenle tanzim etmiştir.”* Bu ifadeler Faik Sabri Bey'in mesleki sorumluluk bilinci ve özverisinin somut bir göstergesi olup onun coğrafya bilimindeki birikiminin eğitim kurumlarında kalıcı kılınmasına yönelik çabalarının önemini ortaya koymaktadır. Bu anekdot aynı zamanda dönemin akademik ortamında yaşanan zorlukları ve bilimsel materyallerin korunması ve aktarılması için gösterilen gayreti de gözler önüne

⁴²İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. (ed), **a.g.e**, s.534; Kaya, Mehtap, **Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Düşünme Etkisi** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.43-44; Türk, Hatem, **Musavver Muhit (inceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2002, s.VIII-12.

⁴³ Selçuk, Mustafa, **a.g.t**, s.168, 197.

sermektedir.⁴⁴ 1920 yılında, öğrenciler tarafından Edebiyat Fakültesi mecmuasının yeniden yayımlanması yönünde yoğun bir talep ortaya konulmuştur. Bu talep, öğrencilerin akademik ve kültürel faaliyetlere olan ilgisini ve üniversite ortamında entelektüel paylaşım isteğini yansıtmaktadır. Ancak fakültenin mali kaynaklarının yetersizliği nedeniyle bu girişim gerçekleştirilememiştir. Bütçe kısıtlamaları, o dönemde eğitim kurumlarının yayıncılık faaliyetlerini önemli ölçüde sınırlandırmış ve akademik yayınların sürekliliğini olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Osmanlı sonrası dönemde yükseköğretim kurumlarının karşılaştığı ekonomik güçlüklerin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1922 yılında ise dergi iki ayda bir yayın yapmıştır.⁴⁵

5. Eserleri

Faik Sabri Duran, Türkiye’de modern coğrafya biliminin kurumsallaşma sürecine öncülük eden isimlerden biri olarak kabul edilmekte olup, kaleme aldığı yaklaşık yüze yakın eserle bu alandaki öncülüğünü kalıcı hale getirmiştir. Söz konusu eserler; coğrafya ders kitapları, atlaslar, çeviri çalışmalar, gezi yazıları ve edebî türdeki romanları da içerecek şekilde oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Duran’ın özellikle eğitim odaklı çalışmaları, Cumhuriyet dönemi coğrafya eğitiminin temel taşlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Hazırladığı coğrafya kitapları ve atlaslar, Milli Eğitim Bakanlığı müfredatına uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak dâhil edilmiş bu sayede hem temel hem de ortaöğretim düzeyinde coğrafya eğitiminin standartlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır. Aynı zamanda, halk arasında coğrafya bilincinin ve mekânsal farkındalığın gelişmesine hizmet eden bu yayınlar, sadece akademik çevrelerle sınırlı kalmayıp geniş kitlelere ulaşarak coğrafya sevgisinin toplumun farklı kesimlerinde yerleşmesine ön ayak olmuştur. Bu yönüyle Faik Sabri Duran, yalnızca bir akademisyen değil aynı zamanda bir eğitimci, yayıncı ve kamuoyunda bilimsel düşüncenin yerleşmesini amaçlayan aydın bir entelektüel kimliğiyle de ön plana çıkmaktadır.⁴⁶

5.1. Ders Kitapları

*Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Menatık-ı Kutbiye; Birinci Kısım

*Osmanlı Coğrafya-yı İktisadîsi

⁴⁴ Erişirgil, M. Emin, “Edebiyat Fakültesi Tarihi Hakkında”, **Milli Mecmua**, S.552, N.34, 1 Nisan 1341-1921.

⁴⁵ Selçuk, Mustafa, **a.g.t.**, s.197

⁴⁶ Kocatürk, Mehtap, **a.g.t.**, s.59

- *Muhtasar Coğrafya-yı Umumi (Devre-i Âliye)
- *Osmanlı Coğrafya-yı Tabiî ve İktisadisi
- *Coğrafyada İlk Adım
- *Asya, Asya-yı Şarki Adaları, Afrika
- *Çocuklara Coğrafya Kıraatleri (Şakirdana Mahsus)
- *Amerika ve Avustralya (İkinci Kısım)
- *Çocuklara Coğrafya Dersleri (İkinci Kısım); Müşahede, Mülahaza, Muhakeme Esaslarına Müstenid
- *Yeni Avrupa Coğrafyası
- * Yeni Asya
- *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatleri
- *Ulûmu Riyaziye ve Tabiîye Cep Muhtırası
- *Türkiye Coğrafyası
- *Umumî Coğrafya Dersleri
- *Ameli Topografya Mümareseleri; Müderris Faik Sabri Bey'in (Topografya Esaslarına, Topografya Haritalarının Kıraatine ve Araziye Tatbikine, Arazi Üzerinde Basit Kroki Ahzine Aid Ameli Dersler)
- *Beş Kıta Coğrafyası
- *Mufasssal Coğrafya-yı Tabiî
- *Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri; Müşahede, Mülahaza, Muhakeme Esaslarına Müstenid
- *Küçüklere Coğrafya Dersleri (Üçüncü Kısım)
- *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Birinci Kısım): Müşahede, Mülahaza, Muhakeme Esaslarına Müstenid
- *Küçük Mekteplilere Coğrafya Dersleri (üçüncü ve dördüncü kısım)
- *Avrupa
- *Asya ve Afrika
- *Tabiî Coğrafya Dersleri ve Kutub Memleketleri
- *Yeni Türkiye Coğrafyası
- *Büyük Devletler ve Komşu Hükûmetler
- *Çocuklara Coğrafya Dersleri, Türkiye Coğrafyası
- *Beş Kıta Coğrafyası: Avrupa

- *Beş Kıta Coğrafyası: Şimali Amerika
- *Beş Kıt'a Coğrafyası: Asya
- * Beş Kıta Coğrafyası: Cenubi Amerika ve Okyanusya
- *Beş Kıta Coğrafyası: Afrika
- *Coğrafya Defterleri

5.2. Öğretmenlere Yönelik Kitaplar

- *Tahsil-i İbtidaîde Coğrafya Tedrisatı (Devre-i Aliye)
- * Coğrafya Ders Hazırlıkları (Coğrafya Tedrisatında Muallimler Kara Tahtadan Nasıl İstifade Etmeli?)
- *Mekteplerde Coğrafya Tedrisatı
- * Coğrafyada İlk Adım, Devre-i Ülâ (Muallimlere Mahsus)

5.3. Atlaslar

- * Orta Atlas (İndeks ve İstatistik Malumatı)
- *İlk Atlas (İlk Mekteplere Mahsus)
- *Büyük Atlas

5.4. Konferanslar

- *Büyük Milletlerden Japonlar, Almanlar; “İki Konferans”
- *Büyük Milletlerden İngilizler, Macarlar; “İki Konferans”
- *Rehber Kitapçıları
- *Bugünkü Türkiye
- *Bugünkü Almanya
- *Bugünkü İngiltere
- *Bugünkü Rusya
- *Bugünkü İtalya
- *Bugünkü Fransa
- *Bugünkü Japonya
- *Bugünkü Amerika
- *Tabiat Serisi
- *Hayvanlar Âlemi
- *Yeryüzü Gökyüzü
- *İnsanlar Âlemi
- *Kâşifler Âlemi

5.5. Gezi Yazıları

- * İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk
- * Bir Türk Kızının Amerika Yolculuğu
- * Akdenizde Bir Yaz Gezintisi

5.6. Romanlar

5.6.1. Telif

- * Mösyö Elektrik
- * Bir Haftada Devr-i Âlem

5.6.2. Tercüme

- * Huget (Hugette)
- * Bedava Loca Bileti: Gayet Mudhik ve İmret-âmiz Bir Hikâye
- * Köylü
- * Devr-i Âlem Pehlivanı Gaytan Faradel
- * Panayırçılar
- * On Beş Yaşında Bir Kaptan
- * Onsekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vekayii
- * Emekdar
- * Buzlar Arasında Bir Kış
- * Mimi'nin Kalbi
- * Gaytan Faradel
- * Dilenci
- * Musavver Sahaif-i Güzide (1. Kısım)
- * Musavver Sahaif-i Güzide (2. Kısım)
- * Musavver Müntehab Parçalar (1-2 Kısım)

5.7. Piyes

- * Sinn-i Sevdâ

5.8. Biyografi

- * Jül Vern Hayatı ve Eserleri (1828-1905)

5.9. Ansiklopedi

- * Yeni Çocuk Ansiklopedisi

5.10. Tarih

- * On Sekizinci Asır Tarihi: Fransa İnkılab-ı Kebiri

*İkinci Cihan Harbinde Milletler ve Devletler (Birinci Kitap) ⁴⁷

⁴⁷Faik Sabri Duran eserleri hakkında bkz., Kocatürk, Mehtap, **a.g.t.**, s.155-161

II. BÖLÜM
BÜYÜK MİLLETLERDEN İNGİLİZLER VE MACARLAR ADLI ESERİN
TRANSKRİPSİYONU

Sayfa 1

Konferans Kütüphanesi: 4

BÜYÜK MİLLETLERDEN
İNGİLİZLER, MACARLAR
İKİ KONFERANS

Faik Sabri Bey tarafından

kâffe-i hukuk mahfûzdur.

[Kanâat]

Dersaadet Kanâat Matbaası

1330

Sayfa 2

Kanâat Kütüphanesi ve Matbaası

Bâb-ı ‘âli caddesinde numero 20

İngiltere ve İngilizler

[Faik Sabri Bey tarafından]

[Dârul-fünun salonunda verilen konferans]

27 Temmuz 1329

İngiltere hiç şüphe yok bugün bütün dünyanın en muazzam, en zengin ve en kuvvetli bir hükûmetidir. Muazzamdır. Çünkü gayet vâsi' ve kürre-i arzın her tarafına serpilmiş, ehemmiyetli, zengin müstemlekâta mâliktir. Zengindir, çünkü sanayi ve ticareti hârikulâde bir tevessü' kesb etmiş, lisanı kürre-i arzın dört köşesine yayılmış ve umumi bir lisan şeklini almak isti'dâdını göstermiştir.

Dünyanın kara kısmının hemen beşte birine tahakküm eden bu Hükûmet, Avrupa'nın şimal-i garbiyesinde, ikisi büyük – Büyük Britanya ile İrlanda – ve diğerleri- Şetlandlar, Orkadlar, Hebrid ve Man, Vayt (Wight) – gibi küçük birtakım adalar üzerinde tesis etmiş ve bugün dünya üzerinde bu adalardan doksan iki defa daha büyük bir müstemleke vücuda getirmiştir.

Kürre-i arz üzerinde yaşayan insanların hemen dörtte biri (**Sayfa 4**) İngiliz tâbiyetinde bulunuyor... 430 milyon halk... İngiltere'nin Avrupa'daki adaları üzerindeki asıl nüfusu ise bunun onda biri kadar. Ancak 45 milyon!

Bugün serveti, ticareti, fevkâlade vüsat ve kuvvetiyle tanınan İngiltere bu gayeye acaba nasıl vardı? Hangi âmiller İngiltere'yi böyle bir mevki-i ikbâle kadar yükseltti?

Bu suallerin cevabını muhitin şerâit-i tabiîyesinde aramalıyız. Filhakika İngiltere'nin bu gayeye varmasında en büyük amil, bu Hükûmetin müesses olduğu yerlerin Avrupa'dan tamamı ile ayrı olmasında, sevâhilinde emniyetli ve geniş limanların mebzul bulunmasında ve bu suretle ticaret ve mübadele hususunda büyük suhûletlere mazhar olduğu gibi memlekette bînihâye maden kömürü ve ehemmiyetli demir madenleri bulunmasındadır.

Bir kere Büyük Britanya adası vaziyet-i coğrafyaca pek müstesna bir mevkiye maliktir. Cenûbda ve garbda Bahr-i Muhit-i Atlâs'ının dalgaları ile parçalanmış, yıpranmış ve birçok girintiler çıkıntılar teşkil eden fakat şarkta denize döktüğü lahflar ile büyüyerek daima denize doğru taşan bu ada garbda senede üç, dört metreyi bulan lakin şarka doğru miktarı azalan yağmurları, hatt-ı istivâdan gelen sıcak su cereyanlarının bahsettiği mu'tadil iklimi ile cenub sahillerinde portakal, hurma, defne ve hezâran (Sayfa 5) gibi nebatatı bile yetiştirebilecek bir feyz ve berekete maliktir. Hele meraları, çayırlıkları, çimenlikleri ve ara sıra görülen meşe ve kayın ağaçlarından mürekkep koruları adanın letafetini bir kat daha arttırır.

Fakat bu menazır adanın heyet-i umûmiyesine şamil değildir. Bu adayı gerek avarız-ı tabiyye, gerek kuvve-i inbâtiye ve şerâit-i hayatiyece iki tabii kısma tefrîk edebiliriz. Kornvay (Cornwall) şıbh-ı ceziresinde küçük Eks (Exe) Deresi'nden Şimal Denizi sahilinde İngiltere ile İskoçya'nın hududuna yakın Tayn (Tyne) Nehri mansıbına müntehi ve cenub-ı garbindan şimal-ı şarkiye müteveccih bir hat resm edecek olursak bu hattın tarafında kalan kısımlar arasında bir kere avarız-ı zemince, sonra toprağın teşkilatı ve cins ve tabiatınca muhtelif farklar görürüz. Ve bu iki kısımda yaşayan ahalinin de gerek milliyet ve gerek tarz-ı ta'yişçe bir olmadıklarını fark ederiz.

Bir tarafta, şarkta, Tayms ve Hamber gibi nehirlerin derununda cereyan ettikleri kil, kireç, kum gibi tabakat-ı rüsubiyeden mürekkep bir ova... Diğer tarafta, garbda, eskimiş, yıpranmış, vasat irtifada dağlar, hep granit ve şist gibi sahr-ı billuriyeden ibaret!...

Şarkta hiç arıza, dağ, hufre yok... Yalnız... (Sayfa 6) bazı ufak tefek tepelikler. Pek ahenkdâr ve muhaddeb hafif bazı temevvücat ve bunlar arasında yavaş yavaş, fakat pek muntazam akan geniş nehirler...Burası baştan başa yemyeşil. Ormancıkları, meraları, ruhefzâ köşeleri pek çok... Daima ziyadar, daima revnaklı. Ziraate fevkâlade salih ve iklimin rutubeti cihetiyle ra'i hayvanata da müsait olan bu sahaya İngilizler (Corn country buğday memleketi) ismini veriyorlar. İngiltere'nin bütün ziraatı, hayvanat-ı ehliyesi burada. Bundan maa'da İngiltere'nin bütün dâhili tarihi de hep bu sahada geçmiş. Bu ova on asır mütemadiyen feyz ve bereketi ile haricden birçok cihangirleri cezb etmiş. Sırası ile Romalılar, Saksonlar, Danimarkalılar, Normanlar İngiltere'ye tecavüz etmişler ve hep bu sahada yerleşmek istemişler. Muazzam,

muhteşem şatolar, cesim kilise ve katedraller, kalabalık şehirler vakti ile hep bu mıntıkada tesis etmiş, on beşinci asırdan on yedinci asra kadar devam eyleyen ve İngiltere'nin mukadderatını tayin eden dâhili muharebeler hep bu ovalarda cereyan eylemiş...

Garpdaki dağlarda arızalar daha ziyade nehirler kesretle şelaleler teşkil ediyor; fakat kuvve-i inbatiye mefkûd, yalnız ara sıra ormanlara, fundalıklara, bataklıklara tesadûf olunuyor. İklimi nisbeten daha sert. Uzun müddet burası İngiltere'nin metruk bir köşesi olarak kaldı. Şark ovaları ecnebi hücumları (**Sayfa 7**) ile istila edildiği zamanlar adanın mağlub olan asıl yerlilerine bu dağlar melce hizmetini gördü. O zengin ovalardan kovulan Galler ve Seltler gibi kavimler hep garbın sert, haşin sahalarına çekildiler. Bu suretle şarktaki ova Anglo Saksonlaşırken garbdaki dağlar ahalisi Seltlerden ibaret kaldı.

Bu adalar pek erkenden iskân edilmişti. Edvar-ı kable't-tarihiyede bile burada yaşayan insanlar vardı. Kurun-ı evveli de adanın sakinleri Seltlerdi. Bunlar av ile ve hayvan beslemekle geçinirler, sırtlarına hayvan derileri giyinirler ve düşmanlarını korkutmak için çehrelerini boyarlardı.

Romalıların tevsî' ve fütuhhatı İngiltere'ye pek az anasır getirdi. Çünkü bu sisli ve rüzgârlı memleket İtalya iklimine alışmış olan Romalılara hoş görünmedi. Fakat Cermenler Britanya'ya atf-ı ehemmiyet etmemek için Romalılar gibi iklimi müsait ve zengin bir memlekette yaşamıyorlardı. Bu cihetle Büyük Britanya'nın sahil-i şarkisi feyz ve bereketi ile Cermanya'nın fazla nüfusunu daima cezbe ve davet ediyordu. Bu vecihle beşinci asırda sırasıyla birçok Cermen anasırları İngiltere'ye geçtiler. Evvela şimdi Danimarka'nın bulunduğu Jutland Şube-i Ceziresi'nde sakin olan Jütler İngiltere'ye geçerek cenuba yerleştiler. Sonra Saksonlar ve Frizonlar gelerek Tayms (Thames) ile Kornvay (Cornwall) arasını işgal ettiler. (**Sayfa 8**) Angıllar İngiltere'nin vasatını ve şimalini kapladı. Danimarkalılar ve Skandinavlar da İngiltere ve İskoçya'nın şark ve garb sahillerini tuttular. Nihayet Normanlar geldiler. Bu hücumlar önünde İngiltere'nin eski ahalisi olan Seltler garb ve şimaldeki dağlara çekildiler. İngilizlerin bir darb-ı meseli vardır: "Bir Breton, bir Sakson, bir Danimarkalı ve bir Fransız birleşirse bir İngiliz olur" derler. Filhakika bu söz İngiltere'nin bütün etnografyasını hülâsa ediyor demektir.

O vakitten beri galibler ile mağlublar arasında ihtilat ve imtizac tezayüd ettiyse de yine İngiltere’de bu iki cereyanı tefrik mümkündür. Biri şark ovalarında yerleşen Anglo-Saksonlar, diğeri garbdeki dağlarda kalan Galler ve İskoçyalılar.

Uzun zamanlar İngiltere medeniyetinin ilk kademesini birinciler teşkil etti ve İngiltere’de bütün hayat-ı umûmiye ve siyâsiye bu mihverin etrafında döndü. Lakin yeni asırların terakkiyat ve ihtirâ’âtı rolleri değiştirdi. Madenden mahrum olan şark ovası hiçbir faaliyet-i sanaiyeye malik değildi. Bilakis garptaki dağlar madenlerle doluydu.

Şu suretle ki ara sıra güneşin ziyâsıyla parlayan sisleri ve eski, muhteşem medeniyeti içinde uyuklayan Normandiya İngilteresi, o şarkın yeşil, cennet asa, sakın ovası birden adanın öbür sahilinde yeni bir medeniyetin yükseldiğini gördü. (**Sayfa 9**) O vakte kadar çıplak ve tek ve تنها kalan garbın tepeleri ve sahilleri az zaman içinde bir sürü şehirlerle doldu. Birçok nüfus oraya koşuştu. Hiç durmaksızın dumanlar savuran cesim bacaların eteğinde gürültüsü pek uzaklardan işitilen fabrikalar yükseldi. Kurun-ı vustanın o eski esrarengiz ormanlarında kuyular, arzın sinesini deldi. Binlerce nüfus buralardan içeri daldı; tarlalar kömür acineleriyle cürufarla setr edildi. Her tarafta açılan kanallar köpükler ve siyah yağlarla kirlendi. Bulutlara doğru yeniden yeniye yüzlerce bacalar yükseldi ve gittikçe siyahlaşan havada demir ocaklarının ateşin akisleri parıldadı. Artık ilk kademe-i şeref ve itibarı işgal etmek nöbeti garbın siyah ve seması sisli İngiltere’sine, İngilizlerin Black Country Siyah Memleket dedikleri mahale gelmişti. Şarkın o şen, şatır, al yanaklı, semiz köylüleri yerine burada hakir ve sefil, fazla sa’iden iki büklüm olmuş, yorgun ve bîtab insanlar görüldü. Fakat bu cılız ve kavruk makineler altında azalmış insanlığın sa’i, İngiltere’ye bütün dünyanın pazar ticaretini kazandırdı.

Şimal-i garbide yalnız bir asırlık hayata malik olan şehirler ağızlarına kadar dolup taşıdıkları, gayet zenginleştikleri ve pek ziyade faaliyet kesb ettikleri halde şarkın kurûn-ı vustada (**Sayfa 10**) vesait ve ehemmiyet kesb etmiş olan şehirleri olduğu gibi kaldı. Sahillerdeki limanlarına ilerleyebildi, fakat diğerleri, dâhildekiler hatta geriledi, birçoklarından eser bile kalmadı. Bourgs pourris çürümüş şehir denilen hale geldi.

Bir milleti yaşatan ve payidar kılan faaliyet daima, her şeyden evvel şerâit-i tabiiye ve ictimaiyeye tatbik ihtiyacıyla meydana gelir. Bir memleketin derece-i

terakkisi bu tatbikin tarz-ı idrak ve teşekkülüne göre ta'yin edilebilir. Bu mütâla'at hele İngiltere için pek ayandır. Filhakika evvelce yalnız bir ziraat memleketi olan İngiltere'de sanayinin büyük bir terakkiye mazhar olması İngilizlerin şerâit-i tabîiye ve hükmiyyeye tatbik ihtiyacını idrak ederek tabiatın bahş etmiş olduğu hazaînden istifade edebilmek kabiliyetini göstermeleri sayesinde husûl bulmuştur.

On altı ve on yedinci asırlarda İngiltere yalnız ziraate, malik iken garptaki dağlar ahalisi çobanlıkla geçinir ve besledikleri koyunların yünlerini alarak bunları o zaman Avrupa'nın dokumacısı olan Felemenkilere satarlardı. Lakin İngiltere'nin Avrupa'dan tamamiyle ayrı bir ada oluşu ve adanın hiçbir noktası denizden 100 kilometreden ziyade bir ba'dde bulunamayacak derecede sahillerinin pek ziyade girintili çıkıntılı olması, **(Sayfa 11)** ahalisinin tabiat ve ahlâkı İngilizleri ticari bir millet haline getirmiş ve on sekizinci asırda denizlerde hâkimiyetlerini temin eden İngilizler birçok müstemlekeler elde etmeye başlamışlardı. Ticaret ve mübadelede gördükleri bu suhûlet ve kürre-i arzın her tarafında temine başladıkları bu mahreçler ve tamam bu esnada buhar kuvvetinin keşfi ve memlekette binihâye hazaîn-i ma'deniyenin mevcudiyeti on sekizinci asır nihayetinde İngiltere'yi büyük bir sanayi memleketi haline getirmiştir.

Bu harekât-ı iktisâdiyenin netaici elan meşhurdur. Bir kere hayat kırlardan köylerden şehirlere hücum ve intikal etti. Çiftini çubuğunu bırakan halk ticarete, sanayiye üşüşti. Evvelce İngiltere'de şehirler ahalisi nüfusun ancak yüzde 49'unu teşkil ederken şimdi bu miktar %77'yi buldu. Mesela yalnız Londra şehri bütün İngiltere nüfusunun % on beşini havidir.

Saniyen biraz evvelde izah ettiğimiz vecihle şark ovası menabi'-i ma'deniyeyi haiz olmadığından boşaldı, buradaki şehirler mu'tel kaldı. Hâlbuki garbda yeniden yeniye memleketler doğdu. Mesela: bu kömür şehirlerinden en mühimi olan Niv Kasl (Newcastle) bugün 277,000 nüfuslu bir şehir oldu. Hâlbuki iki asır evvel burada bir şeyler yoktu. Şimdi Tayn (Tyne) Nehri üzerinde bulunan bu şehirden bazen kömür yüklü 300 gemi birden **(Sayfa 12)** çıkar. O kadar ehemmiyetli ihracatı vardır. Bu kömür madeni civarında ve Kleveland (Cleveland) demir madenlerine yakın tesis olunan Armstrong Esliha Fabrikası 32 hektar arazi işgal eder ve 16000 amele kullanır.

1696'da Birmingham 4000 nüfuslu bir köydü. Civarındaki fundalıklarda halk tilki avına çıkardı. Bugün 558,000 nüfuslu demir ve çelik yatağı bir şehir oldu.

Pamuk şehri olan Mençester de (Manchester) o tarihte altı bin nüfuslu küçük bir köydü, şimdi 650 bin nüfusu var. İşte bu suretle garb-ı şimali ile şark-ı cenubu arasında azim bir fark hâsıl oldu. Merkez sanayi olan garb-ı şimali kalabalık, meşgul, faal... Ziraat yeri olan cenub-ı şarki asude, asilzâdegân yatağı... İşte bunun için cenub-ı şarkide tabiat feyzdâr, menâzır ruhfezâ, lakin ziraat az ve mesakin az... Yalnız uzaktan uzağa bazı çiftlikler, korular arasında şatolar ve vasi' malikâneler...

Hâlbuki merakız-ı sanayi civarında, büyük limanlarda, hatta Londra gibi İngiltere faaliyet sanayisini adeta hülâsa eden muazzam şehirler etrafında sahraların uyuyan sükûnları yerine kaynayan, mırıldayan bir hayat müşahede olunur. Sisli semaya yükselen yüzlerce bacaların mütemadiyen dumanlar püskürdükleri, (**Sayfa 13**) her cihete doğru müteaddid rayların koştuğu, kırmızı veya sarı tuğladan, hepsi birbirine müşabih evlerden mürekkep birçok sıraların, siyah ve dumanlı merkezler etrafında gittikçe tevsi' ettikleri görülür. Ve birkaç bahçe ve bostan ile hemen maktu' olmak üzere bu merakız-i sanayinin devam ettiği ve bir fabrikadan diğerine, bir şehirden öteki şehre bînihâye uzandığı fark olunur. Burada dumanlar hiçbir vakit semadan tamamiyle silinmez ve makinelerin gürültüsü toprağı sarsmaktan bir an hali kalmaz.

Bu inkılâb-ı sanayi ile birlikte arazinin tarz-ı taksiminde de tahâvvüller oldu. On sekizinci asrın nisf-ı ahirinde İngiltere'de ziraat büyük buhranlar geçirdi. O zamana kadar ziraat ve raî-i hayvânât ile ticaret ahalinin başlıca menâbi'-i servetini teşkil ediyordu. Arazi ufak ashab-ı emlâk yedinde idi. Bunlara Yeomen (Yeoman) derlerdi. İçlerinde zenginleri de, fakirleri de vardı. En zenginleri köylüler arasında mütemayiz bir tabaka-i asalet teşkil ederdi ve bunlara Centri (Gentry) namı verilirdi.

Lakin ticaretin tevessu'a başlaması ve sanayinin terakkisi ile memlekette birçok fabrikalar te'sisi üzerine bir kere zira'ın en fakirleri tarlalarını bırakarak şehirlere üşüştiler. İçlerinde zengin (**Sayfa 14**) olanları da ticaret ve sanayinin bu inkişâfı önünde büyük teşebbüslere girişmek arzusuyla malikânelerini tevsi' çalıştılar. Köylüler elinden birer birer tarlalarını satın aldılar. Diğer cihetten müstemlekâta ticaretle para toplayan tacirler, maden ve sanayi işlerinde cem'-i servet eden fabrikatörler bir yandan büyük

teşebbüslere girişmek, diğer cihetten memlekette temeyyüz etmek ashâb-ı emlâktan olmaya mütevakkıf olduğundan bu emniye ile gayet vasi' arazi satın aldılar. Birçok köyler yavaş yavaş ortadan kayboldu, kırlar arasına serpilmiş olan köylü evlerinden eser kalmadı ve bunlar yerine vasi' malikâneler kaim oldu. Ziraate fevkâlade kabiliyetli ve bereketli olan birçok topraklar ya bağçe haline yahud lordların av avlamasına mahsus hususi korular haline getirildi, yahud hayvanat-ı ehliyeye mera yapıldı. Çünkü hayvan beslemek daha az emek ve masraf ile oluyordu.

Şu sûretle ki bugün İngiltere'de ashâb-ı emlâkın mikdarı üç yüz yirmi bini geçmez. Bunların içinde yalnız (7400)ü arazinin nısfına malik. Arazinin beşte biri ise lordlar meclisindeki 600 lorda ait. Bu rakamlar bize arazinin ne kadar mahdûd ellerde kaldığını pek güzel gösterir. Bu hadisat İngiltere'de yeni bir muvâzene-i iktisadiye tevlid ediyordu. Zirâ'at, sanayi ve ticaretin menfaatine olarak terk olunmuş, memleketin ihtiyâcâtını (**Sayfa 15**) tatbik ve servetini temin etmek ancak haricden celb olunacak mevâde merbût kalmışdı.

İşte İngiltere'yi denizlerde daima tefevvuk-u bahrisini te'min için çalışmaya mecbur eden hadise budur. İngiltere, adalarında kahtlığı ancak bu suretle def' edebilir. İngiltere kadar ahalisinin yevmî temin-i hayatı için haricden gelecek mevâda muhtac olan bir memleket tasvir olunamaz. Filhakika İngiltere senevi beş milyar franklık mevad-ı gıdaiye ithal eder. Sarf ettiği hububatın yüzde sekseni, yediği sığırın %27'si, koyun etinin yüzde 28'i hep haricden gelir. Cemahir-i Müttefika-i Amerika, Rusya, Arjantin ve Hindistan ona buğday ve un gönderir. Avustralya ile Arjantin'den taze veyahud donmuş olarak et gelir. Felemenk, Danimarka, İsveç ve Norveç'den tereyağı, peynir, yumurta ve Almanya'dan ve kendi müstemlekatından şeker celb eder.

Sanayi için de öyle. Fabrikaları için lazım olan mevâd-ı ibtidâiyenin birçoğu başka memleketlerden gelir. Mesela sarf ettiği pamuk Amerika'dan yollanır. Kullandığı yünün %57'si, derinin %50'si, demirin yüzde yirmi beşi dışarıdan gelir.

İşte İngiltere'yi kuvve-i bahriyesini daima diğer Hükûmetlerin kuvve-i bahriyesine yüksek bulundurmaya mecbur eden esbab budur. İngiltere (**Sayfa 16**) bu endişe ile daima uğraşır; bir muharebe vukû'unda ahalisinin ma'îşet-i yevmiyesi nasıl temin edebileceği meselesi İngiltere için pek mühimdir.

Çünkü sanayinin küşayış ve terakkisi ile beraber İngiltere’de nüfus da artmıştır. Bu tezâyüd adanın İngiltere ve Galler kısmında dört mislini bulmuştur. Filhakika burada nüfus 1801’de 9, 1841’de 15, 1901’de 32 milyon iken 1911’de 36, 1913’de milyonu bulmuştur. İskoçya’da nüfusun tezâyüdü üç misli olmuştur. 1801’de 1½ , 1841 de 2½ şimdi 4½ milyondur.

Velhasıl nüfus senede 400 000 kadar artıyor. Bu tezâyüd-ü tevellüdâtın ve fiyata nisbetle daha ziyade olması sureti ile zahir olmaktadır.

Yalnız, İrlanda bu bedbaht ada müstesna. Orada nüfus artacağı yerde eksildi. 1841’de 8 milyondan 1901’de 4½ milyona düştü. Yani adeta yarı yarıya azaldı. Bu tenakus-u tevellüdâtın azalmasından ileri gelmiyor. Bilakis İrlandalıların çocukları çoktur. Bu tenakusa sebep arazinin tarz-ı idaresidir. İrlanda’da sanayi pek azdır. Bütün ahali ziraatle geçinir. Fakat ahalinin üzerinde çalıştıkları topraklar, bir takım İskoçya veya İngiltereli zenginlere aittir. İrlandalılar bu zenginlere her sene gayet ağır kiralar vermeye mahkûmdurlar. Bundan başka (**Sayfa 17**) İrlandalılar teamülü sever, eski (Selt) âdetince bir İrlandalı ölünce üzerinde ziraat etmek hakkına malik olduğu yerler evladı arasında taksim olunur, bu suretle bazen İrlandalının ziraat edeceği yer bir avuç topraktan ibaret kalır. Ahalinin en birinci gıdasını teşkil eden patates mahsulü fena olduğu ve yahut besledikleri hayvanlar arasında bir hastalık zuhur ettiği seneler memlekette derhal kahtlık baş gösterir ve bu belalardan kurtulmak bâhusus ashâb-ı emlâkın takibatından kaçmak için İrlandalılar hicrete mecbur olurlar. Nitekim bu gün Cemâhir-i Müttefika-i Amerika’daki İrlandalıların miktarı, nüfus İrlanda adasındaki nüfustan daha ziyadedir. 1847 senesinde İrlanda’da zuhur eden büyük kahtlıktan sonra 12 sene zarfında üç milyon İrlandalı Amerika’ya hicret etmiştir.

Bu muhacerât İngiltere’nin sair yerlerinde de miktarca daha az olmak üzere mahsustur. Ve muhacerâtın miktarı gittikçe ziyadeleşmektedir. Bir asır evveleri senede ancak iki bin kişi muhacerât ediyordu. Şimdi bu miktar 474,000’i bulmuştur. 1853’den beri 12 buçuk milyon İngiliz terk-i diyar etmiştir. İngilizler en ziyade iklimi, mahsulatı ve lisanı ile kendilerine memleketlerini hatırlatan yerlere hicret ederler. İngiliz muhaciri dünyanın neresinde olur ise olsun kendi (**Sayfa 18**) memleketinde ve vatanında imiş gibi yerleşmek ister. Yeni muhitin şeraitine inkıyâda tabîi mecburdur. Fakat bunu hayatını tehlikeye ilgâ etmeyecek surette tahdid etmesini bilir. Bu cihetle dünyanın

muhtelif nukâtındaki İngiliz müstemlekeleri hemen hemen birbirinin aynıdır. Nerede olursa olsunlar İngilizler her türlü esbâb-ı ıstırâhatı cami' olan ve yabancılara karşı daima mestur kalan bir aşiyâne, onların dedikleri gibi hom (Home) vücuda getirmek isterler. İngilizlerin evi hürriyetinden tamamiyle istifade ettiği ve mukaddes bildiği bir mahaldir. Yabancıya karşı daima kapalı kalan bu kapı bir kere size açılır ise uzaktan pek barid gördüğünüz bu muhitte gayet ciddi ve samimi bir muhabbet ve irtibatın hüküm sürdüğünü görürsünüz.

Hem İngilizlerde bu aile muhabbeti eve gösterilen bu irtibat ve ihtimam yalnız kibarlar arasında değildir. Her türlü tabaka-i halk arasında böyledir. Başka memleketlerde mesela bir rencber ekseriya ahûrda otlar üzerinde yatar yahut çiftliğin tavan arasında bir köşeye kıvranır.

İngiltere'de bunun aksini görürsünüz. Çiftlik ameleleri, gündelikçiler, rencberler kırın bir köşesinde sıralanan zarif ve küçük köşklerde otururlar. Bu evlerin haricden görünüşleri derhal sizde iyi bir fikir tevlidine sebep olur. **(Sayfa 19)** Her birinin önünde birer çiçek bahçesi, arkalarında birer sebze bahçesi bulunduğunu görürsünüz. Bu evlerin içerisine girecek olursanız her şeyi temiz ve mükemmel bulursunuz. Evin kapısı önündeki mermer silinmiş, parlatılmış, pencerelere kar gibi beyaz perdeler asılmış...

Fabrikalar amelelerinin ikametgâhları da aynı haldedir. Brayson'da (Brighstone) iken beni bir arkadaşım tanıdığı bir madamın evine çay ziyafetine götürdü. Küçük, fakat temiz, sevimli bir ev. Her taraf parıl parıl parlıyor. Ev sahibesi bizi bir salona aldı. Yerde güzel bir halı, yepyeni kanepeler, koltuklar, bir köşede iyi bir piyano... Duvarlarda levhalar, fotoğraflar, her tarafta işlemeli yastıklar, çiçekler... Kadın bize piyano çaldı, şarkı söyledi. Çay saatine doğru bisiklet süvar olarak zevci geldi. O da sade fakat temiz giyinmiş. Yüzü elleri kar gibi. Ev sahibesi bizi zevcine takdim ederek bir aralık kayboldu ve tekrar geldi: "buyrunuz, çay hazır" diyerek bizi yemek odasına götürdü. Temiz sade olduğu kadar zarif bir yemek odası. Bembeyaz bir sofra örtüsü üzerinde hiçbir eksiği olmayan bir çay takımı. Fincanlarının her biri başka başka cinsden, kulpları kopuk, birbirine uydurma şeyler değil. Sofra üzerinde muhtelif pastalar, reçeller, meyvalar, tereyağlı ekmekler bol. Çaydan sonra zevc **(Sayfa 20)** yine bisiklete binerek işine gitti. Biz de biraz sonra madamdan müsaade alarak çıktık.

Bu evin temizliği, intizamı, bize edilen ikram bende bir hiss-i merak uyandırmıştı. Arkadaşıma bu zat ne iş yapar diye sordum. Biraz sabır ederseniz size şimdi gösteririm dedi. Otobüs ile şehre döndük. Orada arşıdan geçerken bir bakkal dkknı önünde bir saniye tevkif eden arkadaşım yavaş sesle: “Demin ne işle meşgul olduğunu sorduğunuz sahib-i hane işte” dedi. O deminki centilmen önünde önlük müşterilerine tereyağı tartan bir bakkal çırağı idi. Fakat ben bu bakkal çırağının evinde gördüğüm eşyayı, tarz-ı tertibi, temizliği ve saadet-i beytiyeyi burada birçok paşaların, beylerin evinde göremedim dersem bana inanınız.

İşte bu intizamı, bu terbiyeyi, bu eve dikkat ve ihtimamı İngiltere’de her türlü halkta bulabilirsiniz. Bu adamlar çok para kazandıkları cihetle evlerini böyle temiz, muntazam tutabiliyorlar zannına dşmeyiniz. İngiltere’de bir amele vsatı olarak ayda beş altı liradan ziyade kazanmaz. Fakat bir evi temiz, muntazam ve kıvrak tutmak pıs, karmakarışık tutmaktan daha ziyade masraflı olacağına kim hükmedebilir.

Zaten İngiltere’de ameleler tasarrufa ehemmiyet vermezler. Bütün (**Sayfa 21**) kazandıklarını iyi yaşayabilmek için sarf ederler. Bir İngiliz tde refah ve saadete nail olmayı işinin tevessnden, terakkisinden bekler yoksa arttıracadı paradan değil. Bu cihetle sırası gelince ve fırsat düşünce daha krlı bir işe geçmeye intizar ve icab ederse terk-i diyar eder. İngilizin bir kayd-ı ihtiyt olmak üzere müracaat ettiği bir tedbir var ise o da hayat sigortalarıdır. Vefat ettiği halde zevcesinin, çocuklarının maişetlerini bu suretle temin etmiş olur. Bu cihetle İngiltere’de ve Amerika’da hayat sigortalılarının miktarı çoktur.

Görülüyor ki İngiliz hangi meslekten ve hangi sınıf halktan olursa olsun daima iyi ve rahat yaşamak ister. Muhafaza-i vakr ve haysiyet taraftarıdır. Ve bunu yalnız kendi nefsi için, kendi zevki için yapar, başkalarına gösteriş olsun diye değil. Zan olunmasın ki bir İngiliz yalnız evinde misafir olduğu vakit sofrasına temiz bir örtü kor, her şeyi intizam dâhilinde icra eder de yalnız kaldığı vakit çayını gelişi güzel içer...

Hayır, İngiliz ister misafiri olsun ister olmasın deti ne ise onu yapar, kimse görmeyecek diye kirli örtü üzerinde yemeğini yemez.

Bunlar bir milletin ahlak ve detinde pek ehemmiyetli noktalardır. Aile ocağına irtibat ve muhabbet, evlerin temizliği ve intizamı (**Sayfa 22**) eşhasın, ailelerin ve

cemiyetlerin salâh ahvalinde en birinci amildir. Mesela: İngilizlerde ocağın kıymeti yalnız maddi değil manevidir. Hâlbuki ocağa yalnız maddi bir kıymet veren kavimler o evden o yerlerden kolay kolay ayrılamazlar. Fakat böyle ocakların içerisine giriniz. Her şeyi karma karışık görürsünüz. Bazen aynı oda hem mutbah, hem yemek odası vazifesini görür, ekseriya ahur haneye muttasıldır ve ince bir tahta perde ikisi arasını ayırır. Ta ecdaddan ahfade intikâl ede ede geldiği halde evin içerisi sanki henüz yerleşmeye vakit bulunamamış gibi darmadağındır. İşte Rus, Bulgar, Sırb gibi ocağa maddi bir kıymet veren kavimlerde ve Fransa'nın bazı köylülerinde bu tarz ikametgâhlara tesadüf edilir.

Hâlbuki İngiliz evinin maddiyatına değil maneviyatına kıymet verir. Lüzum gördüğü vakit evini bırakır, iş bulmak için dünyanın öbür köşesine gider ve orada yeni bir aşiyane teşkiline çalışır. Bu halde İngilizlerde ocak sabit değildir diyeceksiniz. Hayır öyle değil. Ocak Slavlarınkinden daha da sabittir. Slavlarda sabit olan şey eşkâl-i hariciye, hâlbuki İngilizlerde eşkâl-i dâhiliye sabittir. Ötekilerde ev daimi ve hiç değiştirilmeyen ikâmetgâhların içerisi henüz yeni taşınılmışa benzer. Bilakis İngiliz nerede olursa olsun o geçici ikâmetgâhında sanki **(Sayfa 23)** asırlardan beri bulunuyormuş ve ilelebet orada kalmayı düşünüyormuş gibi yerleşir. Hatta otelde bulunacağı birkaç gün, trende geçireceği birkaç saat için bile rahat rahat yerleşmek ister. Nitekim İngiliz'e "Bir şeyden sıkılmaz, her yeri kendi evi gibi telakki eder" şöhreti buradan gelmiştir.

İşte biri maddi diğeri manevi ve ahlaki iki tarz tesbit. Fakat ikincisi eşhasın maneviyatını, fikr-i hürriyet ve serbestisini yükseltmek ve efradı daha ziyade çalışmaya teşvik ve hislerini, ruhlarını beslemek gibi faidelere maliktir.

Bu cihetle kürre-i arzın ne tarafında olursa olsun İngilizler böyle bir ocak tesisine çalışırlar. İngiltere'de ve sair İngiliz müstemlekelerinde apartman hayatı bilinmez. Öyle bir düzine ailenin bir bina içinde toplanması gibi haller yoktur.

Her ailenin kendine mahsus bir evi vardır. Tabîî servetine, mevkinge göre küçük veya büyük. Lakin bu evde İngiliz kendi evindedir. Benim evim dediği zaman göğsü iftihar ile kabarır. Bu evlerin hemen hepsi aynı modelde, aynı şekildedir. Yalnız bu şekil bir sokaktan diğer bir sokağa, bir mahalleden diğer mahalleye geçince değişir. Bazı

sokaklarda her evin önünde bir çiçek bahçesi, arkasında bir sebze bahçesi vardır. Burada sebze ekilmemiş ise çimen yetiştirilmiştir; önlerinde bahçesi olmayan evlerin herhalde arka cihetlerinde bahçeleri bulunur. **(Sayfa 24)** Velhasıl aynı sokaktaki evlerin hepsi birbirinin aynı; irtifaca, şekilce, tarz-ı tertibce, vüsatça... Hatta evin inşasında kullanılan malzemece... İngilizlerin intizam, usûl ve ka'ideye riâyetlerine bu hâl ne güzel bir misal teşkil eder.

Bu muntazam mahallelerde en ziyade insana garib gelen şey bir dört yol ağzında durularak etrafa atf-ı nazar edildiği zaman görülen manzaradır. Dört cihette menâzir birbirinin aynı... Hep o aynı kırmızı tuğla evler... Pencerelerinin adedi, balkonlarının biçimi ile bile tefrik edilemeyen, bahçelerinin yeşillikleri içinde uyuklayan sevimli köşkler...

Daha garibi var. İngiliz evlerinin cümlesi hemen aşağı yukarı aynı surette tertib ve tefriş olunuyor. Bir kere bütün evlerin alt katlarında bir salon ve bunun behemehâl çıkıntılı ve bazen müdevver geniş bir penceresi var. Ve behemehâl bu pencerenin perdeleri arasında üç ayaklı bir masa üzerine konulmuş bir saksı ve çiçekler göreceksiniz. Salonu penceresinden böyle bir saksı görülmeyen İngiliz evine belki binde bir tesadüf ettim. Bu tarz tertibe en kibar ailelerden en fakirlerine kadar tesadüf edersiniz, tabî zenginlerde sehpa mükemmel, saksı mükemmel, çiçek mükemmeldir. Fakat fakirlerde temiz bir örtü ile örtülmüş adi bir masa üzerinde adi bir toprak saksı derununda dahi **(Sayfa 25)** olsa yine bu tarz ziyneti bulacaksınız. Bütün bu evler hava gazı, su, bazı şehirlerde elektrik, banyo salonu gibi, hatta en fakirlerinkinde bile, her türlü esbab-ı istirâhati cami'dir. Büyük şehirlerde ahalinin sakin olduğu yerler iş mahallerinin haricindedir. Şehrin ticaretgâh yerinden uzaktadır. Buna en iyi misal Londra'nın (site) denilen göbeği, ticaret yeridir. Burası yalnız bankaları, ticarethaneleri ihtiva eder. Ahalinin ikâmetgâhları uzaktadır. Bu cihetle herkes sabahları tren ile o minibüs, otobüs ve yer altı şimendiferleri gibi binlerce vesait ile işine gider, akşamları evine döner. Bunun içindir ki İngiltere'de yemek saatleri ve yemeklerin tarzı hep bu hesaba göredir. İngilizler sabahları saat alafranga sekiz ile dokuz arasında sabah kahvaltısı ederler. Fakat bu kahvaltı adam akıllıdır. Bizim alaturka kahvaltılarımıza benzer. Öyle Fransız usulü bir parça çay, sütlü kahve ve bir dilim ekmekten ibaret değil. Bu kahvaltıda tereyağı, külbastı, balık, reçel vardır... Adetâ mükemmel bir yemek.

Akşamın yedisinde asıl yemek yenir ve bütün aile erkânı sofrada bulunur. Peder mevki-i riyaset ve ihtirama geçer. Eti bizzat keser, dağıtır. Onun karşısında ahz-ı mevki eden valide daima et ile birlikte verilen haşlanmış birkaç türlü sebzeyi tevzi eder. **(Sayfa 26)** Sabahın saat dokuzundan akşamın yedisine kadar İngilizler bir şey yemezler zannetmeyiniz: Var, öğle yemeği ile saat beş çayı var. Asıl kahvaltı bunlar. Hele öğle yemekleri pek hafif geçer. Bu saatte evde ekseriya valide çocukları ile yalnızdır. Bu cihetle saat birde yenilen bu öğle yemeğine validenin bir akşam evvelki yemekten ayırıp sakladığı bir parça soğuk et ve biraz da tatlı biraz peynir ile iktifa edilir. Pedere gelince evde şehirde, birkaç dakika için işinden ayrılarak bir lokantada, bir pastacı dükkânında, bar denilen birahanelerde alelacele bir parça soğuk et, yumurta yenir.

Çaya gelince: her gün saat dört ile beş arasında çay içmek adettir. Hem de İngiliz'in kolay kolay terk edemeyeceği bir adettir. Bir İngiliz akşam yemeğinden vazgeçer, fakat saat beş çayını terk etmez.

İngilizlerde aile muhabbeti pek ziyadedir. Fakat bu ce'li değil hakiki bir muhabbettir. Bizim bildiğimiz, zannettiğimiz tarzda da değil. Mesela orada analar, babalar çocuklarını pamuk içinde büyütmezler. Çocuğun her dediğini daha küçükten yaparak onu şımarık, haylaz bir hale getirmezler. Çocukları lüzumlu lüzumsuz öpmek sevmek, kucaklamak gibi halleri İngilizlerde görmezsiniz. Fakat hiçbir İngiliz ailesi görmedim ki **(Sayfa 27)** küçük çocuklar geceleri yataklarına getirmezden evvel validelerini, pederlerini, büyük birader ve hemşirelerini kucaklasınlar. Sabahları da aynı hal, sokağa çıkarken, birbirlerinden ayrılırken hep böyle samimiyetler gösterirler ve bunları cebrî değil gayet tabî icra ederler.

Valideler çocuklara daha pek küçük yaştan serbest bir terbiye vermeye ve onları yalnız kendi nefislerine itimad etmeye ve her işin içinden sıyrılıp çıkmaya alıştırmaya çalışırlar. İngiltere'de on on iki yaşında ufak çocukların büyük bir adam reftarı ile sokaklarda dolaştıklarını, otobüse bindiklerini, hatta trenlerle oldukça uzak yolculuklar bile ettiklerini görürsünüz. Çocuğun oyununa karşı muhabbeti ihtiram ve şükran-ı nimetten ibarettir, bu muhabbet hiçbir menfaate merbut değildir. Çünkü kızlara drahoma vermek kat'i bir adet değildir. Mirasda kanun ile mukayyed bulunmaz. Bir peder emvalini kime canı isterse ona bırakabilir. Çocuk hayatta temin-i muvaffakiyet için nefsinden başka kimseye itimad edemeyeceğini bilir. Ve bu cihetle çocuğu ailesine

birleştiren rabıta bir takım menafi-i hususiye müstenîd değildir. Bir delikanlı on beş, on altı yaşına gelince artık babasının eline bakmak istemez, çalışır, ekmeğini kazanır. Ma'mâfih bu râbıta pek kavi ve samimidir. (Sayfa 28) Eyyâm-ı mahsûsada, yortularda bütün ailenin bir araya toplanması adet olmuştur. Ve bu cihetle bir İngiliz “krısmas” denilen Noel Bayramlarında ailesi ile birlikte bir iki gün geçirmek için uzaklardan, deniz aşırı yerlerden gelir. Ben böyle bir iki günlük mülakat için ta Amerika’dan, hatta Avustralya’dan gelenler olduğunu pek iyi bilirim.

Kibarlarda miras yalnız ekber evlâda kalıyor. Bu da servet ve asaletin muhafazası için. Bu cihetle ekber olmayan çocuklar kendilerine hayatta bir mevki teminine çalışıyorlar. Zaten İngiltere’de tahsil ve terbiyenin esası hep bu ihtiyaç üzerine müstenid. Heyet-i umumiyesi ile İngiltere’de tahsil sair memleketlere nisbetle yüksek değildir. Daha ibtidaîdir. Fakat amelî, ticarî, sınaîdir. Yalnız pek hususi bir tabaka, tahsilini darülfünunlara kadar yükselterek serbest mesleklere geçer.

Fakat bu ibtidâî tahsil pek esaslı, pek metin bir tarzda verilir. Bence, biz de dâhil olduğumuz halde, birçok memleketlerin ali tahsillerine müreccahdır.

Bu terbiyede spor büyük bir rol oynar; sporda yalnız kuvvetli ve sağlam vücutlar hazırladığı için değil fakat çocuklara sabır, sebat, tahammül ve nizama ve intizama riâyet, çeviklik, sürat-i intikâl gibi hasletleri tevellüd ettiği için (Sayfa 29) ehemmiyet verilir. İngilizlerde spor merakı yalnız gençlik devrelerine münhasır değildir. Hiçbir İngiliz tasavvur edemezsiniz ki her kaç yaşında olursa olsun kriket, futbol, at yarışları gibi sporları yakından uzaktan kemal-i merak ile takip etmesin, hatta kendisinin sevdiği, tercih ettiği bir sporu mesela: golf, kürek çekmek, kotra, av, dağlara tırmanmak, bahçe ile uğraşmak gibi sporlardan birini ihtiyarlığında bile icradan geri kalsın... Bütün gün işi başında çalışan İngiliz boş zamanını kahvehanelerde çan çan ile yahut kâğıt oyunları ile geçirmez... Ya top oyununa çıkar ya kürek çeker... Yahut bahçesi ile uğraşır.

İngiltere’de evlerinde sebze ve meyve yetiştirecek kadar vasi’ bahçesi olmayanlar için başka bir sühulet vardır. Şehrin hudûd-ı hariciyesindeki tarlalar bir takım küçük parçalara ayrılmıştır. Bir iki dönüm büyüklüğünde olan bu parçalar haftada yüz para kadar cüzi bir ücretle kiralanır. Bu tarlayı kiralayan İngiliz sabahları erkenden oraya gelir; eker, diker... Sebze, meyve, ne isterse yetiştirir. Akşam üstleri de işinden

çıkınca yine soluğu tarlasında alır. Pazar günlerini de orada geçirir. Bu suretle hem elini kolunu oynatmış, kendini atâlete sevk etmemiş, hem de evine lazım olan sebze ve meyveleri yetiştirmiş olur. Hatta fazlasını da satarak (**Sayfa 30**) bu suretle açıktan kazandığı para ile ailesinin maişetine daha ziyade vesait verir.

Şimdi İngiltere’de yeni bir spora rağbet gösteriyorlar. O da çadır hayatı, bunun da türlüleri var. Bir kere mekteplerin ekserinde çocuklar tatil mevsimlerini bir iki muallimin idare ve nezareti altında böyle tefricilerle geçiriyorlar. Çocuklardan teşkil olunan keşşâf kolları çadırlarını, yol yataklarını, mutbah alet ve edevatını hazırlıyor. Çocuklar adeta uzun bir sefere çıkan bir ordu gibi hazırlık görüyorlar. Bu suretle şehirlerden çıkarak kırlara, dağlara gidiyorlar. Orada akşama kadar dolaşıyorlar. Muallimler bu geşt-ü güzâr esnasında çocuklara neler öğretmiyorlar neler. Hayat-ı nebatiye ve hayvaniye, hayat-ı hükmiye ve tabiye hakkında birçok misaller, numuneler, izahlar gösteriyorlar. Akşam heyet-i seferiye muvaffâk bir yerde tevkif ederek çadırlar kuruluyor, yataklar seriliyor, yemekler hazırlanıyor ve ertesi günü tekrar yola çıkılıyor.

Saosampton’da (Southampton) tanıdığım bir muallimin delaletiyle o civarda vaki Neuv Forest (New Forest) denilen ormanda mekteb çocuklarının böyle bir tenezzühlerine ben de iştirâk etmiş ve bu tefricde pek istifadeli haller görmüşdüm. İngilizler buna Camping out diyorlar. Bunun bir diğer türlü de daha var. Bazı mühim deniz kenarı (**Sayfa 31**) şehirlerinde veya havasının letafeti ile meşhur noktalarda mahzâ gençlerin eyyâm-ı ta’tiliyeyi ucuz olarak geçirebilmeleri için ihzâr olunan çadırlardır. Adedleri binlere çıkan ve bir ordugâhı andıran bu çadırlarda yaz mevsimini az bir para ile geçirmeye gelen gençler bu münasebetle bin türlü sporlar yapar, hem eğlenir hem de kendilerini atâlete bırakmamış olurlar.

Zaten eyyâm-ı tatiliyeyi, değil yaz tatillerini hatta hafta tatillerini bile seyahatlerle, tefricilerle geçirmek İngiltere’de adet olmuştur. İngilizler kadar gezmeyi, dolaşmayı seven bir kavim görmedim. İhtimal ki memlekette vesait-i nakliye-i mü’teaddidenin fevkâlade terakkisi de bunda medhaldar olsa gerek. Her hafta cumartesi günleri öğleden sonra başlayarak pazartesi sabahına kadar devam eden tatil zamanında büyük şehirler adeta boşalır. Herkes Brayton (Brighton), Ramsgat (Ramsgate), Bornmos (Bournemouth), Blekpul (Blackpool) gibi deniz hamamları ile meşhur sahil şehirlerine, yahud dâhilde nehirler kenarındaki kasabalara dağılır.

Bu pazar tatillerine İngiltere’de pek ziyade riâyet edilir. Pazarları şehirlerde her iş uyur. Sair günlerde işe sabahın alafranga saat dokuzundan evvel başlanmaz, akşamları dahi işler erken biter. Bu halde İngilizlerin az çalıştıklarını dahi iddia mümkün olabilir. Hâlbuki İngilizlerin ne kadar çalışkan (**Sayfa 32**) oldukları malumdur. İngiliz müddet itibari ile az çalışır, fakat bu az zaman içinde mümkün olduğu kadar fazla çalışarak bu suretle daha fazla istirahat hakkını kazanmak ister. Bu suretle saatlerinin nisbeten kısa olmasının bir ehemmiyeti yoktur.

Görülüyor ki esbab-ı tarihiye ve ictimaiye ve memleketin hal ve vaziyeti, servet ve kabiliyet ve eşkâl-i tabiyesi gibi esbab-ı coğrafya İngilizlerin ahlak ve tabayını izaha kâfidir: Aile servetine itimad edilememesi, herkesin kendine bir mevki yapmaya ihtiyacı, efrâdı mücadele-i hayatta muvaffak olabilecek suretinde hazırlanmak ve buna göre çalışmaya sevk ediyor. Ve servet ve saadet peşinde dünyanın en uzak yerlerine kadar gitmek cesaretini bahşediyor. Her gittiği yerde İngiliz kendine bir aşiyâne tedarikini elzem gördüğü için heves ile, arzu ve iştiaak ile çalışıyor.

İngilizde çevikliği, faaliyeti, nüfuz-ı nazarı tevellüd eden de muhittir. Fikir ve arzuda teannüd ve sebât, her türlü hadisât önünde soğuk kanlılığı muhafaza ederek ve hiçbir sebep-i hariciyeden müteessir olmaksızın evvelce kendisine çizmiş olduğu hatt-ı harekette her türlü mevânia’ rağmen devam etmek İngilizlerin en ehemmiyetli hasletlerindendir.

İngilizlerin bu seciyelerini gösterir bir hatıram vardır. Bundan (**Sayfa 33**) üç sene evvel hazıranda biz iki arkadaş Almanya’nın cenubunda İsviçre’de seyahat ediyorduk. İsviçre’den İtalya’ya geçecektik. Cenûb-ı Şarki Alpleri arasında Vayn (Enn) Vadisi aksam-ı ulvîyesinde Sen Moriç’e (Son Moritz)’e gelmiştik. Buradan Maloya (Maloya) Geçidi vasıtası ile Alplerden aşağı inecek ve İtalya göllerine kavuşacaktık. Bin sekiz yüz metre irtifâ-i bahriyeye malik olan bu noktadan Kiavenna (Chiavenna) denilen ve üç yüz şu kadar metrede bulunan İtalyan şehrine kadar seyahati, tıpkı eski asırlarda olduğu gibi posta arabası ile icra edecektik. O gün dehşetli yağmurlar, fırtınalar oldu, dağlardan akan seller yolları tahrib etti. Hatta bazı göller kenarında saatlerle beklemek, köylülerin yardımıyla seller üzerinden arabayı aşırarak geçmek lazım geldi, yolcuların da paçalarını sıvayarak bu tehlikeli yerlerden öyle geçmeleri iktiza etti. Şu suretle ki o gece ancak gece yarısı (Kiavenna)’ya vardık. İlk rast geldiğimiz otelde

geceyi geçirerek ertesi sabah erkenden programımız mucibince Kiavenna'dan elektrikli trene binerek (Komo) Gölü sahilindeki (Koliko)'ya gitmek üzere istasyona geldik. Fakat bir gün evvelki fırtına bu tren hattı üzerinde de tahribat icra etmiş. Trenler işlemiyormuş, tamiratın ne kadar zamanda biteceğini, buradan ne vakit bir tren (**Sayfa 34**) kaldırılabilceğini istasyon ser memuru da bilemiyor. Bunun üzerine etrafımızı bir takım arabacılar sardı. Sizi Koliko'ya kadar araba ile götürelim. Adam başına üçer lira verin diyorlardı.

Bu teklifleri gördükçe arkadaşım istasyon memurları da galiba arabacılarla uyuşmuşlar diyor, Kiavenna'dan hiç kımıldamamak istiyordu. Bu esnada istasyonda iki İngiliz seyyahı peydâ oldu. Onlar da bizim gibi ilk trene binmek üzere gelmişlerdi. Tren olmadığını öğrenince arabacıların teklifini kabul ettiler. Arabacı: İşte İngilizler gidiyor, arabada daha iki kişilik yer var, bu fırsatı kaçırmayınız. İkişer liraya sizi de götürelim, dedi. Arkadaşım burada kalalım, tren yolunun tamirini bekleyelim diye ısrar etti ise de nihayet onu kandırabildim dördümüz de arabaya bindik.

Kiavenna ile Koliko'nun arası 27 kilo metre. Yolda sellerin asar-ı tahribiyesini görüyorduk. 14 kilometre kadar ilerledikten sonra vardığımız bir göl kenarında araba birden durdu. Ve arabacı: Bundan ileriye geçilmiyor. Gidemem, ineceksiniz! Dedi. Filhakika seller bu göl kenarındaki demir yolunu sürükleyip götürdüğü gibi bir iki köprüyü, şose yolunu da birkaç yerden darmadağın etmiş. Bir taraftan diğer tarafa geçmek ihtimali yok. Bu sel-i huruşanın tarafında biriken (**Sayfa 35**) ahali uzaktan birbirlerine bakmakla iktifa ediyorlar. Arabacı bunu pekâla biliyordu ya, yalnız bizi bir kere yola çıkarmak, şu suretle birkaç paramızı çekmek istemişti. Biz fevkâlade teessüf olduk. Bu dağ başında iki üç kulübeden ibaret olan bu köyde şimdi ne yapacaktık. Hâlbuki İngilizler katiyen müteessir görünmediler. Kilometre hesabı üzerinden arabacıya hakkını verdik. Savdık. Yağmur yine başladı. Yaz tenezzühüne çıktığımız için arkamızda pardesü bile yok.

Arkadaşım şurada bir yer bulalım, sığınalım teklifini ettiği halde İngilizler bir çaresini bulalım, yolumuza devam edelim fikrini ileri sürdüler. Bulduğumuz yer göl kenarı, Mezzola Gölü. Yol üç dört yerinden harab olmuş, fakat bir kere yolun öbür tarafına geçebilir isek yolda artık bozukluk olmadığını söylediler. İngilizler hemen bir sandal aradılar. Bir balıkçı kayığı bulundu. Bununla yolun öbür tarafına geçtik. Daha

Koliko'ya on üç kilo metrelik yolumuz vardı. Civarda ne araba, ne sair vesait görünmüyordu. İngilizler yürüyeceğiz. dediler ve şimendüfer yolunu tutturdular. Biz de ister istemez bu teklife tabîyyet ettik.

İngilizler hafif seyahat urbaları giymişler, beraberlerinde taşımaya mecbur oldukları şeyleri de omuzlarından sırtlarına (**Sayfa 36**) astıkları bir meşin torbaya koymuşlardı. Elllerinde kalın bastonlar, ferah ferah rahat rahat yürüyorlardı. Biz öyle giyinmiş değildik. Biz iki arkadaşın bir yol çantamız var idi. Ama hem büyük, hem ağırdı. Ben bir kulpundan arkadaşım diğer kolundan tutarak bu çantayı birlikte taşımaya çalışıyor, daha doğrusu sürüklüyorduk. İkide bir de yoruluyor, yere çantanın üzerine oturuyorduk. Nihayet İngilizin biri bize kalın bastonunu verdi, bunu çantanın kulpundan geçirmek üzere daha rahat taşımak çaresini bulmuş olduk. Bu suretle bir saat kadar yürüdük. Önümüzde demir yolu daima bînihâye uzanıp gidiyordu.

İngilizler: bizi ileri daima ileri sözleri ile teşci' ediyor, ara sıra çantamızı taşımak için bize yardım ediyorlardı. Kan ter içinde kalmışdık. Artık daha ziyade ilerleyemeyeceğimi hissediyordum. Bereket versin ki bu esnada kırlar arasında uzakta bir köylü arabası gördük. Seslendik. Arabacı geldi. O da Koliko'ya gidiyormuş. Sizi götüreyim birer frank verin dedi. Birer frank değil ben kendi hesabıma bir lira da istese vereceğim. Yolun kısm-ı mütebâkisini araba ile bitirdik. Koliko'ya geldiğimiz vakit iskelede bir vapur müttehi-i hareket idi. İngilizler ileri... daima ileri diye gülüştüler. (**Sayfa 37**) Ve bize veda ederek vapura bindiler. Onlar yollarına devam ettiler, biz de dört saat sonra Milân'a müteveccihen hareket edecek trenle gitmek üzere biraz ıstirahat edecek bir yer aradık.

İşte İngiliz terbiyesi, İngilizlerdeki hayat-ı ictimaiye, eşhas ve efrâdın kuvve-i teşebbüsiyesini, faaliyetini tezyîd ediyor. İngiltere'de mekteplerde verilen terbiyenin gayesi çocuğu tâ'mm'ül-sıhha olarak bir, bir de fikr-i teşebbüse mâlik olarak yetiştirmektir. İngilizler kimsenin muaveneti inzimâm etmeksizin hayatta muvaffak olan, kendine iyi bir mevki' hazırlayan kimseleri fevkâlade takdir ederler.

Fakat bu soğukkanlılık, sabır ve tevekkül, her türlü mezhime katlanmak, fikir teşebbüs ve ihtirâ, en tehlikeli sergüzeştlere emniyet-i kalp ile atılmak, tasavvur ettiği şeye muvaffak olmak için yürekten çalışmak, fikr-i taannüd ve sebat gibi hasail arasında

İngilizlerin bazı kusurları da vardır. Mesela: İngiliz nefesine fevkâlade itimad, hürriyet ve serbestisine çılgıncasına merbutiyeti sebebiyle biraz hodpesenddir, mağrurdur, şahsi ve milli bir kibir ve gururu vardır. Pek az hayalperest, pek az hassastır. Etvâr ve harekâtında, giyiniş ve yürüyüşünde, konuşuşunda daima muayyen bir usûl ve kaideye mutabık ve muvafık olmak ister, hatta bu hususta ifrata bile varır.

(Sayfa 38) Sokaklarda tenezzüh yerlerinde halkın etvarı fevkâlade ciddidir. İngiltere’de binlerce halk içinde bir ecnebiyi hızlı sesle konuşması, konuşurken elini, başını oynatması, işaretler yapması ile derhal tefrik etmek mümkündür.

Daima rekabete maruz kalan İngilizler her hususta büyük bir faaliyet ibrazına mecburdurlar. Her yapacakları şeyi iyi ve çabuk yapmak isterler ve ancak bu suretle rakiblerini geride bırakabilirler. Kati ve metin kararlar vermek, pek amelî netice-i haller bulmak ve düşündüğünü derhal icra etmek İngilizlerin fitrî ahlaklarıdır.

Mesela: Mençester (Manchester) şehri her sene fabrikaları için yüz binlerce balya pamuk getirir. Bunlar evvelce Liverpool (Liverpool) limanına gelir, orada vapurdan çıkarılır, vagonlara yüklenir, öyle Mençester’e gönderilirdi. Bu hem vakit ziyanı hem de birçok mesarifi mucip oluyordu. Bunun üzerine Mençester ahalisi 375 milyon frank sarf etti. Liverpool’dan Mençester’e kadar 50 kilo metre tûlunda bir kanal açtı. Şimdi gemiler Liverpool’da kalmıyor, Mençester’e kadar gelerek yüklerini doğruca fabrikaların önünde çıkarıyorlar.

Büyük bir ticarethane ile akd-ı şirket etmiş vasi’ bir fabrika manzarası irae eden ve kürre-i arz üzerinde büyük bir tevsi’ (Sayfa 39) malik olan İngiltere acaba bugün nasıl bir mevkide bulunuyor? Demiri ve pamuğu vaktiyle bütün dünyayı istila eden, bütün milletleri kendisine müşteri kılan ve serbesti-i mübadele sayesinde sair Hükûmetlere tefavvuk ihraz eden İngiltere’nin karşısında bugün dehşetli rakipler görülüyor... Şimdiye kadar yalnız İngiliz malının sürüldüğü yerlerde, son beş on senedir Almanya ve Amerika mahsulatı da görünmeye başladı... Hatta İngiltere’nin kendi sinesinde bile bu ecnebi malları sürülüyor, revaç görüyor.

Hal-i hazırda İngiltere olduğu gibi kalarak ne ilerleyen ne de gerileyen bir azamet ve haşmet irae ediyor. Fakat mevkinin sağlam olup olmadığını merak eden ve ne olacağını kendi kendine soruşturan bir azamet ve haşmet!

Müstemlekatındaki tevsiin birkaç vakittir düçar tevkif olması, ithalat ve ihracatı arasındaki azim fark, mahsulat ve mübadelatta düçar olduğu bazı müşkülât, elde ettiği vaziyeti muhafaza edebilmek için şimdi daha ziyade çalışmak çırpınmak mecburiyetini hissetmesi, şimdiye kadar İngilizlerin en birinci kibir ve azametlerini teşkil eden sanayide yalnızlığı kayıp etmeleri gibi hakikatler İngilizleri cidden düşündürüyor.

Şimdi İngiltere fabrikaları Avrupa'ya karşı vaziyet-i (Sayfa 40) coğrafyalarından, memlekette mevcut maden damarlarının zenginliğinden başka bir sebab-i rüchana malik değiller. Ne sanat-ı nokta-i nazarından bir tefevvuk gösterebiliyorlar, ne de taklidine imkân tasavvur edilemeyen imalat yapabiliyorlar. Bu cihetle ecnebi rekabeti gittikçe ehemmiyetini arttırıyor. İngiltere emperyalizmi yanında Almanlarda da aynı hırs ve emeller görülmeye başlıyor. Artık Avrupa'ya sığamayan Alman kuvveti denizlere ve müstemlekelere doğru taşıyor. Almanya ile İngiltere'nin kuvve-i bahriyeleri arasında milyonlar sarfi suretle şiddetli bir düello mevcut. İngilizler tefevvuk-ı bahriyelerini daima muhafaza için fevkâlade uğraşmaya, birçok paralar sarf etmeye mecbur oluyorlar.

Bu tehlikelere karşı ne yapmalı? Yeniden yeniye mahrecler bulmak için hiç olmazsa Anglo-Sakson âleminde bir inhisar ihdas etmemeli mi?

İşte Mençester'in serbesti-i mübadele usulüne karşı Birmingham'ın teklif ettiği himaye usulünün ve İngiltere ve müstemlekâtı arasında bir kemerin ittihadı tesisi arzularının menbaı...

Çemberlan (Chamberlain) dünyanın bütün Bretonlarını vasi bir imparatorluk altında birleştirmek ve “bugün dağınık olan parçalardan, ihtiyar bir valideye benzettiği mukaddes İngiltere vatanı için şahane bir manto meydana getirmek” istiyordu. İngiltere (Sayfa 41) Servet ve refahının vücuda gelmesine sebep olan fakat artık azametinin idamesinde kendisine pek güçlkle yardım edebilen serbesti-i mübadeleye sadık mı kalacak? Yoksa Çemberlan'ın teklif ettiği tarike mi sapacak? İşte senelerden beri İngiltere'de buhranlara, gürültülü münakaşalara sebebiyet veren mesele.

Fakat vazifeşinas, cesur, cüret sahibi ve muzafferiyetlere, muvaffakiyetlere hâhişger olan, gerek vatanında gerek uzak semalar altında İngilizliğin terakkisi için bütün ruhuyla çalışmayı bilen İngilizlerdeki yaşamak, daima ilerlemek, daima

yükselmek arzusu bu tehlikeleri bertaraf edebilecek âmiller gibi görünüyorsa da belki de 1830'un o parlak, şanlı İngilteresi bütün verebileceğini vermiş, menabi-i hayatını pek ziyade kurutmuştur.

Son dört beş asrın iktisadî ve siyasî, hatta edebî tarihine bir nazar-ı umumi atf edecek olursak muhit-i tabiatının, dâhilî haricî binlerce kuvva-yı muhtelifenin, tebayi ve ahlakın, bahusus tahsil ve terbiyenin verdiği şekil ve vaziyetler sayesinde milletlerin tarih hayatlarında bu gibi ahvâl ve hadisatü'l-casıyle bir takım faziletler ibrazına muvaffak olduklarını ve bu suretle sair milletlere tefevvuk ettiklerini lakin bu tefevvuku temin eden esbab-ı hariciyenin yavaş yavaş tebdil şekli üzerine (**Sayfa 42**) milletlerde evvelce birer fazilet ve meziyet gibi görünen hasletlerin bir asır sonra birer kusur şekli aldıklarını görürüz.

İşte vaktiyle evvela bütün İberin Şube-i Ceziresi'ne sonra Hristiyan Avrupa'nın üçte ikisine ve Amerika'nın dörtte üçüne İspanyollar hüküm ve nüfuzlarını kuvve-i istibdadiyeleri sayesinde tanıttırmışlardı.

Fakat bu Absolutisme mesleği bir müddet sonra 1588'de Armada Seferinin şaşaası içinde söndü gitti. İspanyolların bu meslek istibdadilerini Fransızların meslek tahakkümleri, Autoritarisme'leri takip etti. Fransa'nın siyasî, ticarî, manevî hâkimiyeti hemen bütün Avrupa üzerine yayıldı. Lakin bu da birden bire Napolyon'un parlak muzafferiyatı içinde kayıp oldu. Buna İngilizlerin Empirisme'leri, meslek-i cihângirâneleri halef oldu. Kademe kademe İngiltere Krallığı bütün dünyanın cephesini tebdil etti. Bu muzafferiyetler önünde herkes boyun eğiyordu. Hiçbir muvaffakiyetsizliğe düşür olmaksızın alınmış sene-i temâdi eyleyen bu saltanatın göz kamaştırıcı parlaklığı önünde bütün dünya Anglo-Saksonların tefevvuk-ı ictimaiyelerini tasdik ediyor ve bu kuvvetin tezelzül kabul etmeyeceği iddia olunuyordu.

Fakat şimdi, bu parlak hatmenin arkasından beşeriyet yeni bir güneşin tulunu görüyor. Bir asır devam eden sai (**Sayfa 43**) ve tatbi' ile Almanların Rationalisme'leri, meslek-i aklîleri büyüdü. Çiçek açtı. Şimdi her dalın ucunda meyveler görülmeye başlıyor. İngiltere'nin birçok yemalleri azamet ve saltanat mantosu artık eskisi gibi parıldayamıyor. Beşeriyetin bu tefevvuka artık emniyeti kalmadı. Ve nazarlar mevki-i ikbalinden düşmeye başlayan bu büyüklükten döndü; döndü de top ve silah sadâları

arasında yeni asrın fecrini selamlayan Almanya'ya, Kantların, Bismark ve Vagnerlerin Almanyasına doğru teveccüh etti.

(Sayfa 44)

Macaristan ve Macarlar

[Faik Sabri Bey tarafından]

[darülfünun salonunda verilen konferans]

5 Ağustos 1329

Macarlar pek az tanınan bir millettir. Avrupa akvamı arasında Almanlar, İngilizler, Fransızlar, Ruslar hakkında az çok mütalaata, efkâr ve malumata malik olanlar bulunduğu halde Macaristan'a, hayat-ı iktisadî ve ictimaiyesine, Macarların tabiat ve ahlaklarına, vaziyet-i hazıralarına dair kati ve sarîh mütalaata sahip olanlar değil memleketimizde, hatta Avrupa'da bile nadirdir.

Hâlbuki Macar kavmi tedkik ve tatbi' zahmetine değer. Çünkü gittikçe kabına sığmayarak taşan Cermen istilasını Macarların değil yalnız tevsilerini, hatta medeniyetlerini, âdât ve ahlaklarını, hatta mevcudiyet ve serbestilerini, tehdit ediyor. Fakat Macarlar bu tehlikeyi büyük bir soğukkanlılıkla karşıyorlar. Bu tehlikeye metinâne göğüs veriyorlar. Bin senelik mevcudiyet-i ictimaiye ve siyasiyelerini idâme için harikalar gösteriyorlar. Bizim gibi birçok hırs ve emellere (Sayfa 45) maruz kalan bir kavim Macarların hayatını, tarz-ı mesaisini tedkik ve mütalaadan pek şayan-ı istifade neticeler istihsal edebilir.

On asırdan beri bir taraftan Cermen diğer taraftan Slav ve bir aralık Türk istilâ ve cereyanları arasında Macarlığın olmaması, Macaristan'ın istiklâlini muhafaza edebilmiş olması Macarların metâneti, mukavemeti sayesinde olmuştur.

Bu milletin tarih-i hayatı, vaziyeti, mevki-i ictimâisi mütalaa edildiği halde görülür ki Macarlar kendilerine yalnız bir şeyi, "sebat ve mukavemet"i rehber ittihaz etmişler ve bu sayede mevcudiyetlerini temin edebilmişlerdir.

Macaristan'da başlıca üç mıntika tefriki mümkündür.

1) Asıl Macaristan

2) Hırvatistan

3) Transilvanya

İdare nokta-i nazarından bu taksim doğru değildir. Çünkü Transilvanya Macaristan'dan ayrı bir parça teşkil etmez. Lakin gerek ahvâl-i tabiye ve gerek ecnâs ciheti ile bu taksim pek tabidir.

Bir kere Transilvanya ahalisinin kısm-ı azamı Rumendir. Filhakika Macaristan'ın sair nukâtında da başka milletler vardır. Fakat bunların hiç biri Rumenler gibi Transilvanya'nın mahdud sahası dâhilinde ve bir arada tecemmu etmiş bulunmaz. Transilvanya (**Sayfa 46**) ahalisi, şuraya buraya serpilmiş olan ve Szekler (Szeklers) namını alan bazı Macar takımları ile Transilvanya Saksonları denen Almanlar istisna edildiği halde hep Rumendir.

Coğrafya nokta-i nazarında öyle. Eşkâli, avarızı, iklimi, mahsulatı ve menaziri ile Rumenlerin Transilvanya'sı, Macarların Macaristan'ından pek ayrıdır. Bir tarafta dağ, öbür tarafta ova; daha doğrusu bir tarafta yalnız dağ, öbür tarafta yalnız ova.

Hırvatistan'a gelince bir kere idari bir istiklale malik olduğu cihetle Macaristan'dan ayrıdır. Bu istiklaline fevkâlade merbuttur, bunu çıldırasıya sever ve şiddetle müdafaa eder. Saniyen gerek evsaf-ı coğrafiyesi gerek ahalisinin ecnâsı itibari ile de ayrı bir parçadır.

Burada da Macar olmayan bir millet muayyen bir hudûd dâhilinde bulunuyor. Burası da eşkâl ve avarız-ı tabiyece asıl Macaristan ovasından farklı.

İşte bir yandan Transilvanya, diğer taraftan Hırvatistan hariç bırakıldığı halde asıl Macaristan oldukça mütecanis bir parça şeklini alırsa da bunda da bazı muayyen kısımlar tefriki mümkündür.

Asıl Macaristan, Tuna Nehri ile bunun en ehemmiyetli bir kolu olan Tiza'nın (Tisza) tabiyat ile üç parçaya bulduğu, vasi bir ovadır.

(Sayfa 47)

- 1) Tuna ile Tiza arasındaki kısım
- 2) Tiza'nın şarktaki
- 3) Tuna'nın garbında kalan

Bunlardan birincisi en küçük, ikincisi en büyük parçadır.

Lakin bu üç kısma bir de dördüncüsü ilave etmek lazım gelir. O da ikinci ve üçüncü kısımların şimalinde kalan parçadır ki Macaristan'ın dağlık yeri sayılabilir.

Bir harita üzerinde bu dört kısım birbirine benzer. Lakin birbirleri ile mukayese edilecek olursak aralarında büyük farklar görürüz.

- 1) Asıl Macaristan'ın kalbi, merkezi, hem coğrafya nokta-i nazarından, hem de Macarların tahakküm ve siyasetleri itibari ile merkezi; vasattaki Alfold (Alfold) denilen ovadır.

Tuna ve Tiza'nın bu noktada birbirine mevazı olan şimal-cenub mecraları Alfold'u sağdan soldan tehdid ettiği gibi şimalde Karpatların Tatrasi, cenubda yine Tuna'nın şarka teveccüh eden kolu bu ovayı tehdid eder.

Tuna'nın garbında ve Tiza'nın şarkında Macaristan Ovası yine temadi eylerse de hiçbir yerinde vasatta, Alfold'daki kadar katı, sarih evsafa malik değildir. (Sayfa 48) Buda-Peşte'den çıkarak şarka, cenuba veya cenub-ı şarkîye doğru ilerlendi mi memleket derhâl hususi bir şekil almaya başlar ve bu manzara katiyen tebdil etmez. Gözün görebildiği yerlere kadar siyah veya esmerimtrak bir topraktan mürekkeb vasi bir ova uzanır. Hemen her tarafta toprağın mezru' olduğu ve yahut kâbil-i istifade bir hale getirilmiş olduğu görülür. Baltalıklar ve fundalıklar temizlenmiş, bataklıklar kurutulmuş, birçok yerlerde meralar bile ortadan kaldırılarak yerlerine tarlalar yapılmış.

Adeta bir deniz gibi bînihaye uzanan bu ovada afaklara kadar hiçbir arıza, hiçbir tebdil yok. Yalnız, şurada burada Macaristan Ovası'nın lazım-ı gayr-ı mufarikı olan kuyuların eğri iki sırıktan mürekkeb kuru iskeletleri... Bazen nazara topraklar arasına bir hatt-ı müstakim gibi serpilmiş bir kavim şeridi gibi görünen bir yol... Ve bu yolda

dört nala koşan beygirinin üzerinde beyaz fıstanı dalgalanan bir Macar köylüsü çarpar. Her tarafta aynı hal, aynı manzara. Hele son baharda hasaddan sonra bu ova adeta muazzam, muhteşem bir sahra hissini verir. Bâhusus gurubda.

İşte Macarları garba doğru istila ve hücumları esnasında bu mevkide tevkif ve tespit eden şey ovanın bu vüsatı olmuşdu. (Sayfa 49) Çünkü Macarlar bu ovanın bîpayanlığı önünde alışmış ve sevmiş oldukları stepleri, Asya'nın o bînihâye ovalarını tahattur etmişler ve onlara menşelerini hatırlatan bu topraklardan bir türlü ayırlamamışlardır.

Ovanın mera halinde kalan yerlerinde de aynı his, aynı manzara. Ufukda Macaristan ovasının en esaslı ağacı olan akasyalardan mürekkeb uzun sıralar müşahede edilen ve vasi koyun ve inek sürülerinin ordular gibi ilerledikleri görülür.

Her tarafta toprak... Ve bazen kum, hiç kaya, hatta bir çakıl taşı yok. Hiçbir arıza, bir tepecik, bir iltiva görünmez. Ara sıra bu ovanın eski sahiplerinin mezarlarını teşkil eden toprak gömecekleri... İşte o kadar.

Burada beşer her şeyi topraktan beklemeye mecburdur. Değil yalnız gıdasını ve yetiştirdiğı keten, kenevir, beslediğı koyunların yününden yaptığı libasını, hatta ikametgâhını bile, topraktan bekler. Macar ovalarındaki evler hep güneşte kurutulmuş kerpiçten veya tuğladan mamuldür.

Ovada dağınık mesakin yoktur. Uzaktan uzağı, bu bînihaye ve تنها topraklar arasında fersahlarla mesafe katettikten sonra birden bir köy görünür. Köy ekseriya birbirine rakip ve karşı karşıya inşa edilen iki kilisenin, Katolik ve Kalvinist (Protestan) kilisesinin etrafına toplanmıştır. (Sayfa 50) Müteferrik çiftlikler yoksa da Tanya (Tanyas) denilen ve tarlası köylerden uzak olan köylülerin ziraat mevsimlerinde işleri yakınında bulunmalarını teshil eden meskenler vardır. Bunlar bir iki odalı ev ile ziraat alatinın, hayvanat ve mahsulatin muhafazasına mahsus dairelerinden ibarettir. Ekseriya küçük olan bu mesakin bir iki akasyanın gölgesinde ve orada bir kuyu bulunduğına alamet olan direklerin yanında, ovanın bir köşesinde uyuklar durur.

Büyük ziraat icra olunan malikânelerde müteferrik çiftlikler çoktur. Lakin bunlara çiftlikten ziyade birer köy demek daha muvafık olur. O derece kalabalıktır. Bu çiftlikler etrafında bînihâye buğday, mısır, pancar veya kara yonca tarlaları vardır.

Köyler alelumum pek kalabalıktır. Ve bunların fevkinde köylü şehirleri vardır ki ahalisinin büyük kısmı ziraidir. Ovada uzanan bu şehirlerde haneler birbirlerine sıkışmak için hiç bir mecburiyet görmediğinden bu şehirler gayet vasi mesahalar işgal eder. Her evin bahçesi vardır, sokaklar gayet geniş, meydanlar gayet vasidir. Buraları pazar ve panayır mahalleridir. Evler yalnız birer kattan ibarettir. İki katlı evler azdır. Hele üç katlıları pek nadirdir. Velhasıl bütün evler yukarıya doğru değil yanlara doğru vüsat kesb eder. **(Sayfa 51)** Bu şehirler ve köyler civarında tarlalar pek ufak parçalara bile münkasimdir. Dar ve uzun ve her biri başka başka mahsulü ihtiva eden bu tarlalar köylüler elinde bulunan küçük ziraati gösterir. Hâlbuki köylerden uzaklardaki büyük malikânelerde daima yüzlerce hektar ve vüsatında yek ahenk tarlalar uzanır.

Küçük ziraat mıntıklarında bile köylülerin ziraatı hep makinelerle icra ettikleri görülür. Hemen her tarafta tohumlar makinelerle ekilir. Macaristan'ı baştanbaşa dolaşsanız hiçbir köylünün el ile tohum ektiğini görmezsiniz.

Büyük ziraat malikânelerinde kullanılan buharlı çift makinelerinin köylülerin tarlasında da bulunduğu görülür. Bu da ziraat cemiyetleri sayesinde. Makineleri bu cemiyetler celb ederek cemiyet azasından olan köylülere ufak bir ücret ile kiralarlar. Bu sayede Macaristan'ın her tarafında bu makinelerin işledikleri ve toprakta geniş izler meydana getirdikleri görülür. Ara sıra, ufkun yek ahengisini bir yel değirmeninin ihlal ettiği müşahade olunur. Ve bu değirmenin çevirdiği bir motorun ırvâ ve iskâ ameliyatı icra ettiği veya zirai bir fabrika tedvir eylediği fark olunur.

İşte Alford.

2) (Tiza)nın şarkında kalan kısım heyet-i umûmiyesi ile Alford'dan **(Sayfa 52)** pek fark etmez. Fakat şarka ve şimale doğru uzaklaştıkça manzara değişmeye başlar. Ova elân temâdi eder. Lakin ufuktaki hatlar artık Alford'daki gibi muntazam değildir. Bazı inhitatat görülür. Şarkta, uzakta, yüksek dağlar görünmeye başlar. Transilvanya'ya yaklaştıkça ormanlar, meşe, çam, gürgenler ziyadeleşir. Toprak Alford'daki gibi her yerde münbit değildir. Büyük, küçük ziraat sahaları arasında fundalıkların gittikçe

ziyade yerler işgal etmeye başladıkları görülür. Köyler seyrekleşir ve şarka doğru gittikçe daha fakirleşir. Kulübelerin yalnız kuru otlarla örtülmüş oldukları fark olunur.

Bu kısımda Tiza'nın Transilvanya'dan aldığı birçok tabi kollar arazinin irvâ ve iskâsı keyfiyetini teshil ederse de feyezânlar da ziyadedir. Ovada derinliği az çatlaklar arasında akan bu vadisiz dereler pek çabuk taşar. Bu cihetle bütün nehirlerin tarafınınca bînihâye sedler inşa edilmiş olduğu görülür. Feyezân tehlikesine karşı koyabilmek için Macarlar pek çok çalışmışlardır. Yer yer birçok malzemenin yığılmış hazırlandığı oldukları görülür. Sedler üzerinde bir yer ani olarak yıkılacak olursa ve yahut nehrin coşkunluğu seddi yıkmak tehlikesini gösterirse derhal tedabir-i mukteziyaya tevessül için her şey hazırdır. Nehirler boyunca inşa olunan telefon merkezleri tehlikenin (**Sayfa 53**) takarrubunu bildirerek bir an evvel tedabir-i ihtiyatiyenin tatbikine ihtimal hâsıl olur.

3) Bahs ettiğimiz iki mıntıka az çok birbirine benzer. Hâlbuki Tuna'nın garbında ve Tuna ile Avusturya arasında kalan kısım bunlardan çok farklıdır. Diğer iki mıntıka büyük nehirlerin yatağı olduğu halde burası göller mıntıkasıdır. Birçok küçük göller ve bataklıklardan ma'ada, Avusturya hududuna yakın ve vüsati cihetiyle İsviçre gölleri ile kabil-i kıyas olan Fer-to Gölü ile vasatta, Rusya ve İskandinavya gölleri harice bırakıldığı halde Avrupa'nın en büyük gölü olan Balaton Gölü görülür. Bu mıntıka dahi, büyük bir kısımda ova halindedir. Tuna'nın öbür tarafındaki büyük ovanın adeta küçültülmüş bir numunesidir. Burada da bazen kumlu, bazen kurak siyah topraklar vardır fakat bu mıntıka vasattaki kadar yek ahenk değildir. İhlamur ve söğüt gibi ağaçlar görülür. Büyük ve küçük ziraat mıntıkaları birbirini veli eder.

Avarızı da sade değildir. Büyük dağlar görünmezse de garba doğru gidildikçe bağlarla mestur tepeler ziyadeleşir. Mesela Balaton Gölü'nün şimal sahili hep yüksek ve vandifai tepelerle mesturdur.

4) Şimaldeki mıntıka Karpatların resm ettiği münheni ile (**Sayfa 54**) mahdûd bir sahadır ki bunun da merkezi Tatralardır. Biri yüksek, biri alçak iki mevazi silsile arasında Macaristan'ın bahçesi addolunabilen yüksek yaylalar uzanır. Bu yayla kısmen mezru kısmen mera halindedir. Binlerce koyun ve inekler burada otlar.

Çam ağaçları ile çevrilmiş olan vadilerde, o ananahşap hanelerden mürekkebe Slovak köyleri İsviçre'yi hatırlatır.

Macaristan'ın bu kısmı oldukça kalabalık olduğu gibi sanayi bir nahiyedir. Fabrikaları çoktur. Değirmenler, demir haneler, kâğıt, tuğla, mina fabrikaları, demir, bakır, gümüş madenleri büyük bir faaliyet gösterir.

Asıl Macaristan'ı teşkil eden ve muhtasaran tarif ettiğimiz dört kısımda en az Macar olan nahije bu dördüncüsüdür. Bir Hırvatistan ve Transilvanya'da Macar olmayan milletlere tesadüf ediyoruz. Bir de bu kısımda. Buradakiler ekseriyetle Slovaklar (Slovaque) ve Rutenler (Ruthene) dir.

Şu muhtasar mütalaat bize gösteriyor ki Macaristan denilen memleket yalnız Macarlar tarafından sakin değildir.

Macarlar yanında, daha doğrusu Macarlar etrafında birçok muhtelif milletler vardır. Almanlar, Slovaklar, Slovenlar, Hırvatlar, Sırlar, Rutenler ve Rumenlar... (Sayfa 55) Macarlar her taraftan muhtelif milletlerden müteşekkil bir halka ile çevrilmişlerdir. Muhtelif milliyet demek birbirinin rakibi, düşmanı milletler demektir. İşte Macaristan'da Avusturya'da olduğu gibi bir milliyet meselesinin meydana çıkmasına sebep nüfusun şu ihtilâfıdır.

Macaristan doğrudan doğruya Türkiye'nin veya Avusturya'nın taht-ı hâkimiyetinde bulundukça bu tahakküm bütün milletler üzerinde aynı suretle icrayı tesir ediliğinden hiçbiri diğeri hakkında diyecek bir şey bulamıyordu. Lakin vakta ki Macarlar çalıştılar çabaladılar ve kendilerini Avusturya imparatorunun nüfuz ve tahakkümünden kısmen kurtardılar ve diğer anasıra karşı Macaristan'da hâkimiyet mevkindi ihraz ettiler, diğer anasırdan mümtaz bir hale geldiler, buna diğer milletler tahammül edemedi. Şimdi Rumenler, Hırvatlar ve saire de, nasıl ki Macaristan Avusturya'ya karşı serbestisini kazandıysa, öylece onlar da Macaristan'a karşı serbestilerini ihraza çalışıyorlar. Buna en iyi misal:

1848'de Macarlar Avusturya'ya karşı ilan-ı isyan ettikleri vakit Rumenler, Sırlar, Hırvatlar da Macarlara karşı isyan etmişler, hatta bu isyan kendi işine yaradığı cihetle asiler Avusturya imparatorundan da himaye ve muavenet görmüşlerdi.

Hak ve hâkimiyetlerini tanıttırabilmiş olan Macarlar umum-ı (**Sayfa 56**) Avusturya ve Macaristan nüfusunun beşte birini ancak teşkil eder. Lakin yalnız asıl vasattaki Macaristan nazar-ı mütalaaya alınırsa buralarda Macarlar nüfusun %52'sini bulur. İşte bu cihetledir ki vasattaki ovada ve civarda Karpatların eteğinde pek müctemi' bir halde bulunan Macarlar vaziyet-i coğrafiye ve menafi-i iktisadiye sebebiyle müttehid ve ırken de bir olmaları sebebiyle mütecanis ve ahengdâr bir kuvvet teşkil edebilmişlerdir.

Vasatta ve garbda Macarlar ekseriyeti teşkil ettiği halde şarkta Rumenler ve şimalde Slovaklar cenupta Hırvatlar ve Sırlar ziyadedir.

Macaristan'da Macarlardan sonra en ziyade ekseriyet gösteren ve mütecanis bulunan milliyet Rumenlerdir. Macaristan nüfusunun % on altısını teşkil eden Rumenler tekmi Transilvanya'yı işgal etmiştir. Fakat Transilvanya'da bâhusus Romanya hududuna yakın yalnız Macarlardan mürekkep kitleler de yok değildir. Macarların şark hududunda adeta pişdarları vazifesini ifa eden ve Szekler tesmiye olunan bu kavimden ma'ada Transilvanya Saksonları namı verilen Almanlar da çoktur.

Transilvanya'daki Rumenler 1,200,000 kadardır. Bütün Macaristan'daki miktarları ise üç milyona yakın. Macarlar bu kadar emeklerine gayretlerine rağmen Rumenleri bir türlü Macarlaştıramıyorlar. (**Sayfa 57**) Macarlar Transilvanya'da açtıkları resmî mekteplerde lisan-ı resmî olan Macarca ders verdiriyorlar ve Rumenlerin kendiliklerinden açacakları mekteplerde de Macarcayı mecburî talim ettiriyorlar. Bütün istasyonlarda, devair-i resmîyede konuşulan lisan Macarca fakat yine Rumenler Macarlara ısınamıyor. Zaten memleketi ilk işgal edenler de Macarlar olmuştur. Macarlar bu havalide onuncu asırda gelmiş oldukları halde Ulahlar buralarda on üçüncü asırdan sonra görünmüşlerdir. Demek ki bin seneden beri Transilvanya Macar toprağıdır. Böyle olmakla beraber Rumenlerin bu havalide hakîki bir ekseriyete malik oldukları ve yedi yüz bin Macar'ın 1,200,000 Rumeni Macarlaştıramadıkları görülür.

Rumenler Avusturya Hükûmetine, Habsburg hanedanına sadık görünüyorlar, yalnız Macarların tahakkümü altında bulunmak istemiyorlar. Macarların kendilerini idare-i Hükûmetten uzak bulundurmalarından, kendilerine hiçbir serbesti verilmediğinden, belediyelerinin, mekteplerinin hep Macarlar elinde olmasından şikâyet

ediyorlar, filhakika Rumenlerin Macaristan meclis-i mebûsanında vekilleri yoktur, onlar hakk-ı intihaya malik değillerdir. 1894’de Ulahlar bir muhtıra hazırlamışlar ve bunu asıl mercileri olan Macaristan Hükûmetini çiğneyerek doğrudan doğruya Viyana Hükûmetine yollamışlardı.

Macarları bundan ziyade rencide edecek bir hareket de olamazdı. (Sayfa 58) Bu müracaat üzerine Macarlar, Rumenlere karşı âdem-i emniyetlerini arttırarak Transilvanya’da daha sıkı bir idare tesis ettiler. Her halde şurası muhakkak ki Macarlar ile Rumenler asla uyuşamayacaklar.

Macaristan’daki Almanlara gelince iki milyona yakın iseler de pek dağınıktırlar.

Ulahlar şarkta Tansilvanya’da, Sırlar ve Hırvatlar cenubda ehemmiyetli kitleler teşkil ettikleri halde Almanlar Macaristan’ın dört köşesine serpilmişlerdir. Şarkta, Transilvanya’nın Saksonları; cenupta Tımaşvar Suvabları, bir de garpta Balaton Gölü etrafındakiler.

Transilvanya’nın fakir ve sefil olan Rumenleri Macaristan’da şikâyet etmeye hakları olduğu halde Macaristan’daki Almanlar ekseriyetle zengin ve hal ve vakitleri yerinde kimseler olduğundan Macar Krallığı’na merbutiyet gösterirler. Macarlara rey verirler ve ekseriya Macarca konuşurlar.

Ma’mafih son zamanlarda bunlar arasında da (pancermanizm) fikir ve emelleri görünmeye başlamıştır. Bu efkâr ve temayül dâhilde doğmamış. Haricden gelmiş, hatta bu emele hidmet eden gazetelerin haricden muavenet gördükleri de tahakkuk etmiştir.

Hırvatlarla Sırlara gelince bunlar cenupta Hırvatistan’da bulunurlar. (Sayfa 59) Her ikisi de Slav olan bu iki millet, birbirinin adeta kanına susamışçasına düşmanıdır. Hatta Hırvatlar Sırlardan nefret ettikleri kadar Macarlardan nefret etmezler. Bu münaferet daha pek küçük yaştan başlar. Buna bir misal gösterebiliriz. Agram’da bir mektebde Fransızca muallimi talebesine tasrifatı öğretiyormuş. Misal olarak: “siz Fransızsınız ben Hırvatım” cümlesini talebesine tekrar ettirmek istemiş. Talebeden biri cümlelerin birinci kısmını güzelce tekrar etmiş ve Fransızca’ya da tercümesini yapmış, lakin ikinci kısma gelince birden durmuş. Muallim: “Nasıl? Bu kadar kolay cümleyi tercüme edemediniz mi?” diye sormuş ve talebe “Ben bunu nasıl tercüme edeyim,

çünkü ben Hırvat değilim. Sırbım.” diye cevap vermiş. Sınıfın Hırvat talebesi bundan alınmışlar, tepinmişler, bağırmışlar, hatta küçük Sırp çocuğunu ortalarına almak dövmek istemişler, ne ise muallim zor ile talebesini yatıştırabilmiş.

Acaba aynı nesilden olan ve birbirine pek benzeyen, yalnız teleffuzda ehemmiyetsiz farklar görünen lisanlar tekallüm eden bu kavimler arasında bu nefretin mevcudiyetine sebep ne? Evvel emirde din farkı. Hırvatlar Katolik, Sırlar Ortodoks. Bu dinî ihtilâka ilaveten bir de iktisadî ihtilâf var. Sırp Hırvat’tan daha (Sayfa 60) çalışkan, daha ziyade sanayi ve ticarete müsteid. Hırvat’ın arzusu ve emeli Hükûmet memurluğu veya askerlik. Hâlbuki bunlar da adamı zengin etmez. Bu cihetle fakir kalan Hırvat, yanı başında Sırp’ın ticaretle zenginleştiğini görerek Sırp’a, Türklerin önünden kaçarak kendi memleketine iltica eden ve kendi ekmeğini elinden alan bir gâsıp nazarıyla bakıyor.

Diğer cihetten Hırvatlar, Sırların Macarlarla uyuşmasına, iyi geçmesine kıızıyorlar, böylece dinî, iktisadî ve siyasî üç muhtelif sebep Sırlar ile Hırvatların birbirleri ile çekişmelerini mucib oluyor.

İş bununla da kalsa iyi. Bir de medeniyet ve tahakküm iddiası var. Hangi anasır medeniyetinin yüksekliği, terakkiyatı ile diğerini taht-ı tahakkümüne alacak, Sırlar mı, Hırvatlar mı?

Hırvatlar “Hırvatistan Hırvatlar kadar” kaidesini ileri sürüyorlar. Zaten Sırların mevcudiyetini bile inkâr etmek istiyorlar. “Hırvatistan’da Sırp yoktur. Slav neslinden olup Hırvatistan’da doğan herkes hangi dinden olursa olsun Hıvattır.” diyorlar.

Bilakis bir Katolik Hırvat Ortodoksluğu kabul etti mi, Sırlar büyük şenlikler yapıyorlar ve Hırvatistan’da Sırların adedi bir tane daha ziyadeleşti diye seviniyorlar? (Sayfa 61) Cenubi Slavlar arasında ittihad olamayacağına bu da bir misal teşkil eder.

Hırvatlarla Macarların münasebetine gelince: Hırvatlar, Sırlarla uğraşmaktan Macarlara bakmaya vakit bulamıyorlar. 1873’de Nagoda (Nagoda) Muahedesi ile Hırvatistan serbest bir Hükûmet haline getirilmiştir. Avusturya’ya karşı Macaristan ne ise ona karşı da Hırvatistan öyledir. Umûr-ı dâhiliye ve adliyesini, maarif ve mezahibini Hırvatistan kendisi idare eder. Hırvat lisanı memleketin lisan-ı resmisidir. Umur-ı

dâhiliye Zagreb’de münakid milli bir mecliste müzakere olunur, umumi işler Budapeşte meclis-i meb’usasında rüyet olunur. Bu mecliste Hırvatların kırk mebusu vardır.

Bu hülasalardan Macarların ne kadar müşkil bir mevkide bulundukları anlaşılıyor ya, Avusturya’ya karşı istiklalini müdafaa ile uğraşan Macaristan, diğer cihetten sair anasır üzerindeki tahakkümünü idame için de çalışmaya, çabalamaya, çırpınmaya mecbur kalıyor.

Bu kadar tehlikelere göğüs geren, her türlü taarruzata metinane mukavemet gösteren Macarları şimdi daha yakından tedkik edelim:

Vaktiyle bedevi olan Macarlar, onuncu asırda, Arpad (Arpad) (**Sayfa 62**) denen bir reislerinin idaresi altında ve yüz binlerce olarak Macaristan’a dâhil olmuşlar ve Tuna ile tabilerinin suladığı bu vasi ovadan hoşlanarak orada yerleşmişler ve miktarları az olmakla beraber yine daimî ve kuvvetli bir Hükûmet tesis edebilmişlerdir.

Macarlar Asya’dan geliyorlardı. Finoalarla karebetleri olmalıydı. Çünkü Macarca ile bu lisan arasında pek çok müşabehetler bulunuyor. Macar ulemasından (Vambery) ise Macarca ile Türkçe arasında da münasebet görüyor.

İlk evvela Macarlar yalnız bu ovada da kalmayarak Almanya’ya, Fransa’ya kadar da uzandırlarsa da nihayet ricata mecbur ve yalnız Macaristan ovasında yerleşmeye çalıştılar ve bu esnada Hristiyanlığı da kabul ettiler.

932’de Sultan Süleyman Han Hazretlerinin Mohaç muzafferiyeti Macaristan’ı tarumar etti. Muzaffer olan Türklerden kaçan Macaristan Avusturya’nın kucağına atıldı. Lakin Macarlar Avusturyalılara bilaşart teslim-i idare etmemişlerdi. Avusturya imparatoru Macarlar kralı olacak fakat Macarların serbestilerine ve tarz-ı idare-i Hükûmetlerine mümaneat etmeyecekti. Lakin bu teahhüdata hiç riayet edilmedi. Avusturya Macaristan’a adeta bir vilayeti gibi muamele etti. (**Sayfa 63**) Avusturya buraları Türklerden istirdad ettiğini iddia ediyor ve Macarları kendi felaketlerine, mühacemelerine teşrik ediyordu.

Macarlar kemal-i taannüd ve sebat ile mukavemet ettiler. Tehditler, cezalar, katliamlar, hiç biri para etmedi. Macarlar içinden Rakokezi (Rakoczy) ve Kossut (Kossuth) gibi fedakârlar yetiştirdi. Avusturya imparatorluğunun en mühim rüknü

Macaristan olduğunu pekiyi hissediyordu. 1848 Macar İsyanı'nı ezebilmek için Avusturya İmparatoru Fransuva-Jozef Rusya'dan istimdada mecbur kalmış, Paskiyeviç'in kumandası altında iki yüz bin Rus Macaristan'a geçmişti. Fakat Sadova hezimetinden sonra Prusya'nın fevkâlade tevsini gören Avusturya, kolay kolay Macaristan'dan geçmedi. Şiddet ile bir iş göremeyeceğini anlayan Avusturya Macarlara karşı halem ve sükûn göstermek iktiza edeceğini anladı. 1867'de uzun müddetten beri birleşmiş olan iki Hükûmet birbirinden nim ayrıldı. Macarlar isteyebildikleri kadar istediler, imparator mümkün mertebe az bahşetti. Şu suretle ki elan iki Hükûmet arasında askerî, malî, siyasî kavi rabıtalara mevcuttur. Bundan ma'ada imparator her iki Hükûmeti şahsında tecemmu' ettirir. Ma'mafih her iki Hükûmet de bu gün ayrı bir mevcudiyete malik demektir. Birçok (Sayfa 64) menafi-i mütezade onları birbirinden her gün biraz daha ayırmaktadır. Bu menafiyi biraz sonra mütalaa edeceğiz. Şimdi şurasını nazar-ı itibare almalı ki Macaristan dört asır kadar Avusturya'nın boyunduruğu altında kaldıktan sonra yavaş yavaş eski serbesti ve hürriyetini iktisab ediyor demektir. Artık Macaristan Avusturya'nın bir vilayeti olarak kalmıyor, yine bir Hükûmet şeklini alıyordu.

Muhtasar olarak Macaristan tarih-i umumiyesinin hudut-ı esasiyesi bunlardan ibarettir. Bu hülasada en ziyade müsadif-i nazar olan hadise Macarların mütemadiyen harb ve cidâle mecbur kaldıklarıdır. Evvela Türklerle uğraşmışlar, onların zabt ettikleri araziye istirdada çalışmışlar sonra Avusturya ile hürriyet-i milliyelerini iktisab için çarpışmaya mecbur kalmışlardı.

İşte Arpad ahfadının memleketlerini daimi surette bir yandan Slavlara, bir yandan Almanlara ve Türklere karşı müdafaaya mecbur kalmaları, Macarlarda gayet kuvvetli bir vatanperverlik hissinin tevellüdünü mucib olmuştur.

Bu vatanperverlik bugün Macar ahlak ve tabiatının en esaslı hududunu teşkil eder. Macar vatanını yalnız sevmekle iktifa etmez, onunla iftihar eder. Vasi' ve bînihâye ovasına çıldırasıya meftundur. Tatra Dağları'nı, Balaton sahillerini (Sayfa 65) kürre-i arzın en güzel yerlerinden addeder. Macarların bir darb-ı meseli vardır. "Macaristan'dan haricde hayat, hayat değildir." derler.

Macar, milliyeti ile, tarihi ile, mühacematı ile iftihar eyler ve Avusturya'ya karşı hissettiği ve şiddeti gittikçe artan nefreti hiç saklamaz izhar eder.

Bir Macar ile Macar şehirlerini gezecek olursanız rehberinizin sizi evvel emirde Macaristan'ın hürriyet muharebeleri kahramanlarına ait hatıratı irae eden yerlere götüreceğinden emin olunuz, size bu fedakârlıkların hapis veya idam edildikleri yerleri, bunların heykellerini, Peşte'deki köprüler üzerinde Avusturya güllelerinin bıraktığı izleri gösterir ve sizden emin olmaya başlar başlamaz, Avusturyalıların Macarlar aleyhinde ortaya attıkları iftiralar hakkında nazar-ı dikkatinizi celbe çalışır. Köylerin otellerinde, hanlarda Macarların 1849 istiklal muharebatına ait levhalar görürsünüz. Bu levhalarda Macar bayrağının koşar bir süvari veya bir tepeye tırmanan bir piyade elinde mevcedâr olduğunu ve Avusturya sancağının yerde çamurlar içinde tasvir edildiğini fark eder ve bundan 1849 mesâibinin Macarlar nezdinde elân unutulmamış olduğunu anlarsınız.

Macarların sair hasletleri cesaret, azamet ve gurur-ı millidir. (Sayfa 66) Macar kendini bütün komşularına faik addeder. Avusturyalıya, İtalyana ehemmiyet vermez. Hele -ittifak-ı müsellesin mevcudiyetine rağmen- Prusyalıdan hiç hoşlanmaz. Rus'tan nefret eder. Kendisini ihata eden milletler arasında en ziyade Polonyalıları karşı muhabbet ve irtibat hisseder. Çünkü Lehler de onlar gibi muharib, kahraman ve asalet sahibidir. Ve onlar da Macarlar gibi panslavizm ile pancermanizm arasında bunalmışlar, hatta azalmışlardır.

Macarlar yenileşmeye adeta Amerikalılaşmaya fevkâlade meftun görünüyorlar. Bahusus Budapeşte'yi gezen ecnebilere, süratle tebdil-i şekil ve hâl etmekte olan sınaî bir şehir hissini vermek için birçok fedakârlıklar ederler. Bu büyük görünmek fikir ve arzusu payitahtlarındaki mebâni-i aliyyede derhâl göze çarpar.

Bundan on beş sene evvel Budapeşte'yi ziyaret edenler bugün bu şehri tanınmayacak derecede değişmiş bulurlar. Meclis-i mebusan dairesi, saray-ı kralı gibi bazı binalar hakikaten muhteşemdir. Hususi cemiyetlere, iktisadî müesseselere, hatta erbâb-ı yesare ait saraylar günden güne artmaktadır. Macarlar her şeyin en büyüğünün, en güzelinin Macaristan'da olmasını isterler. Mesela hiç ehemmiyetsiz bir şeyi imâ eylemek metropolitenin (yeraltı şimendüferinin) Budapeşte'de inşa edilmiş olmasından

Macarlar pek ziyade mağrurdurlar. (Sayfa 67) Velhasıl şiddetli bir vatanperverlik, yüksek bir gurur-ı milli, parlak bir cesaret, menafî-i umûmiyeye fevkâlade inhimâk, terakkiye ve yeniliğe büyük bir irtibat, zabt-û rabta fart-ı inkıyâd.

İşte Macarları emellerinde, arzularında muvaffakiyet ile ilerleten hasletler.

Şu musahabeye nihayet vermezden evvel biraz da iktisadî Macaristan'ı nazar-ı mütalaaya alalım:

Macaristan'nın mühim bir ziraat memleketi olduğu malumdur. Macarların hayat-ı ziraiyesi hakkında bir fikir almak için uzağa gitmemeli, Budapeşte'den tedkikata başlamalı. Filhakika bilcümle müessesat-ı ziraiyenin merkezleri Macaristan'ın payitahtında birleşmiştir.

Burada, Hükûmetin ziraatın terakkisi için ne kadar çalıştığını, ne ehemmiyetli müesseseler meydana getirdiğini anlamak mümkündür.

Bu müessesatin en mühimi [Budapeşte Ziraat Müzesi]'dir. Bu müzenin maksad-ı tesisi Macar zirai için ehemmiyeti hâ'iz olan her şeyi irae etmektir. Şu suretle gerek çiftçi gerek bahçıvan gerek bağcı meslekleri hakkında amelî ve hakikî bazı mühüm fikirler peyda edebilsinler. Aynı zamanda fabrikatörler, müstehlikler (Sayfa 68) ve tüccar da Macaristan mahsulat-ı ziraisini kolayca tanısin, bilsin, ona göre işini tutsun...

İşte bu maksat iledir ki bu müzede memleket mahsulat-ı ziraiyesinin envai muhtelifesi pek ziyade calib-i nazar-ı dikkat bir tarzda gösterilmeye çalışılmış ve iyi mahsul alabilmek için ziraatin hangi vesait-i cedide ve mükemmeleye müracaat ettiği ve ziraatin tabi'i düşmanlarına karşı nasıl davranmak lazım geldiği gösterilmiş, bundan ma'ada sair memleketlerde aynı şerait dâhilinde elde edilen neticeler de irae edilerek bununla memleketin ziraati arasında mukayeseler yapılmıştır.

Müsaade ederseniz size bu müzeyi gezdireyim, derununda neler olduğunu, tabi'i muhtasaran ve sathî olarak anlatayım:

Evvela: -Bir 'umumi ziraat istatistiki salonu'' burada harita ve resimler, istatistikler, asar-ı mütenevviye gibi ziraate ait her nevi neşriyat bulunur.

Bundan sonra ‘‘Jeolojinin ziraate tatbiki’’ salonuna geçilir. Burada Macaristan toprağına ait her türlü malumat ve kolleksiyonlar cem edilmiştir. Muhtelif cins ve tabiatla topraklar camekânlar derununda teşhir edilir. Macaristan’ın muhtelif yerlerinden getirilen bu toprak numuneler hemen birer metre kalınlığındadır. (**Sayfa 69**) Bundan ma’ada haritalar, resimler, müteharrik levhalar, fotoğraflar bu malumatı itmama hıdmet eder.

Macar ‘‘Jeoloji Akademisi’’nin memleket hakkında neşr ettiğı asar yanında nebatı toprakta tahriyat icrası için iktiza eden muhtelif alât dahî teşhir edilmiştir.

Bundan sonra sırasıyla mahsulata ait salonlar gelir. En evvel buğdaya ait bir salon. Burada her şey hem fennî hem amelîdir.

On seneden beri Macaristan’ın muhtelif köşelerinde aynı araziden her sene alınmış olan buğdaylarla bunları yetiştiren topraktan mürekkep kolleksiyon pek ehemmiyetli olduğu gibi her cins toprak tahlil edilmiş ve buna ait mütalaat bir levhaya yazılarak numunenin yanına asılmıştır. Muhtelif cinsten başaklar, mahsulün muhtelif devredeki hali irae eden fotoğraflar, buğdaya düşman olan hayvanata ait ve saik bu salonun muhteviyatını itmam eder.

Bu suretle sırasıyla Macaristan’da yetişen her türlü mahsule, mesela pancara, mısır vesaireye ait müzeler gelir. Tohumlar, kökler, sinai gübre, şerbetçi otu ziraatine; tütünlere ait numuneler hep birbirini veli eder.

Bir diğer salon sırf meyve ağaçlarına, sebzelere tahsis edilmiştir. Burada elma, armut, erik, şeftali, kiraz gibi ağaçlar ve Macaristan’da yetişen sebzelere ait numuneler, haritalar, resimler (**Sayfa 70**) ve kadehler içinde bu ağaçların çiçekleri, bahçıvanlık, sulama alâtı, meyveleri ne suretle paket edileceğı, limonluklar, ağaçlara ve sebzelere düşman olan böcekler gösterilmiştir.

Bunun yanında başka bir oda sırf nebatatın, bâhusus köklerinin ve bağların hastalıklarına, Phytopathologie ye hazır edilmiştir.

Daha sonra ziraate faydalı veya muzır hayvanat salonunda tablolar ve modeller, çekirge ve sair böceklerin suret-i itlafi, ziraate muzır kuşlar ve faidesi olanlar; başka bir salonda bağcılığa ait her türlü malumat, bir diğerinde sütçülüğün ve tekemmülatı, bir

başkasında zeytinyağı, nişasta, unculuk, şekercilik, biracılık... Bir başkasında keten, kenevir... Ham halinde ve çalışıldıktan sonra ve bunlardan yapılan ip ve saire, daha başkasında çiftçilik, ziraat ameleliği hayatı... Bir diğerinde Macaristan'da ziraatin terakkisi numuneler, levhalar, resimlerle gösterilmiş, bu memlekette ziraatin terakkisine çalışan büyük çiftçilerin levhaları asılmış. Terassudat-ı cevviye, büyük ziraat makinelerine, çiftlik numunelerine ait salonlar var.

Daha sonra hayvanat-ı ehliyye, hayvan beslemeye ait salonlar geliyor. Bunların en birincisi beygirlere, bunlara gösterilecek ihtimama, bir diğeri hayvanat-ı bakariyye, bir başkası (**Sayfa 71**) hayvanat-ı ganemiyeye hazır edilmiş. Mesela: Macaristan inekleri tabiat-ı cesametinde modellerle gösterilmiş.

Bir diğerk salonda Macarların meşagil-i ibtidaiyeleri tasvir edilmiş, işte burada dünkü Macaristan'ı görüyor ve bugünküyle mukayese edebilirsiniz. Burada Macarların göçebenîşinlik devirleri tasvir edilmiş. Steplerde koyun sürüleri peşinde bîkarar yaşadıkları zamanlara ait halleri gösterilmiş.

Macaristan'da ziraat tahsiline ve nehirlerin kuraklığına veya feyezanına ve bu gibi ahvalde ittihazı icab eden tedabire ait numuneleri, levha ve haritaları havi salonlardan ma'ada arıcılığa, ipek böcekçiliğine, kara ve göl ve deniz avcılığına ait de müzeler hazırlanmıştır.

Velhasıl bu müze başlı başta bir âlem. Bütün Macaristan'ı ve faaliyet-i iktisadîsini hülasa eden ve gerek erbâb-ı fen için gerek iş adamları için büyük bir istifade temin eden bir âlem.

Hükûmet, halkı tenvir ve ziraatin terakkisini temin için böyle mühim bir müze ahzarı ile de kalmayarak memleketin her tarafında tecrübe müesseseleri vücuda getirmiştir. Bu müesseselerde malumat-ı ziraiyenin tevsi'i ve ziraatin terakkisi için yeniden yeniye usuller, çareler teharrisine çalışırlar. Memlekette en ziyade ne gibi şeyler zira etmeli ve yahut nasıl vesait ile zira etmeli ki (**Sayfa 72**) parlak bir mahsul alınabilsin bunları araştırırlar. Memlekette bir mahsulün vücut bulmasına hail olan esbab-ı tabi'iyeye var mı yok mu buna bakarlar, şayet varsa bunlar ne gibi çarelerle def' edilebilir bunu bulmaya uğraşırlar. İşte tecrübe hanelerin vazifeleri bu kadar mühimdir.

Hükûmet bununla da kalmamış, her tarafta tatbikathaneler tesis etmiştir. Bunlar tecrübehanelerde bulunan usulleri, yeni çareleri fiilen tatbik ederek istihsal olunan netaici bildirmek ve ziraat nezareti tarafından vaki olacak suallere cevap vermek ve ziraatin terakkisi için iktiza edecek tekemmülattan memleketi haberdar etmek için tesis edilmişlerdir.

Macaristan'da bu gibi müesseseler hem pek çoktur, hem de pek müterakkidir. Burada ziraat mekteplerinden, arazinin irvâ ve iskâsı ve ıslahı maksadına hıdmet için tesis olunan cemiyetler ve idarelerden ve saireden uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz. Yalnız görüyoruz ki memlekette ziraatin terakkisi için her türlü çareye müracaat edilmiş, bhusus asrın terakkiyatından istifade asiyabı aranmıştır.

Bundan hemen birkaç sene evveline kadar Macaristan yalnız ziraat memleketi idi. Sanayi hiç yoktur. Hâlbuki bugün Macaristan'da (**Sayfa 73**) sanayi de doğmuştur. Bugün Macaristan'ın 20 milyon nüfusunun %'de 68'inden ziyadesi ziraatle meşguldür. Fakat %'de 19'u da fabrikalarda ve imalathanelerde çalışır.

Bu tebdil memleketin siyaset-i iktisadîsinde, bhusus gümrükler hususunda bir takım teşevvüşat ikaindan hali kalmamıştır.

Memlekette yalnız menafî-i ziraiye meşhûd olduğu vakitler bu siyasetin esaslarını tayin pek sade idi: Macar mahsulatına mahreçler tedarik etmek, başka memleketlerde imal olunan mevad-ı masnuayı celb eylemek.

Zaten Macaristan Avusturya'ya merbut değil mi idi? Hâlbuki Avusturya öteden beri Macar mezruatının büyük bir kısmını bel' ediyordu. Bu halde meselenin halli kolay idi.

Habsburg hanedanının taht-ı hükümrânisinde bulunan iki Hükûmet arasında tabi bir taksim imal tatbik olunabilirdi. Avusturya mevad-ı masnua imâl edecek ve Macaristan'a verecek; Macaristan da Avusturya için mevad-ı gıdaiye ve ibtidaiye hazırlayacak...

Böyle bir mübadele-i iktisadîye Viyana Hükûmetini memnun edecek mahiyette idi. Çünkü Avusturya sınai bir memleket olmak ve Macaristan'a mal vermek nokta-i nazarından ona karşı daima bir mevki-i hâkimiyette kalacak ve bu şerait birbirinin

mütemmimi ad (**Sayfa 74**) edilecek olan iki Hükûmet arasındaki rabıtaları teyid edecekti.

Farz edelim ki Macaristan münhasıran bir ziraat memleketi kalabildi. Böyle dahi olsa yine Avusturya ile menafii iştirak edemiyordu. Avusturya-Macaristan dâhilinde Macaristan mahsulatını himaye iktiza ediyordu. Hâlbuki Avusturya-Macaristan gümrükçe birdir. Macaristan haricden, bâhusus Rusya ve Almanya'dan gelen mevâd-ı ziraiyeye karşı kendi mahsulatını gerek Avusturya'da, gerek kendi sinesinde müdafaa ve himaye ihtiyacında olduğu halde Avusturya Hükûmeti Almanya ile münasebette de bir takım müsaadatta bulundu, bâhusus Avusturya ile Almanya arasında en son akd olunan ticaret muahedelerinde Almanya'ya birçok menafi' temin edildi. Bir de yalnız zirai kalan Macaristan yalnız Avusturya'da bir mahreç bulmakla nasıl iktifa edebilirdi. Ona Avrupa'nın sair sınaî memleketlerinde de mahreçler bulmak iktiza ediyordu.

İşte yalnız bu sebepler, Macaristan'ın gümrükçe serbestisini ihraz için Avusturya'ya karşı neden çalışıp çırpındığını izaha kâfidir.

Fakat daha başka sebepler de geldi bunlara iltihak etti. (**Sayfa 75**) Macaristan yalnız ziraat memleketi olmaya iktifa etmek istemiyor.

“Tam bir millet” olmaya çalışıyor. Bütün menabi-i kuvvasından istifade arzusunda bulunuyor. Bütün medenî memleketlerin, İngilterelerin, Fransaların, Almanyaların, Amerika ve Japonya'nın -ve daha yakında Avusturya ve İtalya'nın- geçtiği yerlerden geçmek ve sanayi-i mahalliye malik olmak istiyor.

Bu cihetledir ki yirmi seneden beri Macaristan Hükûmeti memlekette sanayinin terakkisi için büyük teşviklerde bulundu. Mükâfatlar vaad etti, nakliyat ve sevkியatta sanayi-i mahalliye ucuz fiyatlar koydu, erbab-ı teşebbüsü takdir etti. Tecrübehaneler açtırdı.

Henüz genç, fakat gittikçe terakkiye müsteid olan bu yerli sanayi evvel emirde dâhildeki pazarları kendine temin etmek ve bunun için de Avusturya emtiasını yanında uzaklaştırmak istiyor. Macarlar kendilerine lazım olan her şeyi kendileri imale çalışıyorlar. İşte Macarların gümrüklerini kendileri arzu ettikleri gibi yapmak istemelerinin sebebi.

1907’de bu mutalebat Macaristan ve Avusturya meclis-i mebusanlarında mevzu’ bahis oldu. Ve bu mutalebat tamamiyle red edildi, yalnız on sene sonraya tehir edildi. Bu halde (**Sayfa 76**) Avusturya ile Macaristan’ın gümrükçe birbirlerinden ayrılmalarına doğru büyük bir hatve atılmış demektir.

Bu suretle Avusturya’da Macaristan’ın hukuk-ı beynelmilele malik bir Hükûmet olduğunu tasdik ediyor idi. Eğer Macaristan isterse ve gerek iktisaden gerek malen kâfi derecede kuvvetli ise 1917’de hürriyet-i iktisadisini ihraz edebilecektir ve bu hususta 1915’den itibaren iki Hükûmet arasında müzakerata başlanacaktır.

Fakat bu tehir Macaristan için ihtimal pek faydalı olmuştur. Çünkü Macaristan Avusturya ile icra edeceği iktisadî bir muharebeden galip çıkacak derecelerde henüz zengin değildir. Avusturya ta Dalmaçya’dan Bukovin’e kadar Macaristan’ı demir bir çenber içinde tutuyor. Bu mendenen kurtulmak, serbest ve geniş bir nefes alabilmek öyle kolay kolay elde edilebilecek netaicden değildir.

Daha birkaç sene sabretmek, bu müddet zarfında fevkâlade çalışarak memleketin menabi-i kuvvasından istifade eylemek ve bir yandan da hürriyet-i siyasîlerine ait esbabı hazırlamak Macaristan Hükûmetinin kemal-i dikkat ve ehemmiyet ile takip ettiği meslek-i dâhilisidir.

Görülüyor ki yakında bir gün hürriyet-i siyasîsini tamamiyle elde (**Sayfa 77**) etmek isteyen Macaristan evvel emirde hürriyet-i iktisadîsini temin etmek lazım geldiğini hissettiğinden bilcümle menabi-i tabiyesinden istifade etmek, çalışmak, zengin olmak ve kendi kendine kifayet etmek programını tatbika başlamıştır.

Şimdiki halde Macaristan Hükûmetinin bütün emeli, gayesi budur. Halka : “Çalışınız ve zengin olunuz!” nasihatini veriyor. Çünkü Volter’in dediği gibi “Boş torba ayakta durmaz!”. Yükselmek isteyen bir kavim evvela torbasını doldurmalı; evvela iktisadî esaretten kurtulmalı. Sonra siyasî esaretten kurtulmak tabiatıyla, kendi kendine, husul bulur.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Faik Sabri Duran (1882-1943), Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan bir coğrafyacı, eğitimci ve yazardır. 1914 tarihli “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” adlı eseri, adından da anlaşılacağı üzere “büyük milletler” arasında saydığı İngilizler ve Macarlar hakkındaki gözlem ve değerlendirmelerini içerir. Dönemin aydınları özellikle II. Meşrutiyet sonrasında, farklı milletlerin başarısını inceleyerek Osmanlı/Türk toplumunun alacağı dersler çıkarmaya odaklanmışlardı. Nitekim Faik Sabri'nin aynı dönemde Satı Bey (Sâti' el-Husrî) ile birlikte verdiği “Japonlar ve Almanlar” konulu konferanslar da (Büyük Milletlerden Japonlar ve Almanlar, 1913) bu yaklaşımın bir parçasıdır. İngilizler ve Macarlar eseri de benzer biçimde, İngiliz ve Macar toplumlarını tarihî gelişimleri, “millî seciyeleri” (ulusal karakterleri) ve ilerleme biçimleri (“suret-i terakkileri”) ekseninde ele alır. Eserin tarihi bağlamı ve yazarın amacı kısaca değerlendirilmektedir.

“Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar”, Osmanlı'nın son yıllarında kaleme alınmış olsa da Cumhuriyet'in ilk dönemindeki fikir hareketleriyle de bağdaşan temalar barındırır. Özellikle milliyetçilik olgusunun teorik temelleri ve coğrafya biliminin ulus inşasındaki rolü, eser boyunca sezilmektedir. Erken Cumhuriyet'in kültürel devrimleri ve ulus-devlet inşası çabaları Ziya Gökalp gibi düşünürlerin etkisiyle Osmanlı mirasını yeni bir kimlik yaratmak üzere yorumlamıştır. Duran'ın eseri her ne kadar 1914'te yayımlanmış olsa da içerdiği tespitler 1920'lerin ve 1930'ların milliyetçilik söylemiyle ilişkilendirilebilir. Bu eleştirel çalışma, tarih, sosyoloji, edebiyat, siyaset bilimi ve milliyetçilik teorileri perspektiflerini bütüncül bir şekilde kullanarak eseri çözümlerken aynı zamanda Faik Sabri Duran'ın entelektüel duruşunu da anlamayı hedeflemektedir.

“Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” adlı eserin Rumi 1330 (Miladi 1914) tarihli baskısı kullanılarak eser transkribe edilmiştir. Eserin dilinin Osmanlı Türkçesi olması nedeniyle transkribe yapılırken anlam bütünlüğünün korunmasına özen gösterilmiştir.

Yazarın ifadeleri ortaya çıktıkları tarihsel bağlam (I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı/Türk düşünce dünyası) içinde değerlendirilmiş aynı zamanda modern milliyetçilik kuramları açısından da yeniden yorumlanmıştır. Örneğin, milliyetçilik teorileri bağlamında Benedict Anderson'un “hayali cemaat” kavramı ele alınarak

Duran'ın millet tanımı irdelenmiştir. Anderson'a göre millet, üyelerinin birbirini tamamen tanıması mümkün olmayan "hayali bir siyasi cemiyet"tir. Biz de Duran'ın İngiliz ve Macar milletlerine dair anlatısında, milleti hangi unsurlarla tanımladığına (ırk, dil, tarih, coğrafya, kültür vb.) bakarak onun yaklaşımını modern kuramlarla karşılaştırdık. Benzer şekilde Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm gibi teorisyenlerin milliyetçilik üzerine görüşleri arka plana alınmış Duran'ın yaklaşımının daha ziyade özcül (primordial) bir çizgide mi yoksa inşacı (constructivist) bir anlayışa mı yakın olduğu tartışılmıştır.

Çalışma disiplinlerarası bir perspektif benimsediği için, sosyolojik ve siyaset bilimi yöntemleri de kullanılmıştır. Metindeki ifadeler, yazarın bilinçli ya da bilinçsiz ön kabullerini ortaya çıkarmak üzere söylem analizi süzgecinden geçirilmiştir. Örneğin, İngilizler bölümünde medeniyet ve sömürgecilik üzerine yaptığı yorumlar Oryantalizm ve sömürge sonrası kuramları açısından eleştirilmiştir. Macarlar bölümünde ise Turanizm etkileri sezildiğinden, bu kısım ırk kuramları ve ulus mitleri açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca, coğrafya biliminin dönemin paradigması içindeki yeri incelenmiştir. Duran bir coğrafyacı olduğu için, mekânın ve çevrenin milletlerin karakterine etkisi konusundaki görüşleri, coğrafi determinizm merceğiyle okunmuştur. Bu noktada Aristoteles ve Montesquieu'ya uzanan coğrafya-insan ilişkisine dair klasik kuramlara değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi, Aristoteles farklı iklim kuşaklarının toplumların niteliğine etkisi olduğunu ileri sürmüş, ılıman iklimde yaşayan Yunanlıların "en yetkin siyasi organizasyonu" kurabildiğini söylemiştir. Montesquieu da Kanunların Ruhu adlı eserinde iklimin ulusların mizaç ve yönetim tarzına etkisini vurgulamıştır. Bu tür görüşlerin 20. yüzyıl başındaki yansımaları, eserde İngiliz ve Macar toplumlarının coğrafi koşullarıyla ulusal karakterleri arasında kurulan bağlantılarda aranmıştır.

Metodolojik olarak bir diğer adım, karşılaştırmalı analizdir. Duran'ın İngilizler ve Macarlar hakkında yazdıkları, ortak temalar üzerinden karşılaştırılmıştır. Bu amaçla medeniyet, ırk, coğrafya ve milliyet gibi alt temalar belirlenmiş ve her milletin bu temaların nasıl ele alındığı ifade edilmiştir. Örneğin, "medeniyet" kavramının İngilizler kısmında daha çok teknolojik ilerleme ve emperyal idare bağlamında Macarlar kısmında ise kültürel kimlik ve hürriyet mücadelesi bağlamında öne çıktığı görülmüştür. Bu tespitler yapılırken hem eserden alıntılar yapılmış hem de gerekli yerlerde dönemin

diğer aydınlarının görüşlerine (örn. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Halil Halid vb.) atıfla karşılaştırmalı bir perspektif sağlanmıştır.

Son olarak, edebî ve üslûp incelemesi yöntemiyle metnin diline de bakılmıştır. Erken 20. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin özellikleri, kullanılan terminoloji (örneğin “ırk”, “kavim”, “millet”, “hars” gibi kavramlar) bugünün terminolojisiyle karşılaştırılmış böylece yazarın kavramsal çerçevesi netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda eserin dilsel olarak devrine özgü öğeleri (özellikle milliyet ve medeniyet söylemi) çözümlenerek yazarın bakış açısını yansıtan retorik stratejiler (örneğin, bir milleti idealize etme veya eleştirme biçimleri) tartışılmıştır.

Metodoloji bölümünü özetlemek gerekirse bu çalışma “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar”ı tarihsel bağlamına oturtup, disiplinlerarası bir bakışla analiz eden nitel bir çalışmadır. Kaynak gösterimi özgün baskıya dayandırılmış, gerekli durumlarda ikincil literatürden destek alınmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında önce İngilizler ve Macarlar bölümleri tek tek incelenecek, ardından bahsi geçen temalar etrafında karşılaştırmalı bir tartışma yürütülecektir.

Eserin İngilizler başlıklı ilk bölümünde Faik Sabri Duran, Britanya milletini tarihte büyük yapan unsurları ve İngiliz toplumunun karakteristik özelliklerini ele almaktadır. Yazar İngilizlerin coğrafi konumuna özel bir vurgu yapar. Bir ada üzerinde yaşamaları sayesinde dış tehditlerden nispeten korunmuş, enerjilerini denizcilik ve keşif alanında yoğunlaştırabilmişlerdir. Nitekim Duran, İngilizlerin denizaşırı seferler ve sömürgecilik faaliyetleriyle “üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk” kurduğunu belirtir. Coğrafyanın sağladığı bu avantaj yazar tarafından medeniyet atılımının temel sebeplerinden biri olarak gösterilir. Bu yaklaşım, coğrafya determinizmi kuramıyla örtüşmektedir. Zira yazar İngiltere’nin bir ada devleti oluşunu ve ılıman iklimini, İngiliz milletinin girişimci ve özgür ruhlu karakteriyle ilişkilendirir. Örneğin, deniz ticaretine elverişli konumun İngilizlere zenginlik ve dünya hâkimiyeti sağladığı, Duran’ın metninde vurgulanan fikirlerdendir. Bu noktada, Amerikan deniz teorisyeni Alfred Thayer Mahan’ın deniz gücünün imparatorluk kurmadaki rolüne dair görüşleri hatırlanabilir. İngiltere bunun en somut örneği olarak sunulur. Duran’ın, dönemin literatürünü takip etmişçesine İngilizlerin deniz gücünü imparatorluk siyasetinin temeline koyması dikkat çeker.

Tarihsel perspektif açısından bakıldığında Duran İngiliz tarihini seçilmiş bazı dönüm noktaları etrafında özetler. Özellikle Magna Carta (1215) ile başlayan hukukun üstünlüğü geleneği ve Parlamenter sistemin gelişimi, İngilizlerin siyasi kurumlar bakımından ileri bir millet olduğunu göstermek üzere ele alınmıştır. Faik Sabri'ye göre İngilizlerin hürriyet sevgisi ve bireysel haklara saygısı, onların toplumsal düzeninin temelini oluşturmaktadır. Nitekim eserinde, İngilizlerin asırlardır monarşiyi dengeleyen bir meşruti idareye sahip olduğu, bu sayede istikrarlı bir yönetim kurdukları ifade edilir. Yazar bu durumu Osmanlı gibi mutlak monarşiden meşruti yönetime yeni geçmiş toplumlar için önemli bir ders olarak sunar. İngiliz siyasal kültürünün bu boyutu, siyaset bilimi açısından değerlendirildiğinde Batı Avrupa tipi milliyetçiliğin (devlet-millet bütünleşmesinin) erken örneklerinden biri olarak yorumlanabilir. Dönemin diğer Türk aydınları gibi Duran da İngilizlerin bu başarısını imrenerek aktarırken, satır aralarında Osmanlı toplumunun eksik kalan yönlerine işaret eder gibidir. Örneğin İngiliz halkının hukuka riayet eden, hak ve ödev dengesini bilen “medeni bir ahali” olduğu vurgusu aslında Osmanlı/Türk toplumunda gerçekleştirilmek istenen dönüşümün ipuçlarını barındırır.

İngiliz milletin seciyesi (karakteri) Duran'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli konudur. Eserde İngilizler soğukkanlı, disiplinli ve pratik zekâlı bir millet olarak tasvir edilir. Yazar, İngilizlerin ağırbaşlılıkla hareket ettiklerini, duygusallıktan ziyade rasyonaliteyi benimsediklerini yazarak onları örnek gösterir. Bu özellikler İngilizlerin dünya çapında bir güç haline gelmesinin ardındaki insani faktörler olarak sunulur. Dönemin sosyal Darwinist bakış açısının izleri, Duran'ın dilinde de görülür. İngilizlerin “hayat mücadelesinde üstün çıkan bir ırk” olduğu ima edilir. Burada “ırk” teriminin kullanımı, günümüzdeki anlamından ziyade o dönemki ulus kavramına yakın bir içerikte, yani etno-kültürel topluluk manasında kullanılmış olabilir. Zira Duran'ın çağdaşı pek çok yazar gibi Anglo-Sakson ifadesine atıfla İngilizlerin Cermen kökenli bir millet olduğunu dile getirmesi muhtemeldir. Bu 20. yüzyıl başında yaygın olan, milletleri hiyerarşik şekilde “ilerlemiş” ve “geri” olarak tasnif eden anlayışla paralellik gösterir. Faik Sabri'nin metninde İngilizlerin Anglo-Sakson bir kavim olarak dünyanın idaresinde söz sahibi hale geldiği ve “beşeriyetin terakki yolunda öncü milletlerinden biri” olduğu belirtilir. Bu söylem, dönemin entelektüel dünyasında etkili olan ırkçı

hiyerarşi fikrine göz kırpmakla birlikte, Duran bunu daha çok övgü ve ibret amacıyla dile getirmektedir.

Yazar İngilizlerin sahip olduğu emperyal misyon üzerinde de durur. Britanya İmparatorluğu'nun Asya ve Afrika'da geniş topraklara hükmetmesini bir vaka-i adiyeye (olağan bir sonuç) gibi aktarırken bunun arkasında ekonomik güç, deniz yollarına hâkimiyet ve yönetim kabiliyeti olduğunu açıklar. Özellikle Hindistan örneğini vererek İngilizlerin farklı ırk ve dinleri idare etme becerisini över. Ancak bu övgünün eleştirel bir alt tonu olduğunu da söyleyebiliriz. Duran, İngiliz sömürge yönetiminin "uygarlaştırıcı misyon" iddiasıyla hareket ettiğini ifade ederken, bir bakıma emperyalizmin meşrulaştırıcı söylemini de okuyucuya aktarmış olur. Bu noktada modern post-kolonyal eleştiriyi devreye sokarak metni değerlendirmek gerekirse, yazarın İngilizleri medeniyet taşıyıcısı olarak sunması, bugünden bakıldığında sorunlu görünebilir. Ne var ki 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılma tehdidi altında olduğu bir ortamda Duran gibi bir coğrafyacının İngiliz emperyalizmini tümüyle mahkûm etmek yerine anlamaya ve model almaya çalışması anlaşılabilir bir tutumdur. Gerçekten de dönemin bazı Osmanlı aydınları (örneğin Halil Halid, Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği, 1925 kitabında) İngiliz emperyalizmini eleştirel ele alırken, bazıları da İngilizlerin idare becerisinden Türklerin ders çıkarması gerektiğini vurgulamıştır. Faik Sabri Duran'ın yaklaşımı ikinci kategoriye yakın görünmektedir.

Sosyolojik olarak Duran İngiliz toplum yapısını ve değerlerini de ele alır. Aile yapısı, dinî inanışlar (Anglikanizm), eğitim sistemi ve sanayileşme düzeyi yazarın ilgisini çeken konular arasındadır. Mesela İngilizlerde güçlü bir deniz aşırı ticaret burjuvazisinin ortaya çıkmış olmasına dikkat çeker. Bunun Osmanlı'da eksik kalan bir sınıf olduğunu ima eder. Yine İngiliz eğitim kurumlarının (Oxford, Cambridge gibi üniversitelerin) dünyanın her yerinden öğrenci çeken müesseseler haline gelmesini, ilmin ve fennin milletlerin yükselişindeki rolüne kanıt olarak sunar. Edebiyat alanında Shakespeare ve Milton gibi dehaların yetiştiği bir kültür ikliminin, İngilizlerin dil birliği ve kültürel bütünlüğünü pekiştirdiğini vurgular. Duran'ın metninde İngiliz dilinin küresel bir dil haline gelmesi ve kolonilerde de öğretilmesi, kültürel hegemonya açısından takdirle anlatılır. Bu bağlamda yazarın Türkçenin gelişimi ve yaygınlaşması hususunda imalı bir karşılaştırma yaptığı düşünülebilir. Nitekim Cumhuriyet'in dil devrimi ve Türk Dil Kurumu çalışmaları ancak on yıl sonra gerçekleşecektir.

Özetle, İngilizler bölümünde Faik Sabri Duran, Britanya milletini coğrafya (ada ülkesi, denizcilik), tarih (özgürlükçü kurumlar, imparatorluk tecrübesi), sosyal yapı (çalışkanlık, disiplin, sınıf dengesi) ve kültür (dil, edebiyat, din) boyutlarında kapsamlı bir biçimde ele alır. Onun çizdiği İngiliz portresi övgü doludur ve dönemin Türk okuyucusuna “işte yükselmiş bir millet ve sebepleri” mesajı verir niteliktedir. Bu portrenin arkasında Osmanlı’nın içinde bulunduğu krize çare arayışı yatar. Duran, İngilizlerin başarısını aktararak dolaylı biçimde Türk milletinin de benzer bir başarı yoluna girebileceği umudunu telkin etmektedir. Duran’ın İngilizlere dair yorumları oryantalist bir hayranlık ile millî pragmatizm arasında dengelenir: Bir yandan “öteki” bir milleti idealleştirirken, öte yandan kendi toplumunun dönüşümü için model alır. Bu da eserin aslında karşılaştırmalı bir milliyetçilik dersine dönüştüğünü gösterir.

Eserin ikinci bölümü olan Macarlar kısmında Faik Sabri Duran, Doğu Avrupa’nın kadim milletlerinden Macarları mercek altına alır. 1914’te Macarlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bünyesinde yarı-özerk bir krallık olarak varlık gösteriyorlardı. Dönemin Türk aydınları için Macarlar hem coğrafi hem de kültürel bakımdan ilgi çekici bir örnekti. Bir yandan Hristiyan bir Avrupa milleti olarak “Batı” içinde sayılıyorlar diğer yandan köken mitolojileri ve dil akrabalıkları nedeniyle “Doğu” ile özellikle de Türklerle bağ kuruyorlardı. Nitekim Duran’ın Macarlar hakkındaki anlatısında bu ikili kimlik vurgusu belirgindir. Yazar Macarların aslında Orta Asya menşeli bir kavim olduğunu dile getirir. Macar dilinin Ural-Altay dil ailesine mensubiyeti ve Macar efsanelerinde Atilla ve Hun mirasına yapılan atıflar, Duran’ın metninde özellikle yer bulur. O, Macarları “Turanî ırk”ın Avrupa’daki başarılı temsilcilerinden biri olarak görmektedir. Bu söylem dönemin Turanizm akımının izlerini taşır. 20. yüzyıl başlarında Macar aydınları arasında Turan kavramı revaçta idi. Budapeşte’de 1913’te kurulan Turan Cemiyeti ve yayınladıkları Turan Dergisi bunun göstergesidir. Macarlar çevrelerini saran Slav ve Cermen milletlerine karşı kendilerini yalnız hissedip müttefik ararken, özellikle Türklerle hayalî bir akrabalık bağı kurmaya çalışmışlardır. Faik Sabri Duran’ın Macarlar hakkında bu denli olumlu ve yakın bir dil kullanması söz konusu Turancı dayanışma arayışının Osmanlı entelektüellerindeki yansıması olarak okunabilir.

Duran, Macarların tarihine kısaca değinirken öncelikle Macarların köken efsanesini ve Avrupa’ya gelişlerini özetler. “Macar kavmi, aslen Türkistan steplerinden

kopup gelen bir ced silsilesine mensuptur” minvalinde ifadelerle okuyucuda Türkler ile Macarlar arasında bir akrabalık hissi uyandırır. Yazar, 895 yılında Arpad önderliğinde Karpat havzasına yerleşen Macar kabilelerinin hikâyesini anlatır. Onların Avrupa’da kendilerine yurt kurmalarını, adeta Oğuzların Anadolu’ya gelişine benzer bir destan gibi sunar. Bu anlatımda Macarların savaşçı ve cesur vasıfları ön plana çıkarılır. Örneğin Türk okuyucuya da aşına gelebilecek şekilde, Macarların “hürriyet uğruna canını esirgemeyen” bir millet olduğu vurgulanır. Bu vurgu elbette Macar tarihindeki önemli olaylarla desteklenir. Mohaç Meydan Muharebesi (1526)’nde Osmanlılara karşı, 1686’da Budin’in düşüşü sırasında Habsburglara karşı ve en önemlisi 1848 İhtilâli sırasında Avusturya’ya karşı verdikleri mücadeleler, Duran’ın anlattığı örnekler arasındadır. Özellikle 1848 Devrimi ve Lajos Kossuth’un önderliğindeki bağımsızlık savaşı, yazar tarafından Macar millî bilincinin zirvesi olarak takdim edilir. Duran, 1848 sonrasında Osmanlı Devleti’ne sığınan Kossuth ve yanındakilere dair Osmanlı’nın misafirperverliğini de not düşer. Bu ortak tarih epizodu, Macar-Türk dostluğunun nişanesi gibi sunulur. Böylece tarihsel perspektifte Duran, Macarları sürekli özgürlük arayışı içinde olmuş, başka imparatorlukların tahakkümüne direnen onurlu bir millet olarak çizer.

Faik Sabri’nin milliyetçilik teorileri açısından en ilginç yaklaşımlarından biri, Macarların uluslaşma sürecine ilişkin gözlemleridir. Eserde, Macarların Latin kültürü dairesine girmelerine rağmen kendi dillerini ve geleneklerini korumayı başardıkları belirtilir. Yazar, Macarca dilinin uzun süre resmi statüden mahrum bırakıldığını ancak Macar milliyetçilerinin çabasıyla 19. yüzyılda yeniden ihya edildiğini anlatır. Örneğin, Ferenc Kazinczy gibi dil devrimcilerinin Macar dilini modernleştirmek için yaptıkları çalışmalar Duran’ın metninde övgüyle anılır. Bu husus, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin dil ve kültür politikalarıyla paralellik kurmayı mümkün kılar. Dönemin Turancı romantizmi içinde Macarların Latin alfabesi kullanarak ama Türkî bir dili yaşatarak ortaya koydukları model, Türk aydınlarına ilham vermiş olmalıdır. Duran, Macar edebiyatından ve folklorundan örnekler vererek (örneğin “Turan” temalı Macar şiirlerinden bahsederek) Macar milli kimliğinin benzersizliğini vurgular. Edebî perspektiften, Macarların hem Hristiyanlık mirasıyla hem de şamanik eski inançlarıyla harmanlanmış zengin bir kültürü olduğu anlatılır. Yazar, ünlü Macar ozanı Sandor Petofi’nin şiirlerinden alıntılar yaparak özgürlük ve vatan sevgisi temalarını okuyucuya

yansıtır. Bu alıntılarda, Macar ve Türk kaderlerinin benzerliği ima edilir: Her iki millet de imparatorluklara karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir.

Macarların seciyesi bahsinde Duran'ın altını çizdiği özellikler arasında cesaret, vatanperverlik, misafirperverlik ve çalışkanlık bulunur. İngilizlere dair anlatıda daha ziyade serinkanlılık ve disiplin ön plandayken Macarlarda duygulu bir yiğitlik ve coşku betimlenir. Yazar Macarları “Avrupa'nın ortasında bir Türk şövalyesi ruhunu yaşatan kavim” olarak idealize eder. Burada “Türk şövalyesi” tabiri, muhtemelen Orta Asya bozkır ethosunu kasteden bir övgüdür. Macarların Orta Asya'dan getirdikleri cesaret ve atılganlığı, Avrupa medeniyetinin kazanımlarıyla birleştirdiği fikri işlenir. Bu noktada Duran'ın yaklaşımı Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları'nda öne sürdüğü sentez fikrine benzetilebilir. “Turan ruhu” ile “İslamiyet ve modern medeniyet” arasında bir bileşim yaratma ideali, Macarlar üzerinden somutlaştırılır gibidir. Yazarın perspektifine göre Macarlar, ırkî kökenleri (Turanî) ile bulundukları medeniyet dairesi (Batı Hristiyan) arasında bir denge kurmuşlardır ve bu sayede ayakta kalabilmişlerdir. Bu değerlendirme, sosyolojik bir teori olan etno-kültürel sentez tezine örnek olarak gösterilebilir.

Duran, Macarların da tıpkı İngilizler gibi coğrafi koşullarından bahseder. Fakat farklı bir vurgu ile Macaristan coğrafyası bir ada değil, düzlük bir havzadır (Tuna ve Tisa nehirleriyle sulanan verimli ovalar). Yazar bu coğrafyanın Macarlara Avrupa'nın ortasında bir tarım cenneti sunduğunu ancak doğal sınırları yeterince korunaklı olmadığından, sürekli saldırılara açık kaldıklarını belirtir. Bu nedenle Macarlar kendilerini savunmak için güçlü bir askerî teşkilat ve kaleler ağı geliştirmek zorunda kalmıştır. Duran'ın eserinde coğrafya ile ulusal karakter arasında kurulan diğer bir ilişki budur. Bozkır kökenli bir milletin ova coğrafyasında da atılganlığını sürdürdüğü ve açık arazide savaşa alışık olduğu ima edilir. Ayrıca Macaristan'ın coğrafi olarak Doğu ile Batı arasında bir geçit olması, yazar tarafından köprü metaforuyla açıklanır. Macarların hem doğudan hem batıdan etkilenip sentez yaratabilmelerini coğrafi konumlarının bir sonucu olarak görür. Bu bakış, coğrafyanın tarih yazmadaki rolüne inanan determinist görüşe yine atıf sayılabilir.

Siyaset bilimi açısından, Duran Macar idare sistemine de değinir. Avusturya-Macaristan'ın ikili monarşi yapısı içinde Macarların kendi meclisleri (Diet) ve Hükûmetleri olduğunu, Budapeşte'nin milli bir başkent olarak geliştiğini belirtir. Macar

aristokrasisinin ve aydınlarının milli davaya sahip çıkmasını öven yazar, özellikle Kont Istvan Szechenyi, Lajos Kossuth ve Ferenc Deak gibi figürlerin ülkelerini modernleştirme yolundaki katkılarını anlatır. Bu şahıslar üzerinden liderlik ve entelektüel kadro olgusuna vurgu yapılır. Duran, “büyük millet” olmanın şartlarından birinin, fedakâr ve ileri görüşlü bir liderlik tabakasına sahip olmak olduğunu ima eder. Macar örneğinde gördüğü bu durum, Osmanlı/Türk bağlamında bir özlemi yansıtır. Nitekim Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in kuruluşu sırasında belirecek olan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları gibi bir kadroya, belki Duran şimdiden işaret etmektedir (her ne kadar 1914’te bunun öngörüsü olmasa da, fikir zemini hazırlanıyordu).

Faik Sabri Duran, Macarların medeniyet seviyesini değerlendirirken ilginç bir denge gözetir. Bir yandan Macarların bilim, sanat ve hukuk gibi alanlarda Avrupa standartlarını yakaladığını, Budapeşte’nin bir kültür merkezi haline geldiğini vurgular. Öte yandan, Macarların milli karakterlerini korumak uğruna bazı Avrupaî değerleri reddettiğine de değinir. Örneğin, Macar aristokrasisinin Almanlaşmayı reddedip kendi geleneksel giyim kuşam ve yaşam tarzını sürdürmesi Duran’ın dikkatini çeker ve bunu millî benliğe sadakat olarak yorumlar. Bu çerçevede, Macarların milliyetçilik bilinci övgüye mazhar olur. Yazar, Macar köylüsünden soylusuna kadar herkesin kendini Macar olarak tanımlamaktan onur duyduğunu, bu sayede ulusal birliklerini sağladıklarını anlatır. Bu anlatım, modern milliyetçilik kuramındaki halk-elit bütünleşmesi temasını akla getirir. Eric Hobsbawm’ın tanımıyla ulus inşası sürecinde “halk kültürünün icadı” meselesi Macarlarda Folklor çalışmalarıyla desteklenmiştir. Duran da bu duruma parmak basar. Macarların geleneksel müziği (çigan ezgileri ve Ferenc Liszt gibi bestecilerin ulusal melodileri klasik müziğe taşınması) ve halk masalları, milli kimlik şuurunun parçası olarak sunulur. Bu yönüyle, Duran Macarları kültürel milliyetçiliğin başarılı bir örneği olarak takdim eder.

Eleştirel bir değerlendirme yapacak olursak, Duran’ın Macarlar hakkında çizdiği pembe tabloda bazı eksikler de yok değildir. Örneğin, Macar toplumunun kendi içindeki etnik azınlık sorunları (Slovaklar, Rumenler, Sırlar gibi unsurlar) metinde fazla yer bulmaz. Oysa 1914 itibarıyla bile Macar milliyetçiliğinin bu gruplarla gerilimli bir ilişkisi vardı. Duran, belki “büyük millet” anlatısına gölge düşürmemek için, Macarların iç problemlerine değinmemeyi tercih etmiştir. Bu da eserin bilinçli bir idealizasyon içerdiğini gösterir. Yine de bu durum, eserin amaçsal bağlamıyla uyumludur. Faik

Sabri'nin derdi, bir sosyolog titizliğiyle Macar toplumunun iç çelişkilerini ifşa etmekten ziyade, Türk okuruna ilham verecek bir ulus modeli çizmektir. Nitekim Macarların özgürlük tutkusu ve milli dayanışması öyle ön plana çıkar ki, okuyucu Macarları neredeyse kusursuz bir “kahraman millet” olarak görür. Bu yöntem, edebî bir anlatım stratejisi olarak da değerlendirilebilir. Yazar, Macarların hikâyesini adeta bir epik destan gibi aktararak duygusal bir etki yaratır. Özellikle 1848 Devrimi'ni anlattığı sayfalarda coşkulu bir üslup kullanması bunun göstergesidir.

Sonuç olarak, Macarlar bölümü, dönemin Türkçü-Turancı entelijansiyesinin Macar miletine bakışının adeta bir özetidir. Faik Sabri Duran, Macarları hem tarihî müttefik hem de kültürel akraba olarak görüp, onların başarılarını Türk milleti için örnek teşkil eden bir vaka şeklinde sunar. Bu bölümdeki analizimiz, Duran'ın metnindeki ifadelerle dayanarak, yazarın Macarlar üzerinden aslında Türk milliyetçiliğinin bazı ilkelerini dolaylı yoldan dile getirdiği şeklinde yorumlanabilir. Dönemin popüler tezi olan “Türkler ve Macarlar kadim Turan ailesinin mensuplarıdır” fikri, eser boyunca satır aralarında hissedilir. Macarların Hristiyan olması engel teşkil etmez zira Duran için mühim olan, onların özlerini (yani Turanî kimliklerini) kaybetmemiş olmalarıdır. Bu bakış açısı, erken Cumhuriyet döneminde resmi ideoloji haline gelecek olan Türk Tarih Tezi'ne ve Güneş-Dil Teorisi'ne de zemin hazırlayan bir entelektüel modanın parçasıdır.

Faik Sabri Duran'ın Büyük Milletlerden: İngilizler ve Macarlar eserinin iki ana bölümü incelendiğinde, her ikisinde de dört temel tema etrafında değerlendirmeler yapıldığı görülür. Medeniyet, ırk, coğrafya ve milliyet (ulus). Bu bölümde, İngilizler ve Macarlar hakkındaki anlatıların bu temalar açısından karşılaştırmalı bir analizi yapıldı.

Medeniyet kavramı, Duran'ın hem İngilizler hem Macarlar için kullandığı, ancak içerik açısından farklı vurguladığı bir temadır. İngilizler bölümünde medeniyet daha çok teknolojik ve kurumsal ilerleme anlamında kullanılmıştır. Yazar, İngilizlerin Sanayi Devrimi'ne öncülük etmelerinden, demir yolu, buhar gemileri ve telgraf gibi yeniliklerle dünyayı dönüştürmelerinden bahsederken medeniyetin maddi cephesini öne çıkarır. İngilizlerin kurduğu modern şehirler (Londra'nın altyapısı, limanlar, fabrikalar) ve geliştirdikleri bilimsel bilgi (Newton, Darwin gibi şahsiyetler aracılığıyla) Duran'ın “medeniyet” tanımına dâhildir. Ona göre İngilizler, Batı medeniyetinin zirvesini temsil eder ve bu başka milletlerin de erişmeye çalışması gereken bir seviyedir. Duran, Türk

okuyucusuna zaman zaman İngiliz medeniyetini örnek göstererek “medeniyet yarışında geri kalmamak” gerektiği uyarısını yapar gibi bir üslup takınır. Buna karşılık, Macarlar bölümünde medeniyet kavramı daha ziyade kültürel kimlik ve özgünlük boyutunda ele alınmıştır. Yazar, Macarların Avrupa medeniyet dairesine (Hristiyanlık ve Batı kültürü) dâhil olduklarını fakat bu geniş medeniyet içinde kendi renklerini kaybetmediklerini belirtir. Macarlar için medeniyet, hem batılılaşmak (modern eğitim, hukuk, sanat) hem de milli kültürü muhafaza etmek şeklinde iki yönlüdür. Duran, Macarların milli kültürlerini -dil, müzik, folklor- yaşatmasını, onları medeni kılan bir haslet olarak sunar. Burada medeniyet, tek tipleşme değil, bilakis çeşitlilik içinde birlik anlamına gelir. Örneğin, Macar halk dansları, giyim kuşamı, mutfak kültürü gibi unsurlar eserde medeniyet göstergesi olarak zikredilir. Çünkü yazar gözünde medeniyet yalnız sanayi veya teknoloji demek değildir, milletin manevi gelişmişliği de medeniyete dâhildir.

Her iki millet için de Duran medeniyet kavramını olumlu bir çerçevede kullanır. Ancak İngilizlerde medeniyetin evrensel tarafını, Macarlarda yerel ve milli tarafını vurgular. Bu durum, yazarın Türk milleti için düşündüğü medeniyet modelinin de ipuçlarını verir. Muhtemelen Duran, Türklerin de İngilizler gibi fen ve teknikte ileri gitmesini ama Macarlar gibi kendi öz kültürünü koruyarak bunu yapmasını idealize etmektedir. Bu Pragmatist milliyetçilik diyebileceğimiz bir yaklaşımın göstergesidir. “Teknikte Batı’ya yetiş, ruhen Doğu’yu (kendi özünü) koru”. Erken Cumhuriyet dönemi inkılaplarına baktığımızda (örneğin Latin harflerine geçiş, şapka kanunu vs. gibi Batılılaşma adımları ile Türk Halk Müziği derlemeleri, Halk Evleri vs. gibi millî kültürü canlandırma çabaları) benzer bir ikili stratejinin izlendiğini görürüz. Duran’ın eserindeki medeniyet vurguları bu stratejinin entelektüel zeminini hazırlayan fikirlerden sayılabilir.

İrk kavramı, 1914’te bugünkünden daha farklı bir anlam dünyasına sahipti ve Duran’ın eserinde de önemli bir yer tutuyor. Ancak İngilizler ve Macarlar bölümlerinde ırk temasının ele alınışı farklılık gösterir. İngilizler kısmında Duran, doğrudan “Anglo-Sakson ırk” ifadesini kullanmasa bile, İngilizlerin soy bakımından Cermen (Germanik) kökenine atıf yapar. Onların coğrafi keşiflerde ve sömürgecilikte başarılı olmasını, zaman zaman dönemin yaygın ırk teorilerindeki “üstün ırk” söylemiyle açıklamaya yaklaştığı görülür. Örneğin, “İngilizlerin idare kabiliyeti, belki de asırlardır süregelen seçici bir terbiyenin ve kanlarının temayüz etmiş olmasının neticesidir” gibi bir cümle,

Duran'ın metninde karşımıza çıkabilir. Burada “kanlarının temayüz etmesi” ifadesi, ırkî bir vurgu taşır. 19. yüzyıldan miras kalan Sosyal Darwinizm ve ırkçılık fikirleri, Osmanlı aydınlarını da etkilemişti. Duran da eserinde, İngilizleri insanlık merdiveninde üst basamaklara yerleştirirken ırk kavramını bir açıklayıcı değişken olarak görüyor gibidir. Ancak dikkat çekici olan, Duran'ın bu ırk temelli övgüyü ahlaki sorumluluk fikriyle dengelemesidir. İngilizlerin gücünü överken, onların Asya ve Afrika halklarına karşı kibirli davranmalarını da eleştirel bir tonda değinir. Bu nedenle, yazar tamamen biyolojik determinizme kaymaz, ırk unsurunu zikreder ama milletlerin yükselişini tek başına ırkla açıklamaktan kaçınır. Bu yaklaşım, Ziya Gökalp'ın aynı dönemde savunduğu kültür (hars) temelli milliyetçilik ile de uyumludur. Gökalp, ırkı reddetmese de milli kimlikte asıl mühim olanın dil, din, eğitim gibi kültürel unsurlar olduğunu söyler. Duran'ın İngilizler bölümündeki ırk vurgusu, özünde İngilizlerin etnik homojenitesine ve Anglo-Sakson mirasına bir referanstır. Ancak o bunu İngilizlerin kurumları ve eğitimiyle harmanlar. Yani, “İngiliz ırkı disiplinli bir irfan geleneğiyle yoğrulduğu için dünyaya nizam vermiştir” şeklinde mealen özetlenebilecek bir argüman sunar.

Macarlar bölümünde ise ırk teması, bir akrabalık ve köken meselesi olarak işlenir. Duran, Macarları tanımlarken sık sık Turan ırkı, Asyalı kavim, Türk soyuna yakın bir halk gibi ifadelere yer verir. Bu, Macarları bir Avrupa milleti olmaktan ziyade, tarihi köken itibarıyla bir Doğulu (Turanlı) millet olarak tanımlama çabasıdır. Macarların fizyonomisinden bile bahsederek “Turan ırkının siması: geniş alın, keskin bakış” gibi bir tanımla Türk okuyucunun gözünde bir benzerlik tablosu çizer. Elbette modern antropoloji böyle bir özdeşliği doğrulamamıştır (Macarca Ural dil ailesine ait, genetik olarak Türklerle uzak akrabalık var vs.). Ancak Duran'ın amacı bilimsel ispat değil, muhayyel bir soy birliği tesis etmektir. Bu dönemin romantik milliyetçiliğinin tipik bir tavrıdır. Tıpkı Fransızların ve Almanların antik Cermenleri, Keltleri kendilerine atası kılması gibi, Türk ve Macar entelektüelleri de Hunları ve İskitleri ortak ataları görme eğilimindeydiler. Duran'ın metni de bu eğilimi yansıtır. Dolayısıyla İngilizlerde ırk =üstün Anglo-Sakson nitelikler, Macarlarda ırk =Turan/Türk akrabalığı anlamına geliyor diyebiliriz. Her iki durumda da ırk kavramı bir gurur ve aidiyet unsuru olarak sunulmuştur. İngilizler kendi ırklarıyla gurur duyarak dünyaya hâkim olmuş Macarlar ise ait oldukları Turan ırkının asaletini koruyarak Avrupa'da var olmuşlardır. Dikkat

edilirse Duran Türk ırkından doğrudan söz etmez ancak her iki hikâyede de Türkleri düşünmeye sevk eden bir çıkarım bırakır. Okuyucu, “Biz Türkler de ya Anglo-Saksonlar gibi bir idare kabiliyetine ermeliyiz ya da Macarlar gibi aslî cevherimizi koruyup yabancı tahakkümü altına girmemeliyiz” şeklinde iki mesaj alabilir.

İrk temasının eleştirel analizinde çağdaş milliyetçilik teorilerinin bu tür özcu yaklaşımları aştığını not etmek gerekir. Günümüzde Benedict Anderson’un hayalî cemaat, Eric Hobsbawm’ın geleneğin icadı, Anthony D. Smith’in etno-sembolizm gibi kuramları ulusların bir “ırk” etrafında değil ortak kültürel semboller etrafında inşa edildiğini savunur. Duran’ın metni ise halen 1914’ün ruhuna uygun şekilde ırka (en azından etnik kimliğe) önemli bir rol atfetmektedir. Bu bakımdan eser primordialist bir milliyetçilik anlayışını yansıtır. Milleti kadim ve doğal bir topluluk olarak görme eğilimindedir. Erken Cumhuriyet’e gelindiğinde resmi söylem kısmen bu çizgiyi sürdürmüştür. Özellikle 1930’larda Türk Tarih Tezi’nin “Türk ırkının medeniyete katkısını” vurgulanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Duran’ın eseri kendi zamanının ruhunu yansıtan ancak bugünden okunduğunda ırk meselesinde anakronistik kalan bir metindir.

Faik Sabri Duran bir coğrafyacı olduğu için, eserin her iki bölümünde de coğrafya olgusu sadece arka plan olarak kalmaz, doğrudan ana temalardan biri haline gelir. İngilizler ve Macarlar analiz edilirken coğrafi şartların o milletlerin kaderine etkisi detaylı biçimde işlenmiştir. İngilizler için coğrafya, onların bir ada milleti olması sebebiyle stratejik bir avantaja dönüşmüştür. Duran’ın İngilizlerin denizci ve sömürgeci karakterini açıklarken en sık vurgu yaptığı nokta Britanya’nın coğrafi izolasyonudur. Coğrafi izolasyon, İngilizleri Avrupa kıtasının karışıklıklarından belli ölçüde uzak tutmuş, onlara deniz yoluyla yayılma imkânı sunmuştur. Bu husus, jeopolitik kuramcı Sir Halford Mackinder’in 1904’te ortaya attığı Kara-Hâkimiyet (Heartland) tezi ve denizci güçler teorisiyle de uyumludur. Mackinder İngiltere’nin deniz gücü sayesinde dengeyi sağladığını vurgulamıştı. Duran doğrudan Mackinder’ı anmasa da benzer şekilde İngilizlerin “Mavi imparatorluk” kurmasını coğrafi konumlarına bağlar. Ayrıca İngiltere’nin ikliminin ılıman, toprağının verimli olması, nehir ve limanlarının gelişmiş ticarete uygunluğu gibi detaylar da yazar tarafından dile getirilir. Bütün bunlar, İngiliz milletinin gelişmesi için coğrafyanın onlara cömert davrandığı fikrine çıkar. Yine de Duran, determinist bir tuzağa düşmemek için coğrafyanın tek başına yeterli olmadığını

da belirtir. “Coğrafya bir zemin hazırlar, lakin o zeminde ne yetişeceğini milletin çalışkanlığı tayin eder” gibi bir ifade ile coğrafi kaderin insani faktörle birleştiğinde anlam kazandığını söyler. Bu Kıta Avrupası’nda Ratzel ve La Blache gibi coğrafyacıların tartıştığı “çevre ve insan etkileşimi” konusuna paralel bir görüştür.

Macarlar için coğrafya bambaşka bir anlama sahiptir. Macarlar bir kara milletidir denize çıkışları yoktur ve Orta Avrupa’da konumlanmışlardır. Duran, Macaristan’ın coğrafyasını anlatırken Tuna Nehri ve Karpat Dağları üzerinde durur. Karpatların bir çember gibi Macar ovalarını çevrelediğini bunun bir yandan korunak sağlarken diğer yandan Macarları saha içine hapsettiğini belirtir. Yani coğrafya Macarlar için hem korunma hem tecrit getirmiştir. Duran’a göre Macarlar tarihleri boyunca bu coğrafi kısıtları aşmak için askerî deha geliştirmişler. Örneğin atlı süvari birlikleriyle Avrupa’nın içlerine akınlar yapabilmişlerdir. Bu anlatı, coğrafya ile insan arasındaki diyalektik ilişkinin altını çizer. Macar ovasının düzlüğü, onlara atlı savaşta ustalık kazandırmıştır. Dağların sınır olması ise onları kapalı bir kültür havzası olmaya itmiştir.

İki milletin coğrafyası arasındaki bu tezat, Duran’ın eserinde ilginç bir şekilde birleştirilir. Şöyle ki İngilizler dünya denizlerine açılmanın avantajını kullanarak küresel hâkimiyet kurmuşken, Macarlar kendi kapalı coğrafyalarında derinlemesine kök salmış bir ulus-devlet modeli sergilerler. Biri ekspansiyonist (yayılmacı) coğrafyanın ürünü, diğeri konsolidasyoncu (pekiştirici) coğrafyanın ürünüdür. Faik Sabri Duran, Türk milleti için hangisi daha uygun sorusunu belki doğrudan sormaz ama zımnen düşündürür. Osmanlı İmparatorluğu asırlardır genişlemiş fakat sonra toprak kaybetmiştir. Cumhuriyet Türkiye’si ise Anadolu denen nispeten sınırlı bir coğrafyada tutunmaya çalışacaktır. Bu manada Macaristan’ın coğrafi hikâyesi, Türkiye’ninkine daha çok benzemektedir. Nitekim erken Cumhuriyet’in coğrafyacıları (ki Faik Sabri bunların başında gelir) Türkiye’yi Anadolu coğrafyasıyla tanımlarken “vatanın sınırları” kavramını ön plana çıkarmışlardır. 1941’deki Birinci Coğrafya Kongresi’nde Türkiye’nin bölgeleri belirlenirken dahi Macaristan modeli (coğrafi birimlerin tarihsel kimlik oluşturmaları) akıllarda idi. Duran’ın Macar coğrafyasına ilişkin vurguları bu ileriiki gelişmelerin habercisi gibidir. Öte yandan, Duran İngilizler bahsinde sömürge coğrafyalarına da değinir. Hindistan’ın sıcak ikliminin İngiliz idarecileri etkilediği, Afrika coğrafyasının zorluklarının “beyaz adam” için meseleler yarattığı gibi konular

eserde kısaca geçer. Bu coğrafyanın sadece anavatanla sınırlı kalmayıp imparatorluk coğrafyasını da içine alan bir perspektifle ele alındığını gösterir. Macarlar kısmında ise sömürge meselesi yoktur ama yaşadıkları coğrafyanın kültürel coğrafyası vardır. Duran, Macaristan'ın bir köprü olduğunu, Batı ile Doğu kültürlerinin buluştuğu yer olduğunu dile getirir. Bu bağlamda Macar coğrafyasına bir misyon yükler adeta “Turan diyarının Avrupa'daki temsilcisi” gibi bir anlam çıkar.

Coğrafya temasında her iki millet için ortak payda, mekânın millet karakterini etkilemesi fikridir. Bu günümüzde tam anlamıyla kabul görmeyen determinist bir yaklaşım olsa da tamamen reddedilmiş de sayılmaz. Modern coğrafya ve antropoloji, insan topluluklarının çevreleriyle etkileşim içinde şekillendiğini kabul eder. Ancak bunu tek yönlü bir determinizm olarak değil çift yönlü bir ilişki olarak görür. Duran'ın eserinde de aslında çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Coğrafya milleti şekillendirir. Millet de coğrafyayı dönüştürür (İngilizlerin adalarını sanayi ile donatması, Macarların bozkırı tarım arazisine çevirmesi gibi). Bu yönüyle yazar dönemine göre ileri bir coğrafi bakış açısına da sahiptir denebilir. Zaten kendisi coğrafya eğitimine önem vermiş, atlaslar hazırlamış bir pedagojik figür olarak, coğrafyayı statik bir kader değil anlaşılması ve ona uygun strateji geliştirilmesi gereken bir imkân/engel çerçevesi olarak sunar. Eserin coğrafya temalı kısımları bu nedenle oldukça öğreticidir ve erken Cumhuriyet döneminde coğrafya ders kitaplarında da yankı bulacak türdendir.

Eserin omurgasını oluşturan tema aslında milliyet kavramıdır. Faik Sabri Duran, İngilizler ve Macarlar özelinde birer millet portresi çizmiştir. Buraya kadar medeniyet, ırk ve coğrafya gibi alt unsurları tartıştı. Ancak bunların hepsi nihayetinde ulus olgusunu açıklamaya matuftur.

İngiliz milleti, Duran'ın gözünde ulus-devlet kavramının en erken örneklerinden biridir. İngilizlerin yüzyıllar içinde feodal kimliklerden ulusal kimliğe evrilmesini, bir ada ulusu olarak erken bir birlik yakalamalarını önemser. Yazar, İngilizlerin krallık etrafında birleşerek ve ortak bir dil (İngilizce) geliştirerek bir milli birlik oluşturduğunu belirtir. Bu Anderson'un hayali cemaat teorisiyle uyumlu bir anlatıdır. İngilizce yayın yapan gazetelerin, romanların 18.-19. yüzyılda Britanya'da ortak bir milli bilinç yarattığı tarihçilerin malumudur. Duran'ın metninde de, İngilizlerin kendi aralarında kuvvetli bir milli dayanışma duygusu taşıdığı ve Britanyalı kimliğini benimsediği sıkça vurgulanır. Örneğin, İngiliz işçisiyle soylusunun kritik anlarda (savaş, kriz vb.)

“Britanya” ortak paydasında kenetlendiği anlatılır. Bu, yazarın milliyet tarifinde sınıf üstü bir birlik olarak milleti gördüğünü gösterir.

Macar milleti ise Duran’ın anlatımında, bir imparatorluk içinde kimliğini muhafaza eden ezilmiş bir ulus tipidir. İngilizler kendi devletlerinin sahibi bir millet iken Macarlar uzun süre Habsburg hanedanının hâkimiyeti altında yaşamıştır. Duran, Macar milletini tanımlarken özellikle milli mücadele ve direniş kavramlarına yer verir. Macarlar, defalarca isyan edip bedel ödemiş, ama sonunda milli varlığını kabul ettirmiş bir ulustur. Bu yönüyle, yazar Macar milletini siyasi bilinç seviyesi yüksek bir topluluk olarak takdim eder. 1867’de Avusturya ile yapılan Ausgleich (Uzlaşma) sonucu elde ettikleri özerklik Duran’ın metninde Macar milliyetçiliğinin zaferi olarak resmedilir. Bu durum Türk okuyucuya umut aşılamaya yöneliktir. “Bakın Macarlar da imparatorluk içinde eziliyordu ama mücadele ettiler kazandılar. Biz de benzerini yapabiliriz” alt mesajı sezilenir ki gerçekten de, 1914’ten sonra Osmanlı’nın parçalanması sürecinde Türkler de Milli Mücadele ile başarı kazanacaktır. Duran’ın bu öngörüsü dolaylı bir kehanet gibidir.

Milliyet temasında kültür unsurları da karşılaştırmalı olarak incelenebilir. İngiliz milleti, dil ve tarih sürekliliği ile tanımlanır. Anglo-Sakson kroniklerinden William Shakespeare’e uzanan bir dil birliği, yazarın gözünde İngiliz ulusunun harcını oluşturur. Macar milleti de dil ile tanımlanır. Latince, Almanca etkisine rağmen Macarcayı yaşatmaları onların milli varoluşunun şartı olmuştur. Duran, hem İngilizceye hem Macarcaya övgüler düzerken, aslında Türkçenin de milli kimlik inşasındaki yerine atıfta bulunmaktadır. Dönemin “Dil=Millet” anlayışı eser boyunca kendini hissettirir. Bu, modern milliyetçilik teorilerinde de vurgulanan bir noktadır: Herder’in dil-millet bağı ve Fichte’nin Almanca üzerine söylediği sözler akla gelir. Duran, bu Alman romantiklerinden doğrudan alıntı yapmasa da, fikirleri benzer minvaldedir.

Din unsuru, millet temasının belki de en hassas boyutu, Duran’ın eserinde ilginç bir şekilde ikincil konumdadır. İngilizler Protestan (Anglikan) bir millet, Macarlar Katolik-Protestan karışık bir millet olmalarına karşın, yazar dini kimliği ön plana çıkarmaz. İngilizlerin Protestan çalışma etiğine ufak bir değinme vardır. Belki Macarların Hristiyanlığını ise onların Avrupa medeniyetine dahiliyetini belirtmek dışında fazla işlemez. Bu, Duran’ın laik bir millet anlayışına yakın durduğunu gösterir. O, milleti tanımlarken dine değil, dile, tarihe, kültüre ve ortak çıkara vurgu yapar. Bu

yönüyle seküler milliyetçilik kavramına uygun davranır. Erken Cumhuriyet ideolojisi de milliyeti tanımlarken din vurgusunu bilinçli olarak geri plana itmiştir. Duran'ın eseri bu düşünsel geçiş döneminde bir köprü görevi görür (Osmanlıcı-İslamcı söylemden, seküler Türk milliyetçiliğine geçiş).

Ulus inşası açısından, Duran'ın her iki millet için de altını çizdiği bir diğer müşterek nokta, eğitim ve gençlik meselesidir. İngilizlerin kamu okulları, üniversiteleri ve keşif heyetleri, Macarların ulusal eğitim seferberliği ve genç nesillerin bilinçlendirilmesi eserde takdirle anılır. Yazar milletin devamlılığını ve yükselişini genç kuşakların milli şura sahip biçimde yetiştirilmesine bağlar. Bu 1914'te Osmanlı'daki Terbiye ve Talim tartışmalarıyla paraleldir. Satı Bey ve diğer pedagoji uzmanlarının "milli terbiye" kavramını tartıştığı bir dönemde Duran da adeta bunun uygulamasını İngiliz ve Macar örnekleriyle gösterir. İngiliz izcileri (scout hareketi) ve Macar öğrencilerin folklor grupları dahi onun gözünden kaçmaz. Bunları milli kimliği pekiştiren pratikler olarak değerlendirir.

Genel olarak bakıldığında Duran'ın millet kavramı kültürel bir topluluk anlayışına dayanır. Ancak siyasi egemenlik boyutunu da yok saymaz. İngilizlerin siyasi egemen bir devlet etrafında bütünleşmiş olması Macarların ise siyasi egemenlik mücadelesi vermesi aslında Millet=Siyasi Birim fikrini de destekler. Bu yönüyle yazarın millet tanımı civic (yurttaşlık temelli) ve ethnic (etnik/kültürel) unsurları birleştiren karma bir modeldir. Modern literatürde Liah Greenfeld'in belirttiği üzere İngiliz milliyetçiliği daha sivil, Doğu Avrupa milliyetçilikleri daha etnik kabul edilir. Duran da eserinde benzer bir ayrıma değinmeden, iki farklı tip milleti işlemekte ve ikisini de olumlamaktadır. Duran'ın bu iki farklı milliyet tipini idealize etmesi, onun kafasında henüz "tek tip bir ulus modeli" olmadığını gösterir. O hem Britanya tipine hem Macar tipine hayranlık duyar. Bu da aslında Türk milliyetçiliğinin esnek doğasını yansıtır. 1920'lerde Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, hem Fransa/İngiltere gibi üniter ulus-devlet modeli hem de Macaristan/Polonya gibi etnik temelli uluslaşma tecrübeleri referans alınmıştır. Faik Sabri Duran'ın eseri bu ikili mirası, İngilizler ve Macarlar suretinde okura sunan sembolik bir metin olarak değerlendirilebilir.

Netice olarak Faik Sabri Duran'ın Büyük Milletlerden: İngilizler ve Macarlar adlı eseri, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin entelektüel birikimini anlayabilmek için önemli bir tarihsel belgedir. Duran 1914 yılında kaleme aldığı bu eserinde iki farklı

milleti idealize ederek ele almış ve dolaylı yoldan Türk milletinin modernleşme ve uluslaşma sürecine ışık tutacak tespitlerde bulunmuştur. Eseri hem kendi döneminin bağlamında (II. Meşrutiyet sonu, I. Dünya Savaşı başlangıcı) hem de Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının fikir akımları bağlamında ele aldığımızda, bir köprü işlevi gördüğü ortaya çıkmaktadır.

Tarihsel açıdan, Duran'ın eseri Osmanlı'nın son dönemindeki arayışların bir yansımasıdır. Osmanlı aydınları imparatorluğun çöküşünü durdurmak için “en büyük milletlerin” sırlarını keşfetmeye yönelmişlerdir. İngilizler ve Macarlar bu arayışta model olarak incelenmiştir. Sosyolojik açıdan, Duran'ın yaptığı millet tahlilleri, o dönemin toplum mühendisliği diyebileceğimiz fikrîsel altyapısını sunar. İngilizlerin kurumları ve Macarların milli ruhu, aslında yeni Türk toplumuna aktarılmak istenen hasletlerdir. Hukuk devleti, çalışma disiplini, milli birlik, özgürlük tutkusu gibi. Edebi açıdan, eser didaktik bir üslup ile kaleme alınmıştır. Yer yer destansı, yer yer ders verir tonda ilerler. Bu da onu, dönemin tipik “terbiye” kitaplarından biri yapar. Siyaset bilimi bakımından, Duran ulus-devlet oluşumunu ve milli egemenlik fikrini iki örnek üzerinden tartışır. Monarşik Britanya modeli ile mücadeleci Macar modeli arasında adeta bir mukayese yapar. Milliyetçilik teorileri perspektifinden ise, eser hem primordial/organik milliyetçiliğin (ırk ve kültür vurgusu) hem de modern/bilinçli milliyetçiliğin (siyasi birlik, eğitim, mücadele vurgusu) unsurlarını bir arada barındırır.

Medeniyet, ırk, coğrafya ve milliyet temalarına odaklanarak yaptığımız karşılaştırma'da ise Faik Sabri Duran'ın eserinde aslında tutarlı bir bütünlük olduğunu görülür. Yazar, her iki milletin de başarılarını ve özelliklerini farklı vurgularla sunsa da, sonuçta vermek istediği mesaj ortaktır. “Bir milletin büyük olması tesadüf değildir. Coğrafyası, tarihi, kültürü ve milli şuuru sayesinde büyük olur”. İngilizler ve Macarlar iki farklı yol izlemiş iki “büyük millet”tir. Türk milleti de kendi yolunu çizmek durumundadır. Erken Cumhuriyet yıllarında atılan adımlara baktığımızda (ulus devletin kurulması, kapitülasyonların kaldırılması, dil ve tarih tezlerinin ortaya konması, sanayi hamleleri vs.), Duran'ın bu eserindeki vurgularla önemli ölçüde örtüştüğü görülür. Bu nedenle eser sadece tarihsel bir inceleme değil adeta bir öngörü ve rehber niteliği de taşımaktadır. Elbette bugünden geriye baktığımızda Duran'ın yaklaşımında eksikler veya anakronik unsurlar tespit etmek mümkündür. Örneğin, ırk kavramına yüklediği anlamlar ve bazı milletlere biraz tek boyutlu bakması eleştirilebilir. İngilizlerin

sömürgeciliğini çok yumuşak ifadelerle geçiştirmesi ya da Macarların etnik problemlerini görmezden gelmesi, taraflı bir bakışın sonucudur. Ancak şunu unutmamalıyız ki “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” bir bilimsel monografiden ziyade bir fikrî monografidir. Faik Sabri Duran burada bir akademik tarafsızlık iddiasıyla değil milli gelişim için esin kaynağı sunma gayesiyle yazmıştır. Bu bakımdan eser amacına ulaşmış görünmektedir. 1910’lar ve 1920’ler Türkiye’inde benzeri birçok yazı ve konferansla birlikte Türk milliyetçiliğinin kendine olan güvenini arttırmaya katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar”, çok katmanlı bir eser olarak değerlendirilebilir. Tarih ve coğrafya bilgisini milli ideoloji ile harmanlayan Faik Sabri Duran, bu eseriyle hem döneminin entelektüel tartışmalarına katılmış hem de sonraki kuşaklara düşünsel miras bırakmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde coğrafya disiplininin ve milliyetçilik söyleminin şekillenmesinde Duran ve benzeri aydınların bu tür eserlerinin payı büyüktür. Bu nedenle eserin eleştirisi bize sadece yazarını değil ait olduğu dönemin ruhunu ve geleceğe etkisini de anlatmaktadır. İngilizler ve Macarlar üzerine yazarken aslında Türklüğü inşa eden bir metin olarak okunabilecek bu eser modern Türk fikir tarihinde hak ettiği yeri almıştır.

KAYNAKÇA

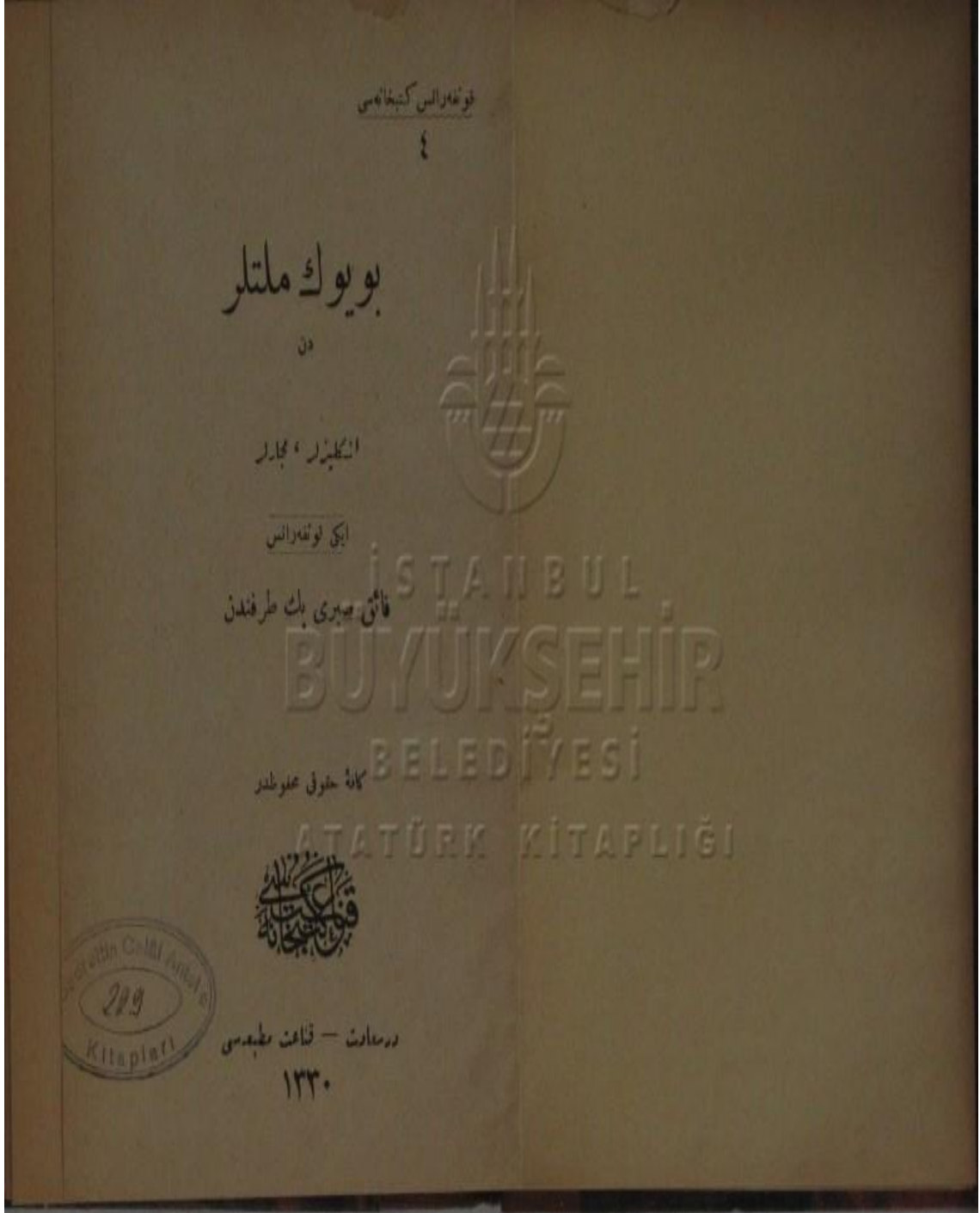
- Ak, Mahmut, “*Osmanlı Coğrafya Çalışmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.II. S.4, İstanbul 2004
- Ak, Mahmut, “*XVI. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı*”, **Sosyoloji ve Coğrafya**, Yayına hazırlayan E. Eğribel-U.Özcan, İstanbul 2006
- Akyol, İbrahim Hakkı, “*Ölümlerinin Yıl Dönümü Münasebetiyle Müderris Faik Sabri Duran Ve Prof. Ernest Chaput*”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S.5-6, 1944
- Akyol, İbrahim Hakkı, “*Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya: Meşrutiyet Devrinde Coğrafya*”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S.II, 1943
- Akyüz, Yahya, “*17. Yüzyıldan Günümüze Türk Eğitiminde Başlıca Düzenleme ve Geliştirme Çabaları*”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 2002
- Alagöz, Cemal Arif, “*Faik Sabri Duran’ın Hayatı*”, **Ulus**. 1 Mayıs 1943
- Alagöz, Cemal Arif, “*Haberler*”, **Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.1/5, 1943
- Baltacı, Cahit, “*Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim*”, **Türkler**, C.XI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999
- Berker, Aziz, **Türkiye’de İlköğretim, (1839-1908)**, M.E.B. Yayınları, Ankara 1945
- Celasun, Zehra, **Tarih Boyunca Kadın**, Ülkü Kitapyurdu, İstanbul 1946
- Dölen, Emre, **İstanbul Darülfünunu’nda Alman Müderrisler 1915-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, S.139
- Duran, Faik Sabri, **Akdenizde Bir Yaz Gezintisi**, Kanâat Kitabevi, İstanbul 1938
- Duran, Faik Sabri, **Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar**, Dersaadet Kanâat Matbaası, 1330

- Duran, Faik Sabri, **İstanbul'dan Londra'ya Şileple Bir Yolculuk**, Akşam Kütüphanesi İstanbul 1934
- Er, Hamit, **Osmanlı Devleti'nde Çağdaşlaşma ve Eğitim**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999
- Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara 1996
- Erişirgil, M. Emin, “*Edebiyat Fakültesi Tarihi Hakkında*”, **Milli Mecmua**, S.552, N.34, 1 Nisan 1341(1921).
- Gencer, Ali İhsan-Arslan, Ali, **İstanbul Darülfünûn'u Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2004
- Gümüşçü, Osman, “*Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi*”, **Osmanlı**, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999
- Hanioğlu, M. Şükrü, “*Abdullah Cevdet*”, **TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998
- İhsanoğlu, Ekmeleddin vd., (Ed), **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi Cilt 2**, İrcica, İstanbul 2000,
- İhsanoğlu, Ekmeleddin vd., **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, C. I**, IRCICA, İstanbul 2000
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II**, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), IRCICA, İstanbul 1998
- İzgi, Cevat, **Osmanlı Medreselerinde İlim, Tabîî İlimler**, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1997

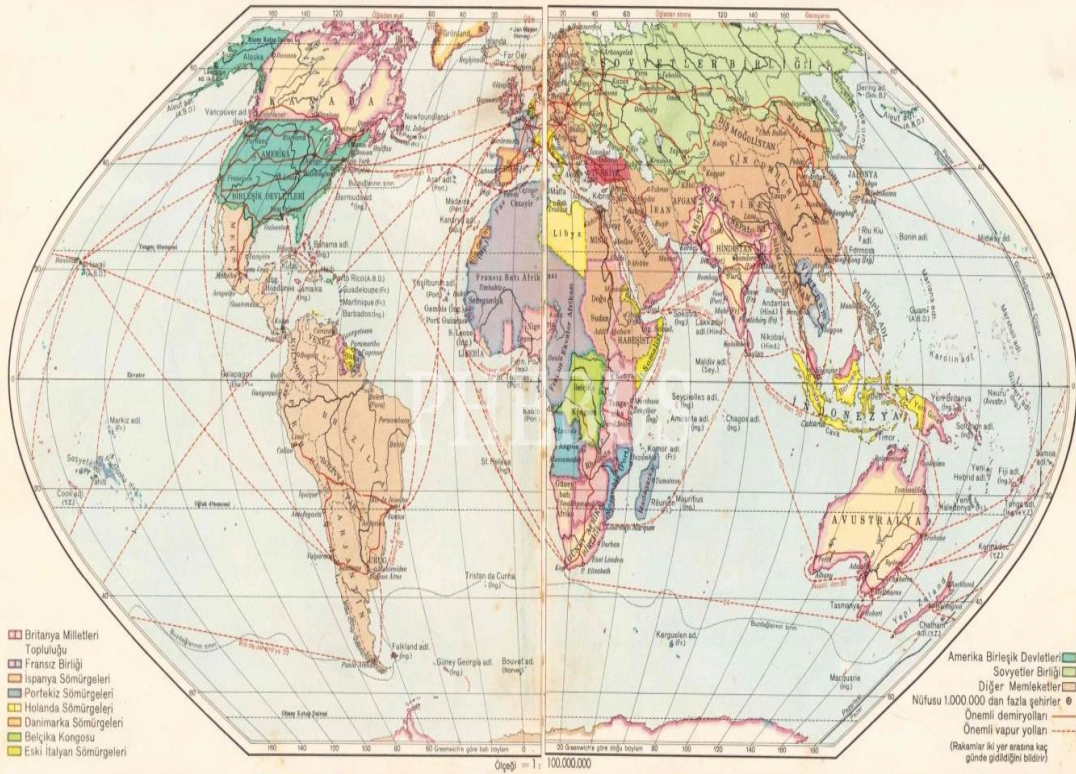
- Kaya, Mehtap, **Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Düşünme Etkisi** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014
- Kazancıgil, Aykut, **Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji**, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul 1999
- Kazıcı, Ziya, **Osmanlı'da Eğitim-Öğretim**, Bilge Yayınları, İstanbul 2004
- Kocatürk, Mehtap, **Modern Coğrafya'nın Öncülerinden Faik Sabri Duran: Hayatı ve Eserleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sakarya 2020
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999
- Küçük, Serhat, *“Osmanlı Algısında Garb Teknolojisi: Mösyö Elektrik'in Sergüzeşti”*, **Belleten**, C.77, S.279, 2013
- Özyılmaz, Ömer, **Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002
- Sağdıç, Mustafa, *“Faik Sabri Duran (1882-1943)”*, **Türk Maarif Ansklopedisi**
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003
- Selçuk, Mustafa, **İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1900-1923)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010
- Soysal, İlhami, **Türkiye Ve Dünya'da Masonluk ve Masonlar**, Der Yayınları, İstanbul 1978

- Şeşen, Ramazan, “*Osmanlılarda Coğrafya*”, **Osmanlı**, C.VIII. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993
- Türk, Hatem, **Musavver Muhit (İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2002
- Uçman, Abdullah, “*Şemseddin Sami*”, **TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010
- Unat, Faik Reşit, “*Faik Sabri Duran*”, **Aylık Ansiklopedi I-IV**, İstanbul 1946, S.427
- Üstüner, Ahmet, “*Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.14, S.33, 2019
- Yaltkaya, Şerafettin, “*Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*”, **Tanzimat I**, Maârif Matbaası, İstanbul 1940
- Yeşiltepe, Didem Sevtap, **Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010
- Yiğit, Ali-Tunçel, Harun, **100. Yılında Türkiye’de Coğrafyacılar Türkiye Coğrafyacı Biyografileri (1915-2015)**, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, Bilecik 2017

EKLER

Ek 1: “Büyük Milletlerden İngilizler ve Macarlar” Kitabı

Ek 2: Faik Sabri Duran- Büyük Atlas

Ek3. Faik Sabri Duran'a ait Fotograf